

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος

Παρασκευή 5 'Απριλίου 1996 • τεύχος 20 • δρχ. 800

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Δεκαπενθήμερος
Παρασκευή 20 Απριλίου 1996
τεύχος 20, τιμή 800 δραχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΠΕΙΓΟΝ

Ανανεώστε τις συνδρομές σας,
γιατί χανόμαστε!

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Ετήσια (24 τεύχη): 15.000 δραχ.

Εξαμηνιαία (12 τεύχη): 7.500 δραχ.

Φοιτητική (24 τεύχη): 10.000 δραχ.

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 20.000 δραχ.

Ευρώπη

Ετήσια (24 τεύχη): 17.000 δραχ.

Άλλες χώρες

Ετήσια (24 τεύχη): 20.000 δραχ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

Άγγελος Έλεφαντης
Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58
Τηλ. 3239645 • FAX 3227706
Εκτύπωση: Αφοί Χρυσοχού,
Στυμφαλίας 8,
Περισσότερι, τηλ. 5719937

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ: Γράφουν οι:
Σ. Γεωργιάτος, Β. Ζουναλής, Ν. Προκόδας 5

Κ. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ. ΠΑΣΟΚ ή Άριστερά:	9
Ν. ΚΟΥΡΕΜΕΝΟΣ. Λογισμοί και παραλογισμοί	11
Γ. ΦΑΡΑΚΛΑΣ. Τό ζήτημα μιάς ύλιστικής θεωρίας της πράξης και ό έρωτικός πόνος	13
Ν. ΘΕΟΤΟΚΑΣ. 25η Μαρτίου 1852: Κάτι ένεργείται εις Αθήνας	18
Δ. ΤΖΑΚΗΣ. Η παράσταση της οικογένειας στήν κατασκευή της έθνικής ταυτότητας στά χρόνια του '21	22
Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ. Αρχαίο πενύμα, νεανικό σώμα, έθνική προδοσία: στά 100 χρόνια των σύγχρονων Όλυμπιακών Αγώνων	26
Α. ΜΠΑΛΤΑΣ. Ό μαρξισμός σήμερα: τό νόημα και ή εύθύνη μιάς άμηχανίας	30
Α. ΡΙΤΣΑΡΝΤΣ. Κούρτ Τουχόλσκυ: περί ειρήνης και μέθης	37
Α. ΚΟΥΚΟΥΤΣΑΚΗ. Μηχανισμοί κοινωνικού άποκλεισμού των πρώην κρατουμένων	40
Γ. ΠΕΤΡΑΚΗ. Ό γλωσσικός πλοῦτος κινδυνεύει	42

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Α. ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ. «Έναν άξιοπρεπή θάνατο· τίποτε άλλο»	45
ΔΗΩ ΚΑΓΓΕΛΑΡΗ. Στή μεγάλη τών Φαναριωτών σκηνή	49

Ό καθηγητής του Α.Π.Θ. Δημήτρης Φατούρος, στή μνήμη του Γιώργου Γκουνταρούλη, προ-
σφέρει στόν Πολίτη Δεκαπενθήμερο 40.000 δραχ.

ΤΡΕΛΕΣ ΑΓΕΛΑΔΕΣ ΚΑΙ ΤΡΕΛΟ ΑΛΙΣΒΕΡΙΣΙ

Πέρασαν πάνω από δύο εβδομάδες πού οί Βρετανοί ἀποκάλυψαν (ἀγνοῶ τίς λεπτομέρειες αὐτῆς τῆς ἀποκάλυψης) τὰ δέκα ἀνθρώπινα θύματα τῆς ἀσθένειας Κρόιτσεφελντ-Γιάκομπς.

Αὐτό τό γεγονός δέν θά προκαλοῦσε τόν πανικό πού προκάλεσε, ἂν δέν ὑποστηρίζοταν ἡ εὐλογία (σύμφωνα μέ ἔγκυρους μικροβιολόγους καί γιατρούς) θέση ὅτι τὰ θύματα αὐτά εἶχαν σχέση μέ τήν ἀσθένεια τῆς σπογγώδους ἐγκεφαλοπάθειας πού τρελαίνει τίς βρετανικές (καί ὄχι μόνον) ἀγελάδες.

Βάσει, πάντως, τῶν ἐπίσημων στοιχείων στή Βρετανία κατεγράφησαν 161.633 χρούσματα τῆς ἀσθένειας τῶν «τρελῶν ἀγγελάδων», 422 φορές περισσότερο ἀπό τὰ καταγραφέντα στόν ὑπόλοιπο κόσμο (πηγή: βρετανικό ὑπουργεῖο Γεωργίας, Ἀλιείας καί Τροφίμων, Καθημερινή, 31 Μαρτίου 1996). Δικαιολογημένη, ὡς ἐκ τούτου, ἡ θέση πῶς ἡ πηγή τοῦ κακοῦ βρίσκεται στή Βρετανία καί τό πρῶτο ἐπεῖγον μέτρο γιά τόν περιορισμό αὐτοῦ τοῦ κακοῦ εἶναι ἡ ὁμαδική σφαγή καί τό ἐπιμελές κάψιμο τῶν νοσοσῶν ἀγγελάδων. Τό ἐνδεχόμενο τῆς ἐμφάνισης μιᾶς θανατηφόρας ἐπιδημίας τρέλας, κατ' ἀρχάς στή Βρετανία, μέ ἀνυπολόγιστες ἐπιπτώσεις στήν Εὐρώπη καί ὁλόκληρο τόν κόσμο, θά περιορίζοταν, ἔτσι, δραστικά.

Ἄλλωστε, δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐνωση ἀντιμετωπίζει ἀνάλογες καταστάσεις. Ὅπως ἀναγράφηκε καί στόν ἑλληνικό Τύπο (Ἐλευθεροτυπία, 1 Ἀπριλίου 1966), τό 1992 ἐμφανίστηκε μιᾶ καταστροφική ἐπιδημία πανώλης πού θέριζε τὰ χοιρινά καί ἀπειλοῦσε τή δημόσια ὑγεία. Ἀντιμετωπίστηκε, τότε, σχετικά ἀθόρυβα καί ἀποτελεσματικά μέ ὁμαδικές σφαγές ἑκατομμυρίων χοίρων. Τό παράδειγμα, ἐπίσης, τοῦ ἀφθώδους πυρετοῦ καθῶς καί ἄλλα παρόμοια δείχνουν τό δρόμο πού ὀφείλει κανεῖς νά ἀκολουθήσει σέ τέτοιες περιπτώσεις.

Δέν ξέρω, τή στιγμή πού γράφονται αὐτές οί γραμμές, ἂν θανατώθηκαν ἤδη οί τρελές ἀγελάδες. Ἐκ ἴσου πού ξέρω, ἐπειδή αὐτό ἀναδύεται ἀπό τὰ δημοσιεύματα τοῦ Τύπου κι ὄχι ἀπό πρῶτο χέρι, εἶναι πῶς στίς Βρυξέλλες τὰ παζάρια δίνουν καί παίρνουν γιά τό «τί» καί «πῶς» πρέπει νά γίνει: ὡς πού θά φθάσει ἡ κοινοτική ἀλληλεγγύη πρὸς τή Βρετανία γιά τήν κάλυψη τῆς οικονομικῆς καταστροφῆς πού τῆς ἔτυχε καί μέ ποιά ἀντάλλάγματα ἀπό τήν πλευρά τῆς (παραδείγματος χάριν, ἀναθεώρηση τοῦ Μάαστριχτ, ἐνιαῖο νόμισμα καί λοιπά). Ἐξάλλου, ὅπως ὑποστηρίζεται, καί δικαίως ἀπό πολλές πλευρές, ἡ εὐθύνη τῆς βρετανικῆς κυβέρνησης εἶναι τεράστια, ἐπειδή ἀκριβῶς δέν πῆρε τὰ ἀπαραίτητα μέτρα γιά τή λύση τοῦ προβλήματος τῶν τρελῶν ἀγγελάδων στή δεκαετία πού πέρασε ἀπό τήν ἐμφάνισή της ὡς σήμερα. Ἄς πληρώσει, τουλάχιστον, σήμερα, εἴτε οἰκονομικά εἴτε πολιτικά.

Ὡς ἓνα σημεῖο αὐτό τό ἀλισβερίσι εἶναι ἀναμενόμενο καί κατανοητό. Ἐπειδή, ὅμως, δέν πρόκειται οὔτε γιά ἀφθώδη πυρετό, οὔτε γιά πανώλη, οὔτε γιά μιᾶ ἀσθένεια λίγο ὡς πολύ γνωστή, ἀλλά γιά μιᾶ μὴ συμβατική περίπτωση, γιά μιᾶ θανατηφόρα ἐκφυλιστική ἀσθένεια τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος (ἐγκέφαλος) ζῶων καί ἀνθρώπων, μέ πάμπολλες ἀγνωστες πτυχές μέχρι νεωτέρας (αἷτια, τρόποι μετάδοσης, σχέση σπογγώδους ἐγκεφαλοπάθειας βοοειδῶν καί νόσου Κρόιτσεφελντ-Γιάκομπ πού προσβάλλει τόν ἄνθρωπο, ποιός εἶναι ὁ ρόλος τῶν πρωτεϊνῶν πρίον καί λοιπά), αὐτό τό ἀλισβερίσι εἶναι, τουλάχιστον, τρελό. Παράλογο. Ἐγκληματικό.

Ἀρκεῖ μιᾶ πρόχειρη καί χονδρική ἀναδρομή στό χρονικό αὐτῆς τῆς νόσου γιά νά φανερωθεῖ ὁλόγυμνη, νέτη-σκέτη, ἡ ἐγκληματική ἀδιαφορία (ἀπό σήμερα καί ἡ δική μας ἀδιαφορία θά εἶναι ἐγκληματική) πού ἐπιτρέπει τήν πρακτική «κέρδος, περισσότερο κέρδος», γιά νά ἐπανεμφανισθεῖ ἡ βρόμικη πλευρά τῆς καπιταλιστικῆς ἰδεολογίας. Ἄς ὀνομάσουμε αὐτή τήν ἀναδρομή «μόλυνση ἀπό τὰ πρόβατα στούς ἀνθρώπους», ὅπως ἀναφέρεται στό σχετικό ρεπορτάζ τῆς ἐφημερίδας Καθημερινή (31 Μαρτίου 1996).

Παρ' ὅλο πού ἡ ἀσθένεια «scraple», τρομώδης ἐγκεφαλοπάθεια, εἶναι πολύ διαδεδομένη

στή Βρετανία, ἐντούτοις μολυσμένα πτωματα προβάτων (καί ὄχι μόνον) κατευθύνονται ἐδῶ καί δύο δεκαετίες στήν κτηνοτροφία μέσω τῶν ζωοτροφῶν. "Ὁχι μόνο παραβιάζεται ἔτσι τό εἶδος τῆς τροφῆς τῶν ἀγελάδων (ἀπό χορτοφάγες καθίστανται καί κρεατοφάγες), ἀλλά δέν δίνεται καί ἡ δέουσα προσοχή στίς ἐνδεχόμενες ἐπιπτώσεις λόγω μολυσμένης διατροφῆς.

Τό 1985 ἐμφανίζονται τά πρῶτα κρούσματα τῆς νόσου τῶν τρελῶν ἀγελάδων στήν κομητεία τοῦ Κέντ. Τό 1986 χαρακτηρίζεται αὐτόνομη ἀσθένεια καί διαπιστώνεται ὅτι εἶναι θανατηφόρα στό τελικό της στάδιο.

"Ἐκτοτε λαμβάνονται κάποια μέτρα, ὄχι ὅμως ἐπαρκῆ καί ἀποτελεσματικά.

Φθάσαμε, ἔτσι, σήμερα ὄχι μόνο στήν καταγραφή περαιτέρω ἐξάπλωσης τῆς νόσου στά βοοειδή καί σέ ὀρισμένα ἄλλα ζῶα πού τρέφονται μέ ζωοτροφές (γάτες), ἀλλά καί σέ ἐνδείξεις γιά μετάδοσή της στούς ἀνθρώπους.

Λένε πολλοί πῶς, γιά μιᾶ ἀκόμη φορά, ἡ «φύση ἐκδικεῖται». Τό 'πε κι ὁ Λαλιώτης γιά τίς πλημμύρες. «Παλαιότερα», δέ, οἱ ἀνθρωποὶ ἔλεγαν πῶς ὁ «Θεός τιμωρεῖ». Αὐτό σκεφτόταν κι ὁ Νῶε κατά τή διάρκεια τοῦ κατακλυσμοῦ.

'Εγώ λέω πῶς ὁ καπιταλισμός, πρωτίστως στή νεοφιλελεύθερη ἐκδοχή του, εἶναι τρελός. 'Εγκληματικά τρελός. Γιατί δέν ὀρωθεῖ προκειμένου νά μειώσει τό κόστος καί νά αὐξήσει τά κέρδη συρρικνώνοντας τό χρόνο. 'Εκατοντάδες ἑκατομμύρια χρόνια ἀπαιτήθηκαν γιά νά ἐμφανισθοῦν καί νά ἀναπτυχθοῦν μέ τή μορφή πού ξέρουμε τά χορτοφάγα βοοειδή. "Ἐφτασαν λίγα χρόνια γιά νά τά τρελάνουμε.

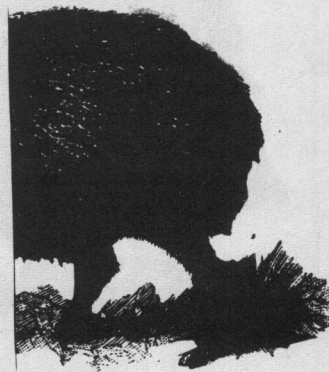
Βασίλης Ζουναλῆς

Υ.Γ. Τό τρελό ἀλισβερίσι δέν περιορίζεται στίς Βρυξέλλες: ἤδη οἱ τιμές τῶν λοιπῶν τροφίμων, ἰδιαίτερα τῶν ὀπωρολαχανικῶν καί τῶν ἀμνοεριφίων, ἔχουν τιναχτεῖ στά ὕψη λόγω αὐξησης τῆς ζήτησῆς τους, ἐλέω τρελῶν ἀγελάδων.

ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΛΕΥΚΟΣ ΚΑΙ ΓΗΓΕΝΗΣ ΠΑΡΑ ΜΑΥΡΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΗΣ

ἀγανακτισμένους ἀγρότες, τούς ἀπολυμένους ἐργάτες, τούς καταδιωγμένους Κούρδους ἢ τίς ὑποκείμενες ἄνιση μεταχείριση γυναῖκες νά κατεβαίνουν στό δρόμο, μερικές φορές μάλιστα νά κάνουν καί πιό βίαια πράγματα, καί ταυτιζόμεσταν μαζί τους. Τούς ὑποστηρίζαμε ἀπό ταξική καί πολιτική ἄποψη, ἀκόμη κι ἂν δέν συμφωνούσαμε ἀπολύτως μέ τήν τακτική ἢ τά συνθήματά τους, γιατί τούς θεωρούσαμε «τῆς γῆς τούς κολασμένους». Σ' αὐτή τήν ἀτέλειωτη ἀλληλουχία τῶν κολασμένων τῆς γῆς, πού μέ ἐξαιρετική εὐκολία μπορεῖ καί κατασκευάζει ὁ καπιταλισμός τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἦρθαν νά προστεθοῦν κι οἱ ξένοι.

Πρὶν ἀπό λίγα χρόνια θά χρησιμοποιούσαμε τόν ὄρο «ξένοι ἐργάτες» γιά νά χαρακτηρίσουμε τά ἑκατομμύρια τῶν ἀνδρῶν καί τῶν γυναικῶν ἀπό τήν Ἀφρική, τή Νότια καί Νοτιοανατολική Ἀσία, τή Μέση Ἀνατολή, τή Μεσόγειο, τή Λατινική Ἀμερική, τήν Ἀνατολική Εὐρώπη, πού οἱ ἄθλιες ἕως ἀπάνθρωπες συνθήκες ζωῆς στίς χώρες τους, ἀλλά κι οἱ ἀνάγκες γιά ἐργατικά χέρια τῶν προηγμένων καπιταλιστικῶν χωρῶν ὀδήγησαν στή μετανάστευση. Σιγά σιγά, ὅμως, οἱ σύγχρονες τεχνολογίες κατόρθωσαν νά μετατρέψουν τούς «ξένους ἐργάτες» σέ ἀπλούς «ξένους», καθῶς τούς στέρησαν —μαζικά καί βίαια— τόν λόγο γιά τόν ὅποιο εἶχαν διασχίσει τόσες χιλιάδες χιλιόμετρα: τή δουλειά. Ἡ σταδιακή μετατροπή τους ἀπό στατιστική σέ δημογραφική καί στή συνέχεια σέ κοινωνική κατηγορία τούς ἀφῆρεσε τόν λόγο ὑπαρξῆς καί, κατά συνέπεια, τό δικαίωμα παραμονῆς σέ μιᾶ «ξένη» χώρα. Ὅσο δούλευαν κακοπληρωμένοι κι ἀνειδίκευτοι ἐργάτες στίς οἰκοδομές καί στή βιομηχανία μας, ὅσο θαλασσοπνίγονταν στά καρά-

βια μας, ὅσο ἄδειαζαν τὰ σκουπίδια μας, τούς ἐπιτρέπαμε νά στοιβάζονται κακῆν-κακῶς στίς κακοφτιαγμένες ἐργατικές πολυκατοικίες, στήν περιφέρεια τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων. Τώρα ὅμως πού μᾶς δέρνει ἡ κρίση κι ἡ ἀνεργία, δέν μπορούμε νά τούς ἀφήσουμε νά συνεχίζουν νά τρῶνε τό φωμί μας. Ἡ φιλευσπλαχνία ἔχει καί τὰ ὅριά της. Τώρα πιά, πρέπει νά ἐπιστρέψουν στόν τόπο τους. Καλά οἱ ξένοι ἐργάτες, οἱ ἄλλοι, ὅμως, τί δουλειά ἔχουν;

Ἔτσι, καθὼς ἀρχέγονα συναισθήματα φόβου καί μίσους βγαίνουν στήν ἐπιφάνεια, ἡ λέξη «ξένος» γίνεται συνώνυμη τοῦ «ἀνεπιθύμητος». Νέες ἄδειες παραμονῆς δέν ἐκχωροῦνται πλέον κι οἱ παλιές δέν ἀνανεώνονται. Ἡ Εὐρώπη τοῦ Σένγκεν παίρνει δρακόντεια μέτρα ἀσφαλείας γιά νά προστατέψει τὰ σύνορά της, ἀδιαφορώντας γιά τό κόστος καί τίς συνέπειες αὐτῆς τῆς πολιτικῆς, ἀρνούμενη νά δεῖ τήν ἀνθρώπινη διάσταση τοῦ δράματος: ἡ ὑποχρεωτική ἀπέλαση τῶν ξένων χωρίς ἄδεια παραμονῆς πρὸς κάποιες χῶρες πού τούς εἶναι ἐξίσου ξένες σέ τελευταία ἀνάλυση εἶναι ἀπάνθρωπη, ἐνῶ ἡ μή χορήγηση ἀσύλου εἶναι ἐγκληματική. Σήμερα πλέον, τό νά μὴν ἔχει κανεὶς ἄδεια παραμονῆς σέ μιά χώρα θεωρεῖται βαρύτατο παράπτωμα πού ἐπισύρει τήν ποινή τῆς ἀπέλασης. Στίς χῶρες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως, ὁ βίος τῶν ξένων γίνεται ἀβίωτος κι οἱ ἐλπίδες κοινωνικῆς ἔνταξης γίνονται τόσο πιό ἀμυδρές, ὅσο πιό σκούρο εἶναι τό χρῶμα τοῦ δέρματός τους.

Σ' αὐτὴν τὴν κατάσταση, ἀναμενόμενο εἶναι νά ὑπάρξουν ἀντιδράσεις. Ἔτσι, στίς 22 Μαρτίου, 294 Ἀφρικανοὶ —117 ἄντρες, 77 γυναῖκες καί 100 παιδιά— ἀπὸ τό Μαλί, τὴ Σενεγάλη, τὴ Γουινέα καί τὴ Μπουρκίνα Φάσο κατέλαβαν μιά ἐκκλησία μέσα στό Παρίσι. Τό αἷτημά τους ἦταν νά τούς χορηγηθοῦν ἄδειες παραμονῆς. «Πολλοὶ ἀπὸ μᾶς ζοῦμε στή Γαλλία πάνω ἀπὸ 10 χρόνια. Τὰ παιδιά μας ἔχουν γεννηθεῖ ἐδῶ, ἐδῶ δουλεύουμε. Δέν μπορούμε πιά νά κρυβόμαστε σάν νά ἤμασταν ἐγκληματίες, νά μὴν τολμάμε νά πᾶμε οὔτε γιά ψῶνια. Στόχος αὐτῆς τῆς καὶ ἀληφῆς εἶναι νά ἐνημερωθεῖ ὅλος ὁ κόσμος γιά τὴν κατάστασή μας, νά μιλήσουν γιά μᾶς οἱ ἔφημερίδες κι ἡ τηλεόραση». Ἐφτασε ὁ κόμπος στό χτένι. Οἱ ξένοι ἀρχίζουν νά διεκδικοῦν μαζικά ὄχι κατοικία κι ἐργασία, ἀλλὰ τό δικαίωμα παραμονῆς, τὴν ἀναγνώρισή τους ἀπὸ τὴν πολιτεία, τὴν ιδιότητά τους ὡς ἀνθρώπων ὄντων (ἀκόμη κι ἂν πρόκειται νά παραμείνουν γιά πάντα πολίτες δεύτερης κατηγορίας).

Τό ἐγχείρημα ἦταν ιδιαίτερα ἐπικίνδυνο. Αὐτοδηλούμενοι χωρίς ἄδεια παραμονῆς —δηλαδή παράνομοι— προκάλεσαν τούς πάντες: τὴν κυβέρνηση, πού πυρετωδῶς προετοιμάζει νομοσχέδια γιά τό φακέλωμα τῶν ξένων, ἀλλὰ κι ὅσων φιλοξενοῦν ξένους, καί τὴν ἀντιπολίτευση πού, φυσικά, ἀρνεῖται νά ἐμφανιστεῖ δημόσια ὡς ὑπερασπίστρια τῆς παράνομης μετανάστευσης. Συνεπῶς, κανέναν δέν ἐξέπληξε τό γεγονός ὅτι οἱ καταληψίαι ἐκδιώχθηκαν βιαίως ἀπὸ τὸν οἶκο τοῦ Θεοῦ, συνελήφθησαν, ὀρισμένοι μάλιστα ἀπελάθησαν ἤδη. Κάποιες ἀριστερές, ἀντιρατσιστικές ἢ ἀνθρωπιστικές ὀργανώσεις κάλεσαν σέ πορεία διαμαρτυρίας στό Παρίσι καί συγκέντρωσαν περίπου δύο χιλιάδες ἄτομα. Βλέπετε, ἔχει περάσει πολὺς καιρὸς ἀπὸ τίς κινητοποιήσεις τοῦ περασμένου Δεκεμβρη, κι ἐξᾴλλου εἶχε καί λιακάδα, ποιὸς νά τρέχει τώρα στίς πορεῖες...

Δύο λεπτομέρειες αὐτῆς τῆς ἱστορίας ἀξίζουν μνείας: ὁ ἔφημεριος τῆς ὑπὸ κατάληψιν ἐκκλησίας κι ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Παρισιοῦ ἦταν αὐτοὶ πού κάλεσαν τὰ ΜΑΤ γιά νά διώξουν τούς ἀπρόσκλητους μουσαφίρηδες, προφασιζόμενοι λόγους ἀσφαλείας ἢ ὑγιεινῆς. Κάτι ἔπρεπε νά προφασιστοῦν, ἔτσι κι ἄλλιῶς. Μπορεῖ μιά ἄλλη ἐκκλησία τοῦ Παρισιοῦ νά τελεῖ ὑπὸ κατάληψιν ἀπὸ τούς ἀκροδεξιούς φανατικούς καθολικούς ἐδῶ καί κοντὰ δέκα χρόνια, χωρίς αὐτό νά ἐνοχλεῖ τὴν Ἀρχιεπισκοπή, μπορεῖ ἡ ἐκκλησία νά ἔκρυβε τὸν συνεργάτη τῶν ναζι Τουβιέ ἐπὶ χρόνια, μπορεῖ νά προστατεύει τούς σφαγεῖς τῶν ἀμάχων στή Ρουάντα καί τὰ κομάντος ἐναντίον τῶν ἐκτρώσεων, ἀλλὰ αὐτοὶ εἶναι ἀμνοὶ τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ οἱ Ἀφρικανοὶ καταληψίαι εἶναι μαῦρα πρόβατα. «Καλά νά πάθουν, νά μάθουν νά ἐμπιστεύονται τούς παπάδες», ὅπως ἔλεγε μιά περαστική.

Δεύτερη λεπτομέρεια: οἱ ἐκδιωχθέντες ἀπὸ τὴν ἐκκλησία κατέλαβαν ἓνα γειτονικό γυμνα-

Διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ

στήριο, ὅπου ἔμειναν δύο μέρες, μέχρι νά τούς ξανακάνουν ἔξωση τά ΜΑΤ. Εἰρωνεῖα τῆς τύχης: στό ἴδιο γυμναστήριο, τόν Μάιο καί τόν Αὐγουστο τοῦ 1941, ἡ γαλλική ἀστυνομία μάζευε τούς Ἑβραίους πρὶν τούς στείλει στά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Σημεῖα τῶν καιρῶν...

ΟΙ ΝΕΟΙ, ΤΟ ΑΥΓΟ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ: (ΣΧΕΔΟΝ) ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ

σέ συνδυασμό μέ τό στίχο πού λέει πώς ὁ καθένας πορεύεται μοναχός του στή δόξα, τόν ἔρωτα καί τό θάνατο. Εὐκόλο νά δεχτεῖ κανεῖς αὐτά τά πράγματα ὡς γενικές ἀρχές· δύσκολο, ὅμως, νά ἐνοήσῃ πώς δέν ἀποτελοῦν ποιητικά ἔπεα, ἀλλά μεστές πολιτικές ἀλήθειες.

Πάρτε γιά παράδειγμα τήν ἀμηχανία μας τώρα πού διεξάγονται οἱ φοιτητικές ἐκλογές. Ποιός μπορεῖ πιά νά ξεφεύγῃ ἀπ' τήν ἀδυσώπητη ἐρώτηση: «Ποιοί εἴμαστε ἐμεῖς, τό πανεπιστήμιο, καί πού πᾶμε;», «ποιοί εἶναι οἱ φοιτητές καί τί γυρεύουνε;». Ποιός μπορεῖ νά ἀμφισβητήσει ὅτι ἔχουμε μπροστά μας μιά φθορά οὐσίας καί μιά θανάσιμη μοναξιά;

Βέβαια, οἱ νέοι εἶναι νέοι. Διαθέτουν ἕνα ἀδιαφοροποίητο δυναμικό, μιά δύναμη πού σπρώχνει νά βγεῖ. Δέν κινδυνεύουν ἀπό τή μελαγχολία τῆς ὠριμότητας, οὔτε ἀπό τή στειρότητα καί τήν ἀγονία (μέ ὄμιχρον) πού αὐτή συνεπάγεται. Τό ξέρουν καλά πώς δέν ἔχουν νά περιμένουν τίποτα ἀπό ἕνα καθεστῶς πού τούς βάζει στήν ἄκρη σχεδόν ἐκ γενετῆς. "Ὅμως τό μάτι τους εἶναι ἄγριο καθώς σαρώνει τό χῶρο γιά νά βρεῖ διέξοδο, ἐραστή, ὁδηγό. Κι ἐκεῖ ἀκριβῶς συναντοῦν τό αὐγό. Αὐτό τό χατζιδάκειο σύμβολο ἀναπαραγωγῆς πού μᾶς θυμίζει διαρκῶς τόν βασιικό νόμο.

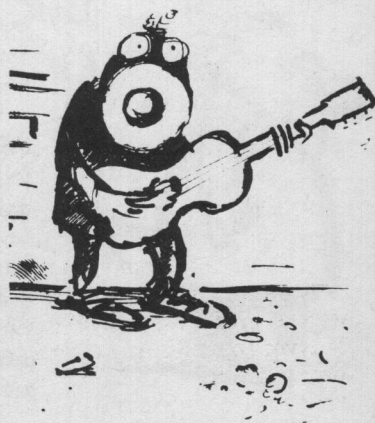
Γιά ἄλλους ὁ νόμος αὐτός σημαίνει ἀρπαχτή, γνωριμίες καί τεράστια ἐπαγγελματική ἐπιτυχία. Γιά ἄλλους ρομαντική περιπέτεια καί μετὰ βλέπουμε. Γιά ἄλλους τό ἀπαραίτητο πασπάλισμα «ἐπιστημοσύνης». Γιά ἄλλους, τέλος, τό ἀπόλυτο ἀδιέξοδο καί τήν πικρή ἐμπειρία τοῦ ἀποκλεισμοῦ. "Ὀλ' αὐτά, ἀπόψεις, στάσεις, ιδέες, θά πολλαπλασιαστοῦν πολλές φορές, θά ζυμωθοῦν μέσα ἀπό τήν καθημερινή ἐπαφή, τίς ἐρωτικές σχέσεις, τό τάβλι καί τόν καφέ, τό διάβασμα στή βιβλιοθήκη. Κι ἀφοῦ γίνουν ἰδεολογία μέ σχῆμα καί ἔνταση, θά ἐκκριθοῦν στήν κοινωνία μαζί μέ τούς πτυχιούχους.

"**Α**ς πᾶμε, ὅμως, στούς (οὕτως εἰπεῖν) διδασκάλους. Συνδέομαι μέ πολλούς πανεπιστημιακούς καί «διανοουμένους» τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου εἶδους λόγω τῆς φύσεως τῆς ἐργασίας μου καί δέν ξεχωρίζω τόν ἑαυτό μου ἀπό δαύτους. Οἱ περισσότεροι γεννηθήκαμε μ' ἕνα φωνῆν ἄζυμο στό στόμα. Σύν τῷ χρόνῳ, πλάσαμε λέξεις. "Ὅμως, τίς λέξεις αὐτές τίς κατατεμάχισαν οἱ μασητῆρες τοῦ ἐπιούσιου. Τό «ἄχ» καί τόν ἤσυχο ἤχο τους τά ἐσκέπασε ἕνας βαρῦς ἐντερικός παφλασμός. Τώρα οἱ περισσότεροι ζοῦμε μέ εὐτελῆ ὑλικά. Ρευστά πράγματα, ρευστές καταστάσεις καί χαρτονομίσματα. Σιωπηλά βλέπουμε τίς διάρκειες νά περνοῦν, τό τῆγμα πού μᾶς ἀποτελεῖ νά προσεγγίζει τό ταπεινό σημεῖο του γιά νά τελειώσει.

Μερικοί βέβαια, πετᾶνε ἕνα κόκαλο στό σκυλί καί νομίζουν πώς καθάρισαν. Μιά κουβέντα ἐδῶ, ἕνα ἄρθρο ἐκεῖ, ἕνα ὑπονοούμενο στή δουλειά καί ἕνα βλέμμα ὄλο σημασία στήν κόρη τους. "Ἄλλοι πάλι σβῆνουν ναζιάρικα τό τσιγάρο στό μικρό ἀσημένιο τασάκι τους καί δῆθεν ὄλα ἐντάξει. "Ὅμως, καμιά ἀπ' αὐτές τίς κινήσεις δέν ἔχει τή χάρη καί τήν εὐλογία τοῦ Ἁγῶνα. Ἐννοῶ τόν Ἁγῶνα γιά τήν ἀλήθεια, τό νέο, τήν ἀρμονία.

Ἡ ἀριστερή κουλτούρα (συγγνώμη γιά τόν νεολογισμό) ἦταν ἕνας ὀρίζοντας, ἕνας τρόπος ζωῆς πού πῆγαινε γάντι στήν ἔρευνα καί τούς ἐρευνητές. Διότι, στό τέλος τέλος, κομμουνισμός πάει νά πεῖ νά ζητᾶς τά ρέστα ἀπ' τόν οὐρανό. Νά φάχῃς στό σκοτάδι, μέχρι νά φτάσεις στό σημεῖο νά μὴν ἡσυχάζεις, νά μὴν κορένῃσαι, νά τά δίνεις ὄλα καί νά ξέρεῖς γιατί, νά αὐτομηδενίζῃσαι καί νά ξαναγεννιέσαι τήν ἴδια στιγμή.

Σπύρος Δ. Γεωργάτος

ΠΑΣΟΚ Ή ΑΡΙΣΤΕΡΑ;

του Κώστα Βούλγαρη

«Και τώρα έχασα την ήρεμο ένατένιση. Πού ν' αφήσω τό βάρος του έαυτού μου; Δέ μπορώ νά συμφιλωθώ μέ τούς κήπους. Τά βουνά μέ ταπεινώνουν. Για νά δώσω τροφή στους λογισμούς μου, παίρνω τό μεγάλο, δημόσιο δρόμο. Δυό φορές δέ θά ιδώ τό ίδιο πράγμα. Οί χωρικοί πού στέκονται άφηρημένοι, έχουν τήν άγνοια και τήν υγεία. Τά σπίτια τους είναι παλάτια παραμυθιού. Οί κασίκες τους δέ μηρυκάζουν σκέψεις. Χτυπώ τό πόδι και φεύγω. Περπατώ όλόκληρες μέρες. Πού πηγαίνω; Όταν γυρίσω τό κεφάλι, ξέρω πώς θ' αντικρίσω τό φάσμα του έαυτού μου.»

Κ.Γ. Καρωτάκης

Μετά από τόσα χρόνια κρίσης και γενικευμένης κατάρρευσης, υποχώρησης και άμέτρητων αποχωρήσεων, συρρίκνωσης και επανειλημμένων αποφιλώσεων, ή Άριστερά εξακολουθεί νά υπάρχει. Δηλαδή, πέντ' έξι πράγματα και κάποιος πού συνεχίζουμε νά ορίζομαστε άπ' αυτήν. Σέ πρώτη ή σέ τελευταία άνάλυση. Μόνο πού — σημείο τών καιρών — έχουμε τήν ανάγκη νά δεβαιωνόμαστε συνεχώς για τήν ύπαρξή μας. Άγχωτικά και μέ όποιοδήποτε τίμημα. Όχι μέσα στην «κοινωνία», όπως και νά τήν ορίζει ό καθένας, αλλά μέσω αυτών πού τήν «έκφράζουν». Έτσι, σχεδόν μέ άγαλλίαση αντιμετώπιζουμε γεγονότα και καταστάσεις πού μάλλον θά έπρεπε νά μάς αφήνουν άδιάφορους ή ακόμα και νά μάς έξοργίζουν. Σήμερα, πού για μία ακόμα φορά οί «πονηροί πολιτευτές» άναζητούν στά καθ' ήμάς είδη πρώτης ανάγκης. Τά όποια γίνονται μήλα τής Έριδος για τούς ενδιαφερομένους και αντικείμενα διαπραγματεύσεως για τούς κατέχοντες. Πρόκειται για «ύλικά κατεδαφίσεις» ή για άνθη πού έδώ εϋδοκιμούν έν άφθονία, ένώ στον παρακείμενο σοσιαλιστικό κήπο σπανίζουν άπελπιστικά; Και τελικά, τό δέκατο του έκλογικού σώματος, τό ίδιο πάνω-κάτω πού άθροίζεται από τό 1974 μέχρι σήμερα, δέν μοιάζει άπέραντο και άνεξάντλητο. Πόσο μεγάλη ήταν λοιπόν (ή μήπως και είναι...) ή μικρή Άριστερά του παρόντος και του άμεσου παρελθόντος; Και πόσο μικρό τό ΠΑΣΟΚ, ακόμα και σήμερα πού, έκσυγχρονιστικό και έκσυγχρονιζόμενο, ανακάμπτει και ξανά πρós τά πεπρωμένα του τραβά; Και οί άριστεροί, μέ τί τό μπόι μας θά μετρήσουμε;

Δύο μόλις μήνες άπ' τήν έκλογή Σημίτη και τά όργανα άρχισαν νά ήχοϋν παράφωνα κάτω άπ' τό παράθυρό του. Ό κ. Γιάννης Τούντας, ιατρός, πανεπιστημιακός και μέ ενδιαφέροντες κατά τά άλλα άπόψεις, ένεθυμήθη αίφνης τήν όλιγόμηνη, πρós εικοσαετίας και πλέον, διέλευσή του εκ τής Κεντρικής του

ΠΑΣΟΚ Έπιτροπής και μέ αυτήν του τήν ιδιότητα συνεντευξιάζεται κυριακάτικα και ως έπικεφαλής ομάδος έγκρίτων άριστερών και ιατρών διαπραγματεύεται τήν εκ νέου είσοδό του στο πάλοι ποτέ άπεχθές «λαϊκίστικο» κόμμα (του), αναδιώνοντας τήν άλήστου μνήμης «κροϊκή ύποστήριξη». Έν παραλήλω, έξεδηλώθη και ή προσπάθεια «φιλικής ύποστήριξης» του Κ. Λαλιώτη, στή διαμάχη του μέ τόν όντως χυδαίο Ψωμάδη, ό όποιος, υπό σκοτεινές συνθήκες και έναντι αναλόγου αντιτίμου, άναλαμβάνει τή λάντζα διαφόρων γνωστών μαγειρών... Τέλος, ό Συνασπισμός έν συνεδρία, κατέγραψε τήν άμηχανία του μπροστά στο πρόσωπο και τίς προθέσεις του εκ του ΠΑΣΟΚ και διά του Σημίτη εκπορευόμενου εκσυγχρονισμού.

Άς υποθέσουμε πώς ή ευχία πού δημιουργήθηκε από τό πέρασμα στην μεταπαπανδρείκή εποχή και ήδη άπογράφηκε στις σφυγομετρήσεις του εκλογικού σώματος ώθει καλοπροαίρετους και έν πλήρη δημιουργική ζέσει άριστερούς ή περίπου, στην συνεργασία μέ ό,τι εκφράζει τέλος πάντων αυτό τό μόρφωμα Σημίτη. Και ό,τι, ως πρώτο δήμα και δείγμα, παρέχουν τή διαθεσιμότητά τους νά προσμετρηθούν και αυτοί στην ζυγαριά πού έχει στηθεί και κάθε στιγμή, άδυσώπητα, δίνει τό στίγμα τών εξελίξεων. Τό φόντο όπου όλα αυτά άπογράφονται είναι ή «Κεντροαριστερά», μία νέα εφεύρεση πού διαδέχθηκε αυτή του «Κινήματος» (όπως ό εκσυγχρονισμός τήν άλλαγή) και έτσι όλα φαίνονται νόμιμα, άπλά, συμπαθή και σχεδόν μετρήσιμα. Υπάρχει δέβαια ένα έρώτημα πού διαφεύγει από τά γκάλοπ και παρακάμπτεται άφελώς έως κοιτοπόνηρα από τούς προαναφερθέντες, και αυτό φυσικά είναι τί προσδοκούν τό ΠΑΣΟΚ, ό πρωθυπουργός του και οί υπόλοιποι πρωταγωνιστές άπ' αυτό τό άλισθερίσι ή, άλλως, τί γυρεύει, πάλι, ή άλεπού στο παζάρι.

ΛΥΣΑΝΔΡΟΣ Π. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ
ΔΙΟΓΕΝΗΣ - ΑΘΗΝΑ

Λύσανδρου Π. Παπανικολάου

ΑΠΟ ΤΗΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

Εσωτερική ιστορία
της τουρκοκρατίας
στην Ελλάδα

Όλη η εσωτερική ιστορία της τουρκοκρατίας περιστρέφεται γύρω από το κοινοτικό σύστημα. Γιατί η αγροτική κοινότητα αποτελούσε το κύτταρο του κοινωνικού οργανισμού στην περίοδο που προηγήθηκε από την ανάπτυξη της πολιτικής κοινωνίας. Έτσι και στην Ελλάδα η κοινοτική οργάνωση του χωριού και, κατ' επέκταση, της πόλης αντιπροσώπευε τη μεταβατική μορφή από τη γενοφυλετική, πατριαρχική κοινωνία του μεσαίωνα προς τη συγκρότηση του αστικού εθνικού κράτους.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ « ΔΙΟΓΕΝΗΣ »
Ακαδημίας 74, 1ος όροφος
τηλ. 38.25.121 - fax 38.40.829

Η από χρόνια διαπιστωμένη στελεχική γύμνια του ΠΑΣΟΚ, μέ ό,τι άλλο αυτή καταμαρτυρεί, σήμερα, μέ τήν αποχώρηση του άρχηγού και τό μοίρασμα τών όποιων στελεχών στά τρία έσωτερικά μπλόκ, γίνεται πιό έκδηλη και συνακόλουθα ή ανάγκη για ένισχυση τής στελέχωσης πιό έπιτακτική. Έπιπλέον, οι «άριστεροί» πού έπανδρώνουν τόν κεντρικό μηχανισμό έχουν ένταχθεί μέ μία σχέση περιόγματος λεγεωνάριου και, όπως είναι φυσικό, όλο και λιγότερα πράγματα μπορούν νά παράγουν και νά προσφέρουν. Ειδικότερα, τό μπλόκ τών «έκσυγχροτισιών» έχει αυτή τή στιγμή τή μεγαλύτερη ανάγκη για αίμοδοσία, μιās και διαθέτει τόν πιό άναμικό μηχανισμό στό έσωτερικό του ΠΑΣΟΚ, ενώ οι κυβερνητικές εϋθύνες πού έπωμίσθηκε δημιουργούν πολλαπλάσιες ανάγκες. Τέλος, όποιοδήποτε από τά τρία μπλόκ θέλει νά επιδιώσει, είτε ως κυρίαρχη έκδοχή είτε ως διάδοχη κατάσταση, μέ και τό ΠΑΣΟΚ συνολικά, χρειάζεται και τήν έξωθεν καλή μαρτυρία, τήν όποία έν μέρει μόνο μπορούν νά προσφέρουν τά ΜΜΕ. Χρειάζεται, λοιπόν, και τήν Άριστερά ως πολιτική συνιστώσα, κάποια πρόσωπα μέ τό κύρος τους και πολλά στελέχη μέ τίς δυνατότητές τους. Τό παιχνίδι άνοιξε και ό,τι ψάξια πιάσουμε καλά θά είναι. Η άνοχη του ΚΚΕ και ή πλήρης ένταξη του Συνασπισμού και τών συναφών χώρων στό νέο πολυσυλλεκτικό σχήμα θά ήταν τό επιθυμητό, μέ και μέ κάτι λιγότερο πάλι συμβιβαζόμεστε. Αυτό πού θά ένοχλούσε τίς εϋθραυστες ίσορροπίες θά ήταν ή γενική άντιπαλότητα, ή όποία, πρόσ τό παρόν τουλάχιστον, δείχνει νά άπομακρύνεται ως κίνδυνος...

Ός Άριστερά, υποχρεούμεθα νά άπαντήσουμε στίς προκλήσεις τών καιρών, στά νέα δεδομένα, νά συνυπολογίσουμε τίς αναγκαιότητες, τίς δυνατότητες τίς δικές μας και τών άλλων, υποχρεούμεθα σέ μία υπεύθυνη στάση. Μπορούμε νά σχεδιάσουμε πολιτικές, νά όρίσουμε στόχους, νά συμφωνήσουμε ή νά διαφωνήσουμε, μέ άλλους και μεταξύ μας. Η νά μήν κάνουμε τίποτα και λογαριασμό νά μή δώσουμε. Δέν θά είναι δά ή πρώτη φορά... Δέν δικαιούμεθα όμως — κανέναν δέν δικαιούται — νά ένταχθούμε στόν άστερισμό του ΠΑΣΟΚ, κουβαλώντας τήν Άριστερά στίς φανέλες μας. Νά προτάξουμε, δηλαδή, τό «σχήμα» τής μικρής ή μεγάλης ή και τής μεγαλύτερης δυνατής όμάδας για τήν προσχώρησή μας. Κανέναν δέν παραγνωρίζει πώς υπάρχουν περιθώρια νά επιτευχθουν σημαντικά πράγματα, στην παιδεία, στην υγεία και άλλα. Και άριστεροί, πού θέλουν νά συμμετάσχουν στά κοινά μέσα από τούς χώρους όπου άσκειται ή έξουσία, χωρίς νά τούς ένδιαφέρει τό ίδιον όφελος. Υπάρχουν, έν όλίγοις, ανάγκες και φιλοδοξίες θεμιτές, μόνο πού ως τέτοιες πρέπει νά παρουσιάζονται και νά ίκανοποιούνται. Και ένα τεράστιο κενό μέσα σ' αυτό πού όρίζεται ή άπλως όνομάζεται Άριστερά. Τέλος, υπάρχουν και άριστεροί και θά συνεχίσουν νά υπάρχουν, όχι καταργώντας τό κενό, αλλά δίνοντάς του περιεχόμενο, μέσα από τή μικρή, τήν άβέβαιη ύπαρξή τους. Ός άριστεροί.

ΛΟΓΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΛΟΓΙΣΜΟΙ

‘Ο τηλεοπτικός λόγος, τό ζάπινγκ καί ό φασισμός τῆς διάρκειας

τοῦ Νίκου Κουρεμένου

Η όριοθέτηση τοῦ λογικοῦ καί τοῦ παράλογου στή σύγχρονη εποχή χωροθετεῖ, μέσω τῆς έντεινόμενης δυσκολίας νά ἐπιτευχθεῖ, τή βάση γιά ένα ἀπ’ τά δημόφιλέστερα κατηγορῶ πρός τή «μεταμοντέρνα κατάσταση». Μετά τή φουκωική ἱστορία τῆς τρέλας, τό παράλογο δέν ἀντισταθμίζει πλέον ἐπιστημονικά καί πολιτικά/ἠθικά τόν ὀρθό/θεσμικό Λόγο ἀλλά ἀποκτᾶ ἕναν συνδηλωτικό, ἕναν συμπληρωματικό χαρακτήρα πού πυκνώνει τίς τάξεις τοῦ ὑπερθεάματος καί τῆς πολυπραγματικότητας, τόν ἦχο καί τήν εἰκόνα τῶν πολυάριθμων ραδιοφωνικῶν καί τηλεοπτικῶν καναλιῶν. Τό παρά-λογο δέν πλαισιώνει ἀπλῶς τόν Λόγο, δέν τόν συνιστᾶ ἐκ negatino ἀλλά διεκδικεῖ μιᾶ ἰσάξια δικαίωση, κατά τά προστάγματα τῆς τελευταίας ἀκαδημαϊκῆς μόδας τοῦ συντελεακοῦ (ὑστατου) λόγου.

Ἀρχῆς γενομένης ἀπό τό ραδιόφωνο κι ἔπειτα μέ τήν ἰδιωτική τηλεόραση, τό λογικό καί τό παράλογο μέσα στό καινούργιο κοστοῦμα τους δίνουν φωνή σέ πολλούς (ἄγνωστους μέχρι πρότεινος) σχολιοαναλυτές τῶν πάντων, τούς ἀφήνουν ν’ ἀνακαλύψουν, νά καταγγείλουν, νά ἀπομυθοποιήσουν ἢ καί νά μυθοποιήσουν ὅτιδήποτε ἐγείρει τήν ὑπόψια καταπίεσης. Εἶναι ὅλοι τους οἰκοδεσπότες ἑνός πανηγυρικοῦ σόου τῆς ἐλευθερίας, ἑνός Γούντστοκ πού συγκαλεῖται συγχρονικά, ἀφοῦ κανεῖς μας πλέον δέν ἐγκαταλείπει τόν δέκτη του.

‘Ολα κινοῦνται στό πλαίσιο ἑνός θεαματικοῦ καί θεματικοῦ πλουραλισμοῦ πού, ἀναγκασόμενος νά φέρεῖ σέ μιᾶ «ἀνίερη» ἀντιπαράθεση τόν θεσμικό (λογικό) μέ τόν μῆ θεσμικό (παρά-λογο) Λόγο, τόν φιλολογικό στόμφο τοῦ Μαρωνίτη μέ τούς «σικέ» σχολιασμούς τῆς Γιατζόγλου, ὀδηγεῖ στή συρρίκνωση τῶν ταυτοτήτων καί παραπέρα στόν κλονισμό τῆς ἐγκυρότητας. Αὐτό εἶναι τό ἐπιβαλλόμενο κόμιστρο γιά τή χώρα τῆς πολυφωνίας κι αὐτή ἢ πολυφωνία ἀποτέλεσε τελικά μπούμερανγκ γιά τόν τηλεοπτικό Λόγο (καί τόν μεταμοντερνισμό γενικότερα), καθώς σύντομα ἀνέδειξε ἕναν χαρακτήρα συγχρονικότητας πού ἐγκαθίδρυσε τήν οἰκονομία τοῦ ἀποσπασματικοῦ καί τοῦ high light ὡς τή μόνη λύση ἰσοτιμικῆς συνύπαρξης τῶν πολλαπλῶν ἀπόψεων. Ἀναπτύχθηκε δηλαδή ἕνας μηχανισμός συμπίεσης τόσο ἀπέναντι στήν προφανή τῆση τῆς τηλεόρασης πρός πληθωρισμό ἀπόψεων ὅσο κι ἀπέναντι στό συντακτικό καί ρητορικό σῶμα τοῦ Λόγου.

Οἱ περισσότερες κριτικές γιά τήν τηλεόραση, ἐστιαζόμενες μόνο στόν προαναφερθέντα πληθωρισμό, ἐβελουτφλοῦν μπρο-

στά στό βέβαιο γεγονός τῆς αὐτοανάλωσης μέσα στό ἴδιο τους τό κειμενικό ἢ φωνητικό σῶμα. Καθημερινά οἱ διάφοροι τηλεοπτικοί οἰκοδεσπότες καί οἰκοδέσποινες (Ρ. Κορομηλά, Ἀ. Μικρούτσικος, Ν. Ράγιου, Γ. Μυλωνᾶς κ.ἄ.) δέχονται καταματικά τήν ἐκφραση ἐκείνων τῶν εἰδημόνων πού σαφῶς προάγουν τόν πολιτιστικό ρόλο τῆς τηλεόρασης. Οὐσιαστικά αὐτή ἢ κριτική δέν στόχευε νά ἀκούγεται περισσότερο ὁ Βασιλικός ἢ ὁ Ζουράρις ἀλλά προσπαθεῖ, ἀναδιπλώνομενη, νά ἀποτρέψει τό προκρουστικό συνταίριασμα τῆς «παραγράφου» μέσα στό στενό κελί τοῦ τηλεοπτικοῦ χρόνου. Κρίνει μιᾶ σαφῶς νέα γραφή μέσα ἀπό ἕνα ξεπερασμένο συντακτικό, καταφεύγοντας τελικά στους δημοφιλεῖς ἀφορισμούς περί κοινωνικῆς σήψης, πολιτικῆς κρίσης, ἀνενεργῶν νέων κλπ., πετώντας δηλαδή τό μαστορακικό μπαλάκι ὅπουδήποτε, ἀρκεῖ νά μὴ φανεῖ τό σημειολογικό καί ἐννοιολογικό ξεπέρασμά της.

Κάθε ἔξωθεν (τοῦ τηλεοπτικοῦ πεδίου) λόγος, προσπαθώντας νά περισυλλέξει τά ἐπιχειρήματά του κατά τά προστάγματα τῆς ἐπιστημονικῆς καί νοηματικῆς ὀρθότητας, χρονοτριβεῖ, τήν ἴδια ὥρα πού ὁ ἀποδομισμός τοῦ λογικοῦ τοπίου κυθερνᾶ στό γυαλί, οἱ βραχεῖες διάρκειες κατακρουοῦν τίς ἐπιχειρηματολογίες καί ἡ ἐλευθερία τοῦ τηλεθεατῆ σχετίζεται συνωνυμικά μέ τό φασισμό τῆς διάρκειας, πού ἐπιβάλλει μέ προτεταμένο τηλεκοντρόλ στους συννομιλοῦντες.

Μετά τό ζάπινγκ δέν ὑπάρχει λόγος (ἐνιαῖος), δέν ὑπάρχει κίνηση, δέν ὑπάρχει πολιτική, ἰδεολογία, ἀλλαγῆ. Ἡ στασιμότητα τοῦ μονολόγου ἢ τοῦ διαλόγου παρουσιάζεται στους δέκτες μας ἀκριβῶς τή στιγμή πού τό τηλεκοντρόλ θανατώνει κάθε νεοσύστατη ἢ μῆ ἰδεολογία. Κάθε κουβέντα εἶναι καταδικασμένη νά διακοπεῖ (ἢ ἂν δέν διακοπεῖ, σίγουρα ἀργότερα θά ἀναιρεθεῖ ἀπό κάποια ἄλλη) κι ἀπ’ αὐτή τή μοῖρα δέν ξεφεύγει οὔτε τό λογικό μά κι οὔτε τό παράλογο. Στήν τηλεόραση δέν ὑπάρχει χρόνος (γιά τίποτα).

Μέσα στόν έντεινόμενο διασμό τῆς χρονικῆς γραμμικότητας τόσο ὁ θεατής ὅσο καί ὁ τηλεομηλητής προχωροῦν χωρίς ἱστορία μέσα στή γιορτή τοῦ ἀέναου τώρα. Ὁ θεατής ξεχνᾶ. Ἡ μνήμη του σβήνεται καί ξαναγράφεται σάν βιντεοκασέτα (εἶχε ὁ Ἀνδρέας βηματοδότη ἀπ’ τό ’91;), ἀλλοιώνεται (μοῦ φαίνεται ὅτι κάποιες ἐφημερίδες εἶχαν γράψει σχετικά...), μετουσιώνεται (ὅλοι οἱ πολιτικοί μᾶς κοροϊδεύουν), ἐξαφανίζει στό τέλος τά χαρακτηριστικά τοῦ ἐκκηνητήριου τόπου.

Ἄπ' τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ παλιμνηστική μνήμη τοῦ θεατῆ ἀποτελεῖ ταυτόχρονα τὴ φενάκη, τὸν ἀφορισμὸ καὶ τὸ στοιχεῖο ἐκμετάλλευσης γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς τηλεόρασης. Κατηγοριοποιώντας σχηματικά τὶς «φυλές» τῶν τηλεοπτικοποιούμενων, θὰ μπορούσαμε νὰ διαπιστώσουμε ὅτι ὑπάρχουν οἱ οἰκοδεσπότες τοῦ Λόγου (Ζουράρις, Βέλτσος, Βασιλικὸς κλπ.) πού ἐπιμένουν νὰ ξετυλίγουν τὸ μίτο τοῦ λόγου τοὺς ἐνῶ γνωρίζουν ὅτι παρακολουθοῦνται χωρὶς ἀρχὴ καὶ τέλος, οἱ ρεφορμιστές (ὅπως ὁ Λεβέντης) πού καταδηλώνοντας τὴν πολυπραγματικότητα βεβαιώνουν ὅτι τὰ πράγματα πηγαίνουν στὸ χειρότερο ἐνῶ τὴν ἴδια στιγμή χρησιμοποιοῦν τὴ λήθη ἀφοριστικά, περιδῆλμα γιὰ μιὰ ὑπόσχεση ἐλπίδας. Τέλος, ὑπάρχουν καὶ κάποιοι ἐξυπνότεροι πού, δεχόμενοι τὴν ἀποσπασματικότητα καὶ τὸ αὐτοτέλες, συνθέτουν ἕνα θεαματικὸ σύνολο ἀναμνήσεων, καταγγελιῶν καὶ λοιπῶν ἐτερόκλητων στοιχείων πού τὶς περισσότερες φορές καταπίνει καὶ τοὺς ἴδιους μέσα στὴ δίνη τῆς παραδελῆς θεματολογίας του (ἐδῶ τὸ χαρακτηριστικότερο παράδειγμα εἶναι ἡ Κάραλη πού, ἐπιχειρώντας μιὰ ἀποδομιστικὴ ἀνάγνωση τοῦ Νεοέλληνα μέσα ἀπὸ πληθῶρα φαντασιῶν/διεγερτικῶν στοιχείων, χάθηκε κάπου ἀνάμεσα στὸ σημαντικό καὶ τὴν πραγματικότητα).

Ἐκεῖ πού ἀποτυγχάνουν οἱ ρεφορμιστές καὶ οἱ εἰδήμονες τοῦ Λόγου εἶναι ἀκριβῶς τὸ σημεῖο πού ἡ πρόθεση γιὰ μιὰ ἐποικοδομητικὴ τηλεόραση ἀναιρεῖται. Ἐκεῖ πού ἡ μνήμη ἀλλάζει παραστάσεις, ἡ ἐπιθυμία μεταβάλλεται καὶ ἡ ἐπιχειρηματολογία ἀπομένει κρεμασμένο κουφάρι στὸ «ἀειθαλές δέντρο τῆς γνώσης». Τουλάχιστον αὐτοὶ κρατοῦν τὸν ἐγωισμό τῆς χαμπερμασιανῆς ταυτότητας ὅταν οἱ ἄλλοι γίνονται τέλεια φερέφωνα ἐνὸς συστήματος-ἀρένας πού τοὺς στέφει βασιλιάδες λίγο πρὶν τοὺς καταποντίσει στὰ φαράγγια τῆς θεαματικότητας (ὅπως τὸ παράδειγμα τοῦ Μακρίδη)

Περίπου ἀπὸ τὸ 1990 καὶ μετὰ, τὸν καιρὸ δηλαδή πού περάσαμε στὴ θεαματικὴ ἰδιωτικὴ τηλεόραση, ἔχουν γραφεῖ καὶ εἰπωθεῖ τόσα πολλὰ πού πιθανῶς ὅλα τὰ παραπάνω νὰ ἀποτελοῦν κοινὸ τόπο ἢ, στὴν καλύτερη περίπτωση, ἕνα συμπῆλημα τῆς κριτικῆς ἀπέναντι στὴν πολυσχιδῆ πραγματικότητα. Στὸ θαθμὸ, ὅμως, πού κάθε κριτικὴ βασίζεται στὴν παραδοσιακὴ σύνταξη ἐνὸς μεταλόγου-παρατηρητῆ πού διατηρεῖ τὶς χρονι-

κές συστάσεις, ποτέ δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἐπηρεάσει τὴν τηλεόραση. Ὅσοι νομίζουν ὅτι ἡ τηλεόραση παρέχει τὶς λαβές γιὰ νὰ μετατραπῆ σὲ ὄργανο - ἀρωγὸ τῆς ὁποιασδήποτε πολιτικῆς παρέμβασης, νὰ ἀποτελέσει, μ' ἄλλα λόγια, τὸ τελευταῖο προπαγανδιστικὸ στάδιο μιᾶς δια/ἐπιμορφωτικῆς πορείας μὲ δέκτη τὸ λαό, σαφῶς ξεγελοῦνται, καθὼς ὁ χρόνος στὸ γυαλί ὑπάρχει γιὰ νὰ μετράει δευτερόλεπτα καὶ ὄχι ὥρες. Ὁ τηλεοπτικὸς χρόνος δὲν ξεκαθαρίζει τὸ πρὶν καὶ τὸ μετὰ σ' ἕνα πολυπλόκτο ἐκσυγχρονισμό τῆς ἐπιστημονικῆς λειτουργικότητας ἀλλὰ ἀπλῶς ἐποπτεύει τὴ χωρητικότητα τοῦ τώρα. Κάθε λόγος, κάθε κριτικὴ πού προσάπτεται πρὶν ἢ μετὰ τοῦ θεάματος περιορίζεται σὲ μιὰ αὐτοαναφορικότητα, ἀφοῦ τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ διασπᾶσει τὴν ἐτερόκλητὴ σύνθεση τῆς τηλεοπτικῆς εἰκόνας.

Μπροστὰ ἢ πίσω ἀπ' τὸ γυαλί ὅλοι εἴμαστε μπλεγμένοι διακειμενικά σὲ μιὰ κατάσταση πού πρὸς τὸ παρόν δὲν μπορεῖ νὰ θεματοποιηθεῖ, δὲν μπορεῖ νὰ σχολιαστῆ οὐσιαστικά, ἀκριβῶς γιὰ τὸ λογικὸ καὶ τὸ παράλογο, τὸ ἐπίσημο καὶ τὸ περιθωριακὸ συνθέτουν ἐναλλασσόμενα τὸ πολυαποσπασματικὸ γυάλινο θέαμα, τὸν «σπασμένο καθρέφτη» τῆς πραγματικότητας πού ἀπαγορεύει κάθε ὀλοκληρωμένη ἠθικὴ καὶ ὄντολογικὴ ἀναγωγή. Ἡ τηλεόραση προχωρεῖ μόνη τῆς. Ρυθμίζει ἀκόμη καὶ αὐτοὺς πού φαίνεται ὅτι τὴν κατευθύνουν, ἀφοῦ ἀρκεῖ μιὰ «λάθος» κίνηση γιὰ νὰ ἐκτεθοῦν καὶ αὐτοὶ μὲ τὴ σειρά τους στὸ ἐπόμενο ρεπορτάζ (τὸ «σηριαλ» Ἀλαφούζου μὲ τὴν πώληση τοῦ Σκιά).

Διαβάζοντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴ «σημειολογία» τῆς τηλεόρασης, μπορεῖ νὰ ὀδηγοῦμαστε στὸν πεσιμισμὸ τοῦ ἀγνωστικισμοῦ ἢ στὴν περιθωριακότητα ἐνὸς ἀναρχικοῦ σχετικισμοῦ. Ὅμως, ἂν κατανοήσουμε ὅτι αὐτὲς οἱ ἀκαδημαϊκὲς γενικεύσεις δὲν διαρκοῦν πέρα ἀπ' τὶς στενὲς διάρκειες τοῦ ζῆ-πινγκ, ἔξω ἀπὸ τὸν χρόνο δηλαδή τῆς τηλεόρασης, μπορεῖ ἡ τελευταία ἀπὸ δεῖγμα κοινωνικῆς ἐκπτώσης νὰ ἀποτελέσει τὸ δείκτη σὲ μιὰ ἀντίδραση πού δοκιμάζει τὴν ἀντοχὴ τῆς κριτικῆς καὶ τῆς θεώρησης γενικότερα. Μπορεῖ νὰ δώσει ἀπάντηση γιὰ τὴ σωπὴ τῶν μὴ τηλεοπτικῶν διανοουμένων. Μπορεῖ τέλος καὶ νὰ προδώσει ἕνα κόσμον πού, κηδεύοντας ἕνα ἕνα τοὺς μεγάλους νεκροὺς του, ψάχνει ἀγχωμένα νὰ βρεῖ τὴ γλώσσα γιὰ νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπ' τὴ σκιά τους.

Κωνσταντῖνος Θεοτόκης

— Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα (ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΗΜΑ)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ... Η ἄλλη ἀποψη στο βιβλίο

ΜΙΑ ΥΛΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΚΑΙ Ο ΕΡΩΤΙΚΟΣ ΠΟΝΟΣ

του Γιώργου Φαράκλα

Ο ύπογράφων διαφωνεί με την υπερεπανασταστική άποψη περί έρωτικῶν του Έμπειρικού. Αὐτός ὁ ὑλιστής ἀδυνατεῖ νά ἐννοήσει τήν πράξη. Ἐνῶ ἡ Ρέα Γαλανάκη δίνει τό κλειδί ἑνός ὑλισμοῦ διαλεκτικοῦ (ὄχι μέ τή σοβιετική ἔννοια) πού τό μπορεῖ, ὅταν μιλά γιά μίαν «ἔννοια πληθυντική, ἀπόλυτη κάθε φορά στόν ἐνικό της».

Τό κύριο ἐλάττωμα κάθε ὑλισμοῦ (συμπεριλαμβανομένου τοῦ φοῦερμαχικοῦ), ἔγραφε ὁ Μάρξ γύρω στό 1845, εἶναι ὅτι τό ἀντικείμενο, ἡ πραγματικότητα, αἰσθητότητα, συλλαμβάνεται μόνον ὑπό τή μορφή τοῦ ἀντικειμένου ἢ τῆς ἐποπτείας· ὄχι ὁμως κατ' αἴσθησιν ἀνθρώπινη δραστηριότητα, πράξις· ὄχι ὑποκειμενικά. Γι' αὐτό ἡ δραστήρια πλευρά ἀναπτύχθηκε ἀφηρημένα, |δηλ. | ἐν ἀντιθέσει πρὸς τόν ὑλισμό, ἀπό τόν ἰδεαλισμό — πού ἀγνοεῖ βέβαια τήν πραγματική, αἰσθητή δραστηριότητα ὡς τέτοια. Ὁ Φόνερμπαχ θέλει ἀντικείμενα αἰσθητά — πραγματικά διακεκριμένα ἀπό τά νοητικά ἀντικείμενα: πλὴν δέν συλλαμβάνει τήν ἴδια τήν ἀνθρώπινη δραστηριότητα ὡς ἀντικειμενική. Ἔτσι, στήν Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀντιλαμβάνεται μόνο τή θεωρητική συμπεριφορά ὡς τή γνήσια ἀνθρώπινη... Ἔτσι δέν ἐννοεῖ τή σημασία τῆς "ἐπαναστατικῆς", τῆς "πρακτικά-κριτικῆς" δραστηριότητας (1η θέση γιά τόν Φόνερμπαχ).

Στήν ἐπαναστατική δραστηριότητα ὑπάρχει κάτι πού δέν συμφωνεῖ μέ τίς προκειμένες τοῦ παραδοσιακοῦ ὑλιστοῦ. Εἶναι ἀντίθετη πρὸς τό ἄμεσο συμφέρον μου, ἰδίως πρὸς τό ἄμεσο βιολογικό συμφέρον μου: περιέχει τόν κίνδυνο τοῦ θανάτου. Ὁ ἰδεαλιστής, ὁ Ἐγελος, εἶναι ἐκεῖνος πού διακρίνει τά νοήμονα ὄντα ἀπό τά ἄλλα ἐμβία διά τῆς ἐλευθερίας τους, πού τεκμηριώνεται ἀπό τήν ἱκανότητα νά ἀψηφίσουν τό θάνατο, ἀπό τήν ἐλευθερία ἀπέναντι στίς βιολογικές ἐπιταγές. Ὁ ἰδεαλισμός ὀρθῶς διακρίνει λοιπόν τήν ἐλευθερία, πού ἐξηγεῖ τήν ἐπαναστατική πράξη, ἀλλά θά ἔπρεπε νά ἐπαναπροσδιορισθεῖ αὐτή ἔτσι ὥστε νά μήν ὀρίζεται πλέον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τήν πραγματική δραστηριότητα τῶν νοημόνων ὄντων.

Δέν εἶναι μόνον ὁ ἐκούσιος θάνατος· ὁ ἔρωτας εἶναι μιά δραστηριότητα ὅπου τεκμηριώνεται ἡ ἐλευθερία πού συγκρούεται μέ τίς προκειμένες τοῦ βιολογικοῦ ὑλισμοῦ. Ἄν οἱ πολιτισμικές προσθήκες στή γενετήσια ὁρμή εἶναι ἐπίφαση, ὁ πόνος τοῦ ἔρωτα, π.χ., εἶναι μιά αὐταπάτη. Ὅμως, ὁ σωματικός πόνος εἶναι ἤδη μιά προσθήκη τῶν ἐμβίων στήν ἀνόργανη ὕλη. Ἄν αὐτή θεωρηθεῖ καινοτομία, δηλαδή ἂν ἡ χημεία δέν ἐξαντλεῖ τήν ἔννοια «αἴσθησις», τότε ἴσως οὔτε ὁ πολιτισμός εἶναι ὁ ψευδής μανδύας τῆς βιολογίας, καί τότε ὁ πόνος τοῦ ἔρωτα ἔχει βάσις. Ἔτσι ὁμως ἀρνηθήκαμε τόν ἀναγωγισμό, πού θεωρεῖ

ἐπίσης ὅτι τὰ ἔμβια διακρίνονται μόνον ὡς διαφορετικοί συνδυασμοί δεδομένων στοιχείων, ἄρα δὲν δέχεται τὴ μοναδικότητα τοῦ καθενός. Ὁ ὕλισμός παύει τότε νὰ ἀγνοεῖ αὐτὸ πού ὁ ἰδεαλισμός ἔλεγε «πνεῦμα» ἢ «νοῦ», ἀκριβῶς ἐπειδὴ στοχάζεται τὴν ἀνθρώπινη πράξη. Ἄπλως τὸ πνεῦμα, ὁ νοῦς, ὑπάρχουν ἐμπειρικά· ἡ ἐλευθερία, τὸ δέον, εἶναι συνάμα ἕνα πραγματολογικὰ τεκμηριώσιμο γεγονός. Ὁ ἐρωτικός πόνος φαίνεται νὰ ἔχει νόημα μόνον ἂν ἡ ἔννοια ὀρισθεῖ ὡς ἱκανὴ νὰ ἐκφράσει τὴ μοναδικότητα τοῦ ατόμου, τὴν μὴ ὑπαγωγή του στο εἶδος. Αὐτὸ προβλήματισε ἤδη τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πλωτῖνο.¹ Τέτοια εἶναι ἡ ἰδεαλιστικὴ ἐγγεληνὴ «ἔννοια», πού προσφέρει ἕνα ἐννοιολογικὸ πρότυπο γιὰ τὴν ἴδια τὴ βιολογία, σύμφωνα μὲ τὸν Γάλλο ἐπιστημολόγο Καγγιγιέμ.² Ἄς προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε γιὰτί.

Ὁ Ἐμπειρικός εἶναι ὁ ὄραματιστὴς ἐνός ἐρωτικοῦ κόσμου χωρὶς πόνον. Πλὴν τὸ ὄραμα εἶναι μᾶλλον ἀποκρουστικὸ, γιὰτί νομιμοποιεῖ τὸν βιασμό:

Ὁ βιασμός... τύποις ἀπηγορεύετο, ἀλλ' αἱ κυρώσεις ἦσαν τόσον ἐλαφραὶ πού οὐσιαστικῶς ἢ πράξις αὐτὴ ἐθεωρεῖτο θεμιτή... Καμμιά ὁμως σύλληψις δὲν ἐνηργεῖτο, καμμιά κύρωσις δὲν ἐπιβάλλετο εἰς τὸν διάζοντα, ἐάν ἢ διασθεῖσα δὲν ἔκαμνε μὴνυσιν οἰκειοθελῶς... διότι ἀπεδείχθη ὅτι πάμπολλες νεάνιδες, γυναῖκες καὶ κοράσια ἠρέσκοντο εἰς τοιοῦτου εἶδους βιαίας λογικὰς πράξεις, ἂν ὄχι πάντοτε κατὰ τὴν διενέργειάν των, πάντως, συχνά, συχνότατα... εὐθύς μετά, ἢ ὀλίγον μετά τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν τῶν πράξεων.³

Στὸν βιασμό, ὁ μόνος ἀξιόμειπτος εἶναι δηλαδὴ ὁ ἀτζαμής. Λές καὶ εἶναι φαί: ὅταν μ' ὑποχρεώνουν νὰ φάω, δὲν νιώθω θιγμένος στὴν προσωπικότητά μου, βιασμένος. Λές καὶ ἡ χρῆσις τῶν γεννητικῶν ὀργάνων εἶναι σάν τοῦ χεριοῦ: μοῦ σφίγγεις τὸ χέρι, ἀδιάφορο, εὐχάριστο... μόνο ἂ. μὲ πονᾶς διαμαρτύρομαι, πού εἶσαι ἀδέξιος στὴ χειραψία. Ὁχι, ὑπάρχει βιασμός ἐφόσον ἡ συνουσία ἐμπλέκει τὴν προσωπικότητα τῶν συνουσιαζομένων — γι' αὐτὸ καὶ ἐπενδύεται συναισθηματικά.

Ἡ παράβλεψη τοῦ συγκροτητικοῦ χαρακτῆρα αὐτοῦ τοῦ στοιχείου χαρακτηρίζει τὸν παραδοσιακὸ ὕλισμό, ὁ ὁποῖος ἀνάγει τὴν κοινωνικὴ ὑπόστασι τοῦ ἀνθρώπου στίς βιολογικὰς συνιστώσες τοῦ ατόμου. Στὴ φυσικὴ κατάστασι, ὁ ἄνθρω-

πος, κατὰ τὸν Χόμπς, χαιρεῖ του φυσικοῦ «δικαιώματος πάνω στο καθετί, μέχρι καὶ στο σῶμα τοῦ ἄλλου», δίκην αὐτοσυντηρήσεως.⁴ Ὄταν ὁ ὕλισμός θά θεωρήσει σκόπιμη τὴν ἐπιστροφὴ στὴ φύσι, θά καταλήξει στὴν παραπάνω θέσι τοῦ Ἐμπειρικοῦ περὶ βιασμοῦ, πού τὴ βρῖσκουμε ἤδη στὸν ὕλιστὴ φιλόσοφο Σάντ.⁵ Ὁ ἰδεαλιστὴς διακρίνει πάντα γεγονότα καὶ ἀξίες, αὐτὸ πού συμβαίνει καὶ αὐτὸ πού θά ὀφείλε νὰ συμβαίνει. Ὁ παραδοσιακὸς ὕλισμός, καίτοι ἀπατεῖ τὴ φύσει ἐλευθερία καὶ ἰσότητά τῶν ἀνθρώπων, τείνει νὰ ἀποδίδει τὸ δικαίωμά στὴ δύναμη, τὸ δικαίωμα στὴν ὑπαρξὴ στὸν ἔχοντα τὴ δύναμη νὰ ὑπάρξει. Τοῦτο συμβαίνει στὸν Χόμπς, στὸν Σπινόζα. Στὸν Σάντ, πού ὑποστηρίζει τὴ φυσικὴ ἐλευθερία ὅλων τῶν ἀνθρώπων, καὶ στηρίζει μάλιστα σ' αὐτὴν τὸ δέον τῆς ἰσότητος τῶν φύλων, αὐτὸ παίρνει τὴν ἐξῆς μορφή: «ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ ἀπολαύσω τὸ σῶμα σου... καὶ θά ἔξασκήσω αὐτὸ τὸ δικαίωμα χωρὶς νὰ μέ σταματήσῃ κανένα ὄριο ὡς πρὸς τὴν ἰδιορρυθμία τῶν καουχιῶν πού τυχόν προτιμῶ νὰ τοῦ ἐπιβάλω». Ἡ σύγκυσις αὐτὴ μεταξὺ δικαίου καὶ ἰσχύος, μεταξὺ δέοντος καὶ πραγματικότητος, προϋποθέτει ὅτι ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀποδέσμευσίς ἀπὸ τίς βιολογικὰς ἐπιταγὰς, δὲν θεωρεῖται στοιχεῖο τῆς πραγματικότητος. Ὅτι τὸ μόνο πού ὑπάρχει εἶναι ἡ ἰδιοτέλεια, ἡ αὐτοσυντήρησις, ὄχι ἡ ἀνιδιοτέλεια, ἡ αὐτοθυσία, ἡ ἀγάπη, ὁ ἔρωτας. Ἐτσι, ὁ παραδοσιακὸς ὕλισμός διατηρεῖ ἀνέπαφο τὸ χωρισμὸ νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ πού προσιδιάζει στὸν ἰδεαλισμό, καὶ ἐκφράζεται ὑποδειγματικά στὸν Κάντ ὡς ὁ χωρισμὸς τοῦ καθαροῦ ὑπερβατολογικοῦ καὶ τοῦ «παθολογικοῦ» πραγματολογικοῦ. Ὁ Κάντ καὶ ὁ Σάντ ἀπαρνοῦνται μὲ δύο ἀντίθετους τρόπους τὴν πραγματικότητα ἐνός δεσμευτικοῦ νοήματος: στὸν πρῶτο, τὸ ἠθικὰ δεσμευτικὸ δὲν ὑπάρχει πραγματολογικά, στὸν δεύτερο τὸ πραγματολογικὰ ὑπαρκτὸ καταδεικνύει τὴν ἀπουσία κάθε ἠθικῆς δεσμευτικότητος. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ψυχανάλυσης — ὄχι τῆς παραδοσιακῆς ὕλιστικῆς τοῦ Ἐμπειρικοῦ, ἀλλὰ τῆς ὕλιστικῆς πονηρέμενης τοῦ Λακάν — ὁ Κάντ ἀφανίζει τὸ ἀντικείμενο, ὁ Σάντ τὸ ὑποκείμενο, καὶ ἔτσι ἀγνοοῦν καὶ οἱ δύο τὴ φύσι τῆς ἐπιθυμίας. Ὁ σαδισμὸς δὲν ἀρνεῖται «τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἄλλου», ὅπως νομίζουν οἱ ὑπαρξιστὲς ἢ περσοναλιστὲς, παρὰ «ἀπορρίπτει, ἀποδίδοντάς τον στὸν Ἄλλον, τὸν πόνον τῆς ὑπαρξῆς». Ὁ παραδοσιακὸς ὕλισμός εἶναι ἕνας ἰδεαλισμὸς μὲ ἀρνητικὰ πρόσημα, γι' αὐτὸ ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβει τὴ δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων, ὅταν αὐτὴ εἶναι βιολογικὰ παρὰ ὄχι, ὅπως ὅταν ἐπαναστατῶ ἢ ὅταν ἐρωτεύομαι. Ἀδυνατεῖ νὰ καταλάβει γιὰτί πονῶ ἐπειδὴ ὑπάρχω, καὶ ὄχι ὅταν φοβοῦμαι μὴν πάψω νὰ ὑπάρχω.

Ἀλλὰ ἂς ἀφήσουμε τὴ θεωρία γιὰ νὰ στραφοῦμε στὴν παρατήρησι. Ἐνα φιλικὸ ζευγάρι ἀκούγεται ἀπὸ τὸ ἄλλο δωμάτιο. Ἡ ὅποια δημοσιότητα τοῦ γεγονότος δὲν διαρρηγνύει τὸ διαπροσωπικὸ τῆς σχέσης τους. Ἐνῶ ἡ ὁμαδικότητα, σύγκυσις φίλων καὶ ἐραστῶν, ἀνοίγει πληγὰς πού χρῆζουν εἰδικῆς θεραπείας, ἀποτελέσματα τοῦ ἀπρόσωπου, τῆς μίμησις τῆς οἰκειότητος ἐν ἐπιγνώσει τοῦ ἀνοικεῖσου, τοῦ βεδιασμένου τοῦ γεγονότος — κάτι πού μᾶλλον ἀπαντᾷ ἐν μέρει καὶ στὴ μονοψύχια συνένυρσι. Ἐτσι, ἡ γενιά τοῦ '68 δὲν κατόρθωσε κάτι τὸ μᾶλλον ἀνέφικτο: πέρασε μὲν τὸ καθεστῶς τοῦ ζευγαριοῦ,

1. Στὸ κεφ. Α, 4 τοῦ *Περὶ ζῶων μοριῶν* ὁ Ἀριστοτέλης μιλά γιὰ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Κορίσκο ὡς «ἔσχατα εἶδη». Ἄρα τὸ άτομο εἶναι ἀντιμετωπίσιμο ὡς εἶδος, καὶ ὄχι μόνον ὡς μία παραλλαγὴ ὀφειλόμενη στὴν ὕλη, ὑπάρχει μία ἔλλογα ἀποτυπωσὶμη μοναδικότητα τοῦ ἐμβίου, κυρίως ἴσως τοῦ ἀνθρώπινου· βλ. L. Robin, "Sur la notion d'individu chez Aristote", στὸ: L.R., *La pensée hellénique*, P.U.F., Παρίσι 1942, σσ. 486-490. Στὸν Πλωτῖνο ἐμφανίζεται ρητὰ πᾶσι ἡ ἀποψη ὅτι ὑπάρχουν ἰδέες τῶν καθεκάστων, *Ἐννεάδες*, Ε, 7. Ὅμως ὑπάρχει σ' αὐτὸν καὶ ἡ ἀντίθετη ἀποψη· βλ. A. Armstrong, "Form, Individual and Person in Plotinus", στὸ *Dionysius*, τεῦχος 1, Halifax, Nova Scotia 1977, ἀνατ.: A.A., *Plotinian and Christian Studies*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1979, ἀρ. 20.

2. G. Canguilhem, "Le concept et la vie", στὸ: G.C., *Études d'histoire et de philosophie des sciences*, Vrin, Παρίσι 1968, σσ. 335-364.

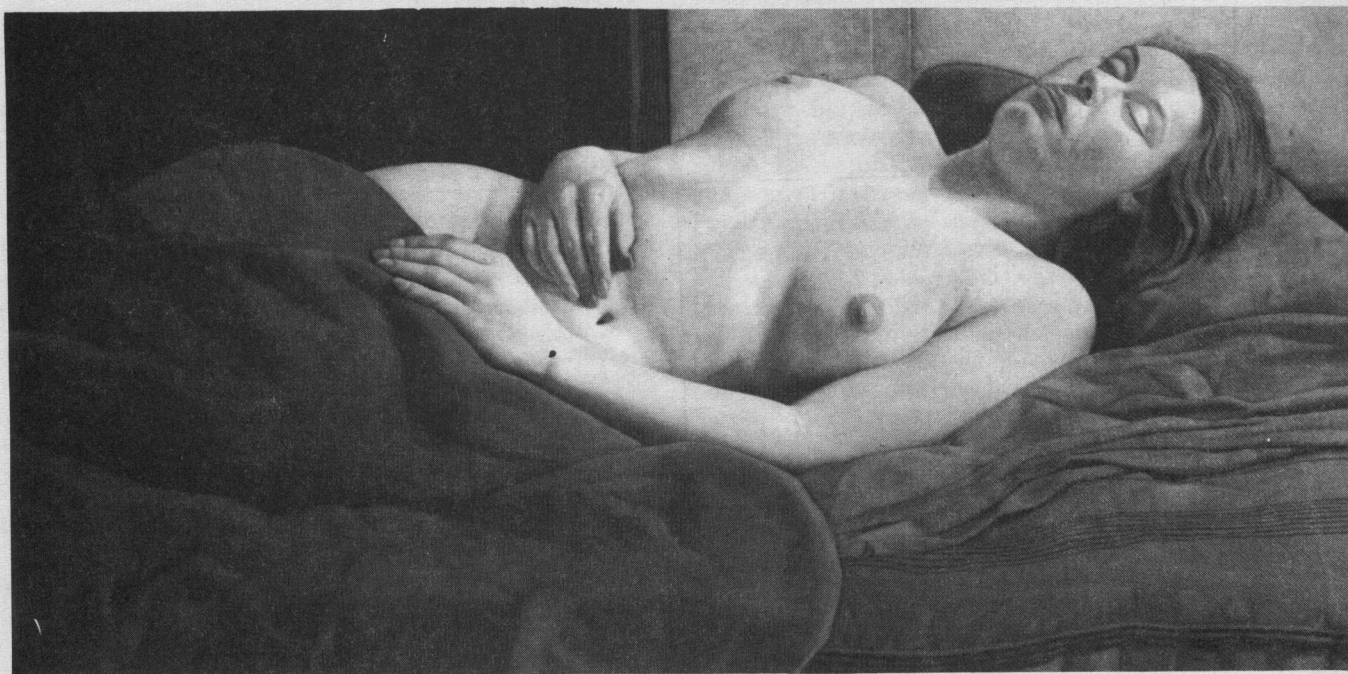
3. Ἀ.Ε., *Ὁ Μέγας Ἀνατολικός*, 1970· τ. 5, σ. 169, Ἄγρα, Ἀθήνα 1991 (χειρότερα σ. 15).

4. Λεβιάθαν, κεφ. 14, σ. 64· ἑλλ. μτφ. τ. Α', Γνώσις, Ἀθήνα 1989, σ. 200.

5. *La philosophie dans le boudoir*, ἐκδ. Y. Belaval, Gallimard, Παρίσι 1976, σ. 231.

6. Ὁ.π., σ. 221, σσ. 225, 227.

7. J. Lacan "Kant avec Sade", *Écrits* 2, Seuil, Παρίσι 1971, σ. 134.

πού αντικαθιστά βατημηδόν τη δηθεν ήθική της παρθενίας και των συναφών πρακτικών, αλλά μάλλον δέν κατάφερε νά έξορίσει τή συνουσία από τά επενδεδυμένα μέ τήν προσωπικότητα γεγονότα. Αύτή ήταν, όμως, ή ιδέα πού αίτιολογούσε τόν εκ περιτροπής έρωτα. Φιλοσοφικά, ήταν τό αντιφροϋδικό όραμα του Μαρκουΰζε για έναν πολιτισμό χωρίς άπάθηση.⁸

Άλλη παρατήρηση. Έστω ένα κορίτσι σέ μία άγορίστικη παρέα. Όσο ή κοπέλα δέν έρωτεύεται μήτε πλαγιαΰζει μέ έναν, ό καθένας θά τήν έρωτευθει μέ τή σειρά του, πιστεύοντας μάλιστα πώς είναι ό μόνος, έστω για νά ξεπεράσει τήν ντροπή του, πού χθές άκόμη χλευάζε τήν άκολουθία των ήδη έρωτοχτυπημένων. Έπενδύει δηλαδή τήν όρμη του προς τό προσιτότερο θήλυ μέ τή συναισθηματική νομιμοποίησή της. Τό πλασματικό των έφηβικών έρώτων είναι ένα ισχυρό έπιχειρήμα υπέρ της άποδέσμευσης της συνουσίας από τά επενδεδυμένα μέ τήν προσωπικότητα γεγονότα. Ό έρωτας εδώ είναι ένα ψέμα, όπου ό καθένας άγκιστρώνεται μέ πείσμα. Άλλά και οί εκ περιτροπής συνευρισκόμενοι μετέχουν ενός ψέματος, όπου όλοι άγκιστρώνονται μέ πείσμα: βρίσκονται τάχα «κατά τύχη», λόγω παροδικής ένόρμησης, επειδή «ξέμειναν στό ίδιο σπίτι» κ.τ.ό. Τό άνακαλύπτουν κάποτε, παγιδευμένοι: ήταν ψέμα ή έλλειψη επένδυσης, άναζητούσαν μάλλον στόν εκάστοτε άλλον τό πρόσωπο πού θά τούς απαλλάξει από έναν τρόπο ζωής, πού τόν θεωρούσαν ιδανικό, αλλά είναι έγωιστικός έφόσον στην πράξη κερδίζει όποιος λιγότερο άγαπήσει, χάνει όποιος έρωτευθει. Τό ψέμα τους στερείται της άθωότητας του άλλου, πλην είναι περισσότερο δέσμιος του διαπροσωπικού στοιχείου άπ' όσο θαρροϋν, τήν ώρα πού άπογυμνώνουν τό πλασματικό των έρώτων. Είναι καλύτεροι από τίς δεδαιώσεις τους, τήν «ιδεολογία» τους — άπό τό σκεπτικό, σύμφωνα μέ τό όποιο ή διαπίστωση, ότι όσοι νομίζουν πώς είναι έρωτευμένοι δέν είναι κιόλας, σημαίνει ότι καλό είναι νά δεχτούμε

μέ επίγνωση ότι ό καθαρός πόθος δέν συνοδεύεται από έρωτα, και δέν σημαίνει, λ.χ., ότι όφείλουμε νά μάθουμε τί είναι νά είσαι όντως έρωτευμένος.

Αυτό υποθέτει και ό Έμπειρικός. Όμως τά περι διασμού επακόλουθα της άποψής του είναι άποκρουστικά, επειδή νιώθουμε πώς ή συνουσία έμπλέκει τήν προσωπικότητα. Άν ισχύει τό τελευταίο, πρέπει νά διαφωνήσουμε και μέ τή γνώμη ότι ό καθαρός πόθος είναι ό μή συνοδευόμενος από έρωτα. Θά θεωρήσουμε πώς ό καθαυτό οίστρος των νοσημόνων όντων είναι ό έμψυχούμενος από τό συναίσθημα. Θά πούμε ότι ό καθαρός πόθος ύπάρχει μόνον άναμεμειγμένος μέ συναισθήματα. Ότι ή άναλυτική άπομόνωση του πόθου δέν φανερώνει τήν ούσία του.

Είναι αντιφατικό τό άμιγές νά προκύπτει μόνον άναμεμειγμένο; Ναι, εκτός αν οί έννοιες αυτές έχουν ένα ιδιάζον καθεστώς. Τό αίτούμενο είναι αυτό τό καθεστώς. Άς στραφούμε προς μία τρίτη παρατήρηση για νά διευκρινίσουμε ποιό είναι αυτό. Όταν άκούω τή γνωστή άπόφανση «ή άγάπη μου είναι ή όμορφότερη στόν κόσμο», δέν τήν θεωρώ ψέμα, κι άς είναι ψευδής για τήν κοινή έμπειρία και τήν άπλή λογική, όπως τό γνωρίζουμε και έγώ και αυτός πού τήν προφέρει. Άρα, προφανώς, δέν λογίζεται ως συγκριτική. Οί έννοιες δέν έχουν εδώ τό συνηθισμένο καθεστώς.

Άν ή έπιστήμη όρθώς έχει άνάγει τήν έμπειρία μας, ότι κάθε άνθρωπος είναι μοναδικός, στόν άπλώς μεγάλο αριθμό συνδυασμών πού επιτρέπουν τά συστατικά του κυττάρου, τότε μία

8. Είναι ή βασική θέση του *Έρωτας και Πολιτισμός* (1955), κατά της θέσης του *Ό πολιτισμός πηγής δυστυχίας* (1930), ότι ή άπάθηση ανήκει έξ όρισμού στόν πολιτισμό.

μή συγκριτική απόφαση δέν εύσταθεί. Ἐάν όμως ο ἀναγωγισμός, πού καταργεῖ τή μοναδικότητα (ή ποσότητα τῶν συνδυασμῶν δέν ἀλλάζει τίποτα), δέν ἰσχύει, τότε *χρειάζονται μὴ συγκριτικές ἐννοιες*. — Καί ἡ ἀπόφαση σημαίνει: ἡ *μοναδικότητά σου ἔχει μίαν μοναδική σχέση μέ τή μοναδικότητά μου*.

Τό καθέκαστον παύει νά *υπάργεται* ἀπλῶς σέ μία γενική ἐννοια, κάτω ἀπό τήν ὁποία προκύπτουν συγκρίσεις μεταξύ καθέκαστων καί μέσα στά πλαίσια τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἕνας ἀριθμῶς ἐνδεχόμενων συνδυασμῶν. Τό καθέκαστον εἶναι συγκροτητικό τῆς ἐννοίας του, ὅπως προτείνει ἡ *Κριτική τῆς κριτικῆς δυνάμεως* τοῦ Κάντ (ἀναλογιζόμενη κρίση) γιά νά νοήσουμε τό ἔργο τέχνης καί τόν ζωντανό ὄργανισμό.

Ὁ Ἐγγελοσ θεωρεῖ πῶς συνεχίζει τήν ἐν λόγω ἰδέα τοῦ Κάντ.⁹ Ὁ πόνος, *προνόμιο* τοῦ ἐμβίου, εἶναι γι' αὐτόν ἡ βίωση τῆς ἀντίφασης πού περιέχει ἡ συναίσθηση τῆς περατότητάς του (ὅταν πενιά ἢ ποθεῖ). Διότι νιώθοντας τό ὄριο μου, τό ὑπερβαίνω — χωρίς νά παύω νά εἶμαι περατός.¹⁰ Στόν ἄνθρωπο, ὁ πόνος εἶναι, μέ ἀνάλογο τρόπο, ἡ ἐπίγνωση τῆς ὑποκειμενικότητάς του,¹¹ δηλαδή τῆς νοήμονος ἀτομικότητάς, πού πονᾷ ἐπειδή ὑπάρχει, καί ὄχι μόνον ὅταν φοβᾶται μήν πάψει νά ὑπάρχει. Ἐδῶ θέλουν νά στηριχθῶν ὁ ὑπαρξισμός καί ὁ περσοναλισμός, ἀλλά δέν ἀντιλαμβάνονται ὅτι τοῦτο ἀπαιτεῖ μίαν τροποποίηση τῆς ἐννοίας «κρίση» ἢ «ἐννοια», ὅπως ὑποδεικνύουν ὁ Κάντ καί ὁ Ἐγγελοσ.

Ἡ μοναδικότητα τοῦ ἐμβίου ἀπτεται αὐτῆς τῆς αὐτοσχασίας του. Οἱ πόνου τοῦ ἔρωτα δύο μοναδικότητων ἀνήκουν στό ὑποκείμενο, πού ἔχει μίαν ἰσχυρότερη αὐτοσχασία ἀπό τό ἐμβίο, ἐφόσον δέν αὐτοσυντηρεῖται μόνο, ἀλλά ἐπαναστάτει, ἐρωτεύεται, αὐτοκτονεῖ, δηλαδή διατρέχει ἐκούσια τόν κίνδυνο τοῦ θανάτου. Στό ὑποκείμενο ἀνήκει ἡ ἐπίγνωση τοῦ ἀπόλυτου πέρατος, τοῦ θανάτου.

Ἀνεξαρτήτως τοῦ Κάντ, τοῦ Ἐγγελοσ καί τῆς φιλοσοφικῆς ἀνάλυσης τῶν ἐννοιῶν, οἱ ποιητές ἔχουν ἐπίγνωση αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ὅπως ὁ Χαίλντερλιν καί ὁ Ρίλκε. Ἐνίοτε διτυπώνουν καί μέ σαφή τρόπο τό ἀντίστοιχο φιλοσοφικό αἴτημα τροποποίησης τῆς ἐννοίας «ἐννοια», τοῦ καθεστώτος τῆς «ἰδέας». Αὐτή εἶναι ἡ περίπτωση τῆς Ρέας Γαλανάκη.

Οἱ ἐρωτευόμενες μοναδικότητες ξέρουν ὅτι θά πεθάνουν, καί πονοῦν γιατί εἶναι θνητές — ἐνώ τά ζῶα καί τά παιδιὰ εἶναι *ἀθάνατα*, ἐφόσον ἀγνοοῦν ὅτι θά πεθάνουν. «Στό παιδί εἶναι ἡ εἰρήνη. Δέν ἔχει ἀκόμα διχαστεῖ ὁ ἐαυτός του», λέει ὁ φίλος τοῦ Ἐγγελοσ Χαίλντερλιν. «Εἶναι ἀθάνατο ἐπειδή δέν ξέρει τίποτα γιά τόν θάνατο». Ὁ Ρίλκε προσθέτει στούς ἀθανάτους τό ζῶο. Ὁ ἐρωτευμένος θά προσέγγιζε καί αὐτός τούτη τήν ἀθωότητα, ἂν δέν πονοῦσε, ἐπειδή ἀκριβῶς φοβᾶται τόν θάνατο τοῦ ἄλλου. «Τό παιδί, κιάλας, τό ἄγουρο, στρέφουμε, τό πιέζουμε, ὥστε πίσω του νά θεωρεῖ τά σχήματα, ὄχι τό ἀνοιχτό, πού θαθῶ τόσο στήν ὄψιν εἶναι τοῦ ζῶου τοῦ λυτρωμένου ἀπό τόν θάνατο... Οἱ ἐρωτευμένοι, ὁ ἄλλος ἂν δέν ἦταν πού διαστρέφει τήν θέαν, εἶναι κοντά του καί ἀποροῦνε».¹²

Παραδοσιακά χωρίζουμε τίς ἐννοιες σέ γενικές καί εἰδικές,

9. Βλ. *Ἐγκυκλοπαίδεια τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν*, § 58 Παρατήρηση· ἑλλ. μετ. Γ. Τζαβάρια, Ἡ ἐπιστήμη τῆς λογικῆς, Δωδώνη, Ἀθήνα-Γιάννινα 1991, σελ. 157.

10. Ὁ.π., § 60 Παρ., ἑλλ. μετ. σελ. 160. Βλ. *Ἐπιστήμη τῆς Λογικῆς*, Werke in 20 Bd., Φραγκφούρτη 1970, τ. 5, σ. 146, τ. 6, σ. 481.

11. *Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας*, Werke in 20 Bd., Φραγκφούρτη 1970, τ. 12, σ. 240.

καί διακρίνουμε ἀπ' αὐτές τά καθέκαστα, πού ὑπάργονται στίς ἐννοιες καί μποροῦν νά συγκριθῶν μέσω τῆς κοινῆς τους ὑπαγωγῆς σ' αὐτές. Ἡ ἀπαιτούμενη νέα ἐννοια περὶ ἐννοίας, πού *χρειάζεται* γιά νά κατανοήσουμε τά ἐμβία, καί ἀκόμη περισσότερο τά νοήματα, ἐφόσον ἡ αὐτοσχασία εἶναι ἕνα συγκροτητικό γνώρισμά τους, εἶναι ἐκεῖνη σύμφωνα μέ τήν ὁποία τό καθέκαστον εἶναι ὡς καθέκαστον τό γεγονός τοῦ καθόλου, ὅπως τό προτείνει ἡ Ρέα Γαλανάκη γιά νά νοήσουμε τόν ἔρωτα:

Ἐραστής μου εἶναι ἐννοια πληθυντική, ἀπόλυτη κάθε φορά στόν ἐνικό της. Σωματικός μέχοι τήν ἄρρηση τοῦ σώματος, ἰδεόληπτος ἕως θανάτου. Τό σώμα του εἶναι ἐνσάρκωση ἰδέας... δέν εἶναι ἄλλη τέτοια ἡδονή σάν τήν ἰδέα πού κατασκευάζεις καί τήν ἀκολουθεῖς τόσο συνεπαρμένος... ὥστε νά γίνεται ἔρωτας. Ὅχι τό ἕνα ἢ τό ἄλλο. Ἡ μέθεξή τους, τό ἀδιαίρετο καί ἱερό, τό ἐφήμερο, τό καταδικασμένο σέ σωματικό βασανιστήριο, γιατί δέν ἔχει ἀκόμη ἐφευρεθεῖ ἄλλη ποιηή γιά τίς ἰδέες ἀπό τόν σαρκικό τους πόνο.¹³

Ὁ πόνος τοῦ ἔρωτα λοιπόν, πού ἀπουσιάζει ἀπό τίς ἀρχές τοῦ παραδοσιακοῦ ὕλισμοῦ, τοῦ βιολογικοῦ ἀναγωγισμοῦ, τοῦ Ἐμπειρικοῦ καί τοῦ ἐκ περιτροπῆς ἔρωτα, ἀπαιτεῖ μίαν τέτοια ἐννοια τῆς ἐννοίας, τῆς «ἰδέας».

* * *

Ἐνάντια στόν συντηρητισμό τῶν νομίμων, τοῦ «νόμου», οἱ ὕλιστές εἶχαν προβάλει τή «φύσει» ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Ἐτσι καί ὁ Σάντ ἢ ὁ Ἐμπειρικός: ἡ ἐρωτική πράξη εἶναι κάτι τό φυσικό, πού τό παρεμποδίζουν οἱ προκαταλήψεις τῆς κοινωνίας, ὅπως ἡ ἀπαγόρευση τῆς αἰμομιξείας, πού καί οἱ δύο τήν καταγγέλλουν, ὁ δεύτερος κατά τῆς φροῦδικῆς διδασκαλίας.¹⁴ Αὐτή ἡ ἐπαγγελία τοῦ «φυσικοῦ» συνδυάζεται μέ τήν ἀπόρριψη τῆς ἠθικῆς. Ἐτσι, αὐτοῖ οἱ ριζοσπάστες δέχονται τόν παραλογισμό τῶν συντηρητικῶν, πού συγγέουν τό κοινωνικό πρέπον μέ τό ἠθικό μεμπτό, πού θεωροῦν ἀνήθικο νά ἐξαπατᾷς, ἀλλά καί νά χάνεις τήν παρθενία σου. Ἐχουν ὄντως τό ἴδιο ἐννοιολογικό πλαίσιο μέ δαύτους.

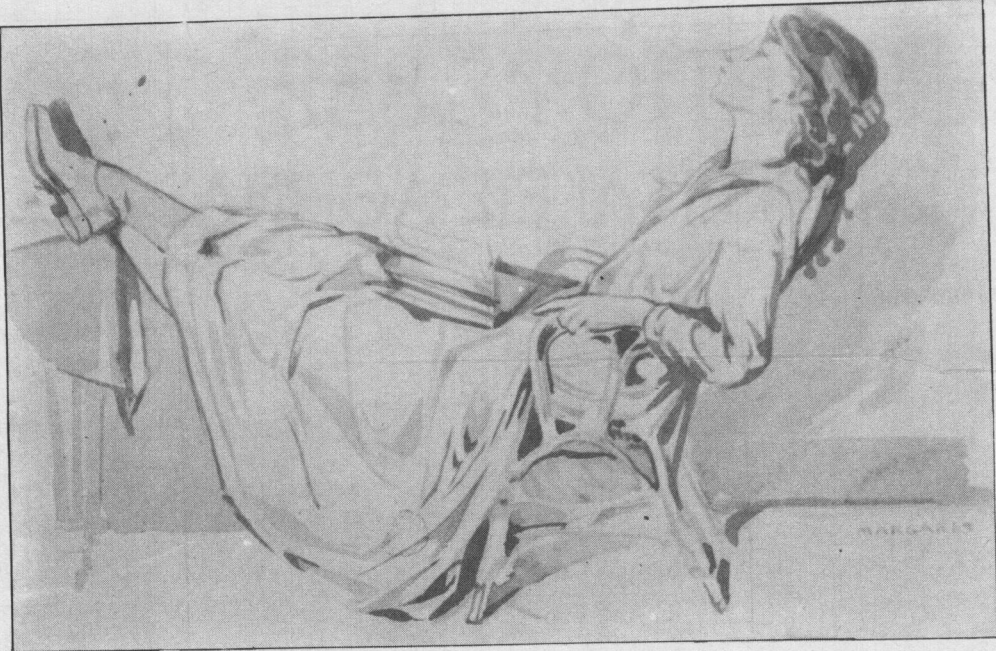
Ἡ ἀνατροπή αὐτοῦ τοῦ πλαισίου ἐμφανίζεται στόν Ρουσσώ, πού δέν εἶναι ὕλιστής, ὅταν θεωρεῖ ὅτι ἡ ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων δέν ἀνάγεται στή φύση, ἀλλά στήν κοινωνία: οἱ ἀνθρώποι δέν εἶναι ἴσοι ἀπό φυσικοῦ τους, ἀλλά ἡ πολιτική κοινωνία ἔς τέτοια τοῦς καθιστοῦ ἴσους «νόμο ἢ θέσει».¹⁵ Ἐτσι, τίθεται ἕνα ὑπαρκτό καί συνάμα δεσμευτικό πλαίσιο, πού τό λέμε «πολιτεία», καί τό ὁποῖο εἶναι ἀναγκαῖο γιά τόν ἄνθρωπο.

12. Hölderlin, *Ἐπερίων* (1797, 1799), Insel, Φραγκφούρτη 1979, σ. 15· ἑλλ. μετ. Λ. Γκέμερεῦ, Ἡριδανός, Ἀθήνα, χ.χ., σ. 17-18. Rilke, *Ὀγδόη ἐλεγεία τοῦ Ντουίνο*, Duineser Elegien, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1975, σ. 49· ἑλλ. μετ. Ἀ. Δικταίου, Ρίλκε, Ποιήματα, 6' ἔκδ., Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1987, σ. 390.

13. Ρέα Γαλανάκη, *Ποῦ ζεῖ ὁ λύκος*, Ἄγρα, Ἀθήνα 1982, σ. 51.

14. Σάντ, ὀ.π., σ. 229-230. Ἐμπειρικός, "Οἰδίτους Ρέξ", στό: *Γραπτά ἢ Προσωπική μυθολογία*, Ἄγρα, Ἀθήνα 1988, σ. 148. Τό κείμενο εἶναι ἀφιερωμένο στή συνεργάτρια καί μεταφράστρια τοῦ Φρόντντ στα γαλλικά Μαρία Βοναπάρτη.

15. Rousseau, *Du contrat social*, Œuvres complètes III, Gallimard, Παρίσι 1964, σ. 367: «μία παρατήρηση πού πρέπει νά χρησιμεύσει ὡς θεμέλιο ὄλου τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος».

πο ως ελεύθερο και ίσο προς τούς όμοιους του όν. επειδή είναι φυσικό. αλλά, αντιθέτως, επειδή είναι νόμο, επειδή «καταργεί τή φύση».

Τό ίδιο σχήμα βρίσκουμε και στή Ρέα Γαλανάκη:

*Καμμιά έκδρομή δέν σταματᾶ τόν πόνο. Ἀδιάκοπα,
σάν τό νερό πού σκάει στήν τοιμεντένια αποβάθρα,
ἀδιάκοπα θά κλαίει.*

*Ἵτι τό ἀπαγορευμένο σῶμα καταργεῖ τή φύση [...]
Ἵλυκε, τό δικό της σῶμα γίνεται τώρα ελεύθερο και
ἀπαγορευμένο, ἀρσενικό και θηλυκό, βασανιστήριο
και θάνατο, τό μέσα και τό έξω από τό τζάμι, τό ἄφοδο
και φοβισμένο, τ' ἀήθικο κι ἀσκητικό.*

*Πράσινα φύλλα. Ἐξω πράσινο. Σέ μία πλατεία τῆς
Ἀθηνᾶς δίχως διαβατήριο και τό δικό της σῶμα
καταργεῖ τή φύση.*

Τό σῶμα «καταργεῖ τή φύση» επειδή, ως σκευός ἐρωτικό, πού πονᾶ μέ ἀνθρώπινο τρόπο, ὑπάρχει πραγματολογικά και συγχρόνως ἐνσαρκώνει τήν ἐλευθερία, είναι μεταξύ αἰσθητῶν και νοητῶν πραγμάτων, παθολογικῶν και καθαρῶν κινήτρων, ἀναγκαιῶν και ἐλευθέρων ἐπιλογῶν. Ὁ ἄνθρωπος δέν ἔχει φύση. Τό ἐπίπεδο τῶν νοημάτων, τοῦ νόμου, δηλαδή ἡ κοινωνία,

είναι ἡ δευτέρα φύσις, ἡ μή φυσική φύση του: «φύση είναι μόνο τό ἀπαγορευμένο σῶμα». ¹⁶ Τό σῶμα ως ἀφύσικο, ως νόμο ὄντοτητα, είναι ἡ μόνη φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐνυλη ἐλευθερία του, ἡ ὁποία, ως κοινωνική, συγκροτεῖται μέ τήν ἀπαγόρευση: ¹⁷ ἡ ἀπαγόρευση τῆς αἰμομειξίας εἰδικά διακρίνει τούς ἀνθρώπους, ὅπως διδάσκει ἡ ἀνθρωπολογία. Ἐν ὅμως αὐτό είναι ἡ ἐλευθερία, τότε δέν είναι ὁ, τι οἱ «ιδεαλιστές» καταφάσκουν ως νοητό ἐνώ οἱ «ὕλιστές» τό ζητοῦν στή φύση, διατηρώντας τόν ἴδιο χωρισμό νοητῶν και αἰσθητῶν, ἀλλά ἕνα πραγματικό φαινόμενο, πού ἐπαναπροσδιορίζει τά φυσικά μέ νέον τρόπο, τά «καταργεῖ», και ἀπαιτεῖ ἕναν νέον ὀρισμό τῆς «ἐννοίας» γιά νά γίνει κατανοητό.

Ἐτσι μπορούμε νά προσεγγίσουμε, μέ τή Ρέα Γαλανάκη, τό ὕλιστικό νόημα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀνθρώπινης πράξης, πού δέν γίνεται κατανοητό από τόν παραδοσιακό — και κάθε ἀναγωγιστικό — ὕλισμό.

16. Ὁ.π., σ. 61, 59.

17. Ρέα Γαλανάκη, *Ὁμόκεντρα διηγήματα*, Ἄγρα, Ἀθήνα 1986, σ. 38: «... τήν ὀριστική ἐλευθερία τῆς ἀπαγορευμένης».

Αλέξανδρος Σούτσος

Ο ΕΞΟΡΙΣΤΟΣ ΤΟΥ 1831 (ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ... Η ἄλλη ἄποψη στο βιβλίο

25Η ΜΑΡΤΙΟΥ 1852

«ΚΑΤΙ ΕΝΕΡΓΕΙΤΑΙ ΕΙΣ ΑΘΗΝΑΣ»

τοῦ Νίκου Θεοτοκά

Είκοσι πέντε Μαρτίου, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τό 1852. Ἐκείνη τήν ἡμέρα, ὅπως εἶχε ἀποφασιστεῖ, θά σκοτώνονταν ὁ βασιλιάς καί ἡ βασίλισσα. Ὅμως, τό σχέδιο ἀποκαλύφθηκε, μέ ἀποτέλεσμα νά συλληφθεῖ ὁ ὑποστράτηγος καί νομοεπιθεωρητής Ἀττικῆς Ἰωάννης Μακρυγιάννης, νά περάσει ἀπό δίκη, νά κριθεῖ ἔνοχος ἐσχάτης προδοσίας καί νά καταδικαστεῖ εἰς θάνατον.

Ἐχουν γραφεῖ πολλά γιά ν' ἀμφισβητηθεῖ ἡ ἀντικειμενικότητα αὐτῆς τῆς δίκης, γιά νά ἀναιρεθεῖ τό περιεχόμενο τῶν καταθέσεων τῶν μαρτύρων πού ἐξετάστηκαν ἐνώπιον τοῦ Ἀ' Διαρκοῦς Στρατοδικείου. Ὡστόσο, ἡ ἀπόφαση αὐτή φαίνεται νά βασίστηκε σέ πραγματικά περιστατικά. Ὑπῆρξαν δηλαδή πρόσωπα μέ κύρος, ἄνθρωποι τίμοι καί ἀξιόπιστοι, πού κατέθεσαν ὅτι ὁ Μακρυγιάννης ἦταν μπλεγμένος σ' ἕνα σχέδιο σκοτεινό, τό ὁποῖο, ὅπως ὁ ἴδιος τοῦς ἐκμυστηρεύτηκε, θά κατέληγε στή δολοφονία τοῦ Ὄθωνα καί τῆς Ἀμαλίας, στίς 25 τοῦ Μαρτίου, ἀνήμερα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Θά σκοτώνονταν δηλαδή οἱ ἐπίορκοι βασιλεῖς «μέ τ' ἄλογά τους σύσσωμα, ἐμπρός στήν ἐκκλησία ἢ στόν δρόμο». Κι ὅπως προέκυψε ἀπό τό ὄλιγό τῆς ἐξέτασης τῶν μαρτύρων, οἱ πληροφορίες σχετικά μέ τή συνωμοσία αὐτή ἀλληλοσυμπληρώνονταν καί ἀλληλοεπιβεβαιώνονταν μέ τρόπο πειστικό καί ἀδιαμφισβήτητο.

Ἡ ἱστορία αὐτῆς τῆς δίκης εἶναι γνωστή, τό σχετικό ἀρχεῖο ἔχει δημοσιευτεῖ μέ τή φροντίδα τοῦ Ε.Γ. Πρωτοψάλτη. Παρ' ὄλ' αὐτά, ἡ ἱστοριογραφία πού φιλοτέχνησε τό πορτρέτο τοῦ «πατριδοφύλακα» θεώρησε κατασκευασμένες τίς κατηγορίες ἐναντίον τοῦ Μακρυγιάννη, ψευδεῖς τίς καταθέσεις τῶν μαρτύρων, διαβλητή καί ἀμφισβητήσιμη τήν ἐταμνηγορία τοῦ δικαστηρίου. Ὡστόσο, τά πραγματικά περιστατικά δέν φαίνεται νά δικαιώνουν τοῦς ὄψιμους συνηγόρους τοῦ Μακρυγιάννη ἀλλά τοῦς δικαστές πού καταδίκασαν «τόν εἰρημένον Ὑποστράτηγον» εἰς τήν ποινή τοῦ θανάτου.

Οἱ καταθέσεις πού φέρουν τόν Μακρυγιάννη νά δηλώνει πώς τό βασιλικό ζεῦγος θά σκοτωθεῖ ἀνήμερα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ φαίνονται εἰλικρινεῖς καί διασταυρωμένες:

«Εἰς τάς 22 τοῦ μηνός Μαρτίου μέ ἀπήντησεν ἐμπρός εἰς τήν ἐκκλησίαν Καπνικαρέας ὁ εἰρημένος Ἰ. Μακρυγιάννης, ὅστις συνωμίλει μετά τοῦ Μαρκῆ Μιλαίτη (τί ὀμίλων δέν γνωρίζω)· καθὼς δέ μέ εἶδε, μέ εἶπε νά σταθῶ, ἀλλά μακριά ἀπό αὐτούς καί ἐστάθην εἰς τήν γωνίαν τῆς ἐκκλησίας. (...) Τότε μέ ἔπιασε τό χέρι τό δεξιόν καί μέ εἶπε: "θά σέ πῶ ἕνα μυστικό, ἀλλά προηγουμένως θά σέ ὀρκίσω". ἐγὼ δέ τοῦ εἶπον ὅτι εἶμαι πρόθυμος νά ὀρκισθῶ καί νά μοῦ εἰπῆς. Μέ ὤρκισε λοιπόν κατά τόν ἀκόλουθον τρόπον, ὡς ἐνθυμούμαι: "Ὅρκίζομαι ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ

Εὐαγγελίου καὶ εἰς τοὺς 12 Ἀποστόλους νά μὴν εἰπῶ κανένα τι (θά) ἀκούσω". Ἄφου δέ μέ ὠρμισεν οὕτω πως, μέ εἶπε: "Κλείσε τά τρία δάκτυλα (δηλ. τόν ἀντίχειρα, τόν λιχανόν καί τόν μεσαῖον) καί λάβε τό μυστικό". Τότε μέ εἶπεν ὅτι ὁ βασιλεύς σκοτάνεται τοῦ Λαζάρου. (...)» Ὁ Ν. Στεφανίδης, πού καταθέτει τά παραπάνω, ἀνησύχησε κι ἀμέσως κοινολόγησε τό μυστικό σέ ἐμπιστους ἀνθρώπους πού θά τό μετέφεραν στό βασιλικό περιβάλλον. Καί τό ἀπόγευμα τῆς ἴδιας μέρας πῆγε νά ξαναβρεῖ τόν Μακρυγιάννη στό σπίτι του. Βρῆκε τόν στρατηγό ξαπλωμένο νά ὑποφέρει ἀπό τίς παλιές πληγές του. Ὁ Στεφανίδης τόν παρηγόρησε κι ὕστερα ρώτησε γιά τό σχέδιο καί γιά τή δική του θέση σ' αὐτό:

«"Ἄφου μου εἶπες, στρατηγέ, ὅτι ἀπόψε τοῦ Λαζάρου θά γίνη τό θαῦμα κατά τοῦ Βασιλέως, ἔχω δέκα ὄπλοφόρους εἰς τό σπίτι μου, πού νά τοὺς φέρω ἀπόψε;" Αὐτός τότε πάλιν μέ θυμόν μέ εἶπεν: "ἐγὼ δέν σοῦ εἶπον ἀπόψε τοῦ Λαζάρου, ἀλλά τοῦ Εὐαγγελισμοῦ" (...).

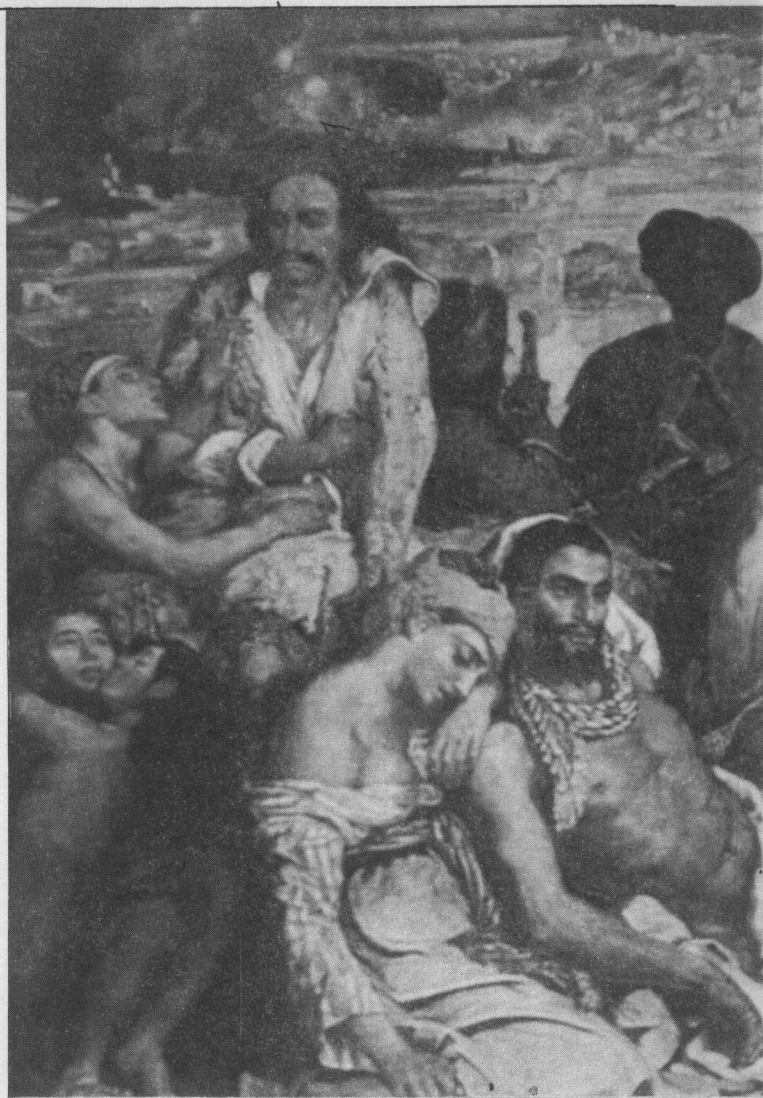
»(...) ἐνόησα ἀπό τās ἐκφράσεις του ὅτι ὁ σκοπός των ἦτο ἡ δολοφονία· καί ὄχι μέ θαύματα σκοτώνονται ἀνθρώποι καί μάλιστα βασιλεῖς. (...) Εἰς τās ἐκφράσεις του ὁ Μακρυγιάννης μετεξερίσθη τās λέξεις σκότωμα καί τζακίσιμα.»

Ἀντίστοιχα περιστατικά κατέθεσαν κι οἱ ἄλλοι μάρτυρες. Κι ἀκόμα, ἀποδείχτηκε πέρα ἀπό κάθε ἀμφιβολία πὼς στό σπίτι τοῦ Μακρυγιάννη ἔρχονταν καί μαζεύονταν ἀνθρώποι πού εὐκολα θά μπορούσε κανεὶς νά θεωρήσει ὅτι συνωμοτοῦν «κατά τῆς ζωῆς τῶν Αὐτῶν μεγαλειότητων τοῦ Βασιλέως καί τῆς Βασιλείσσης», θέλοντας νά μεταβάλουν τό καθεστῶς πολιτεῖα διὰ διαίωων μέσων.

Τύχη ἀγαθὴ συνέβαλε ὥστε νά διασωθεῖ τό χειρόγραφο τοῦ Μακρυγιάννη, πού μετέγραψε ὁ Ἄγγελος Παπακώστας καί ἐκδόθηκε ἀπό τό ΜΙΕΤ ἐπιγραφόμενο ὡς *Ὁράματα καί Θάματα*. Στό κείμενο αὐτό καταγράφεται μέ κάθε λεπτομέρεια τό χρονικό τῶν συνθηκῶν πού κατέληξαν στή δική καί τήν κατὰ τὴν τοῦ στρατηγοῦ. Ὁ Μακρυγιάννης λοιπόν συμμετεῖχε σ' ἓνα σχέδιο, βάσει τοῦ ὁποῖου ὁ βασιλιάς καί ἡ βασίλισσα θά τζακίζονταν ἐπιτέλους καί θά σκοτώνονταν ἔξω ἀπό τὴν ἐκκλησία. Ἐνα σχέδιο τῆς Θεῆς Πρόνοιας πού ὁ ἐμπνευστὴς του τό ἐμπιστεύθηκε στὸν Μακρυγιάννη.

Τὴ νύχτα λοιπόν, παραμονὴ τῶν Ἁγίων Σαραντα, στίς 9 Μαρτίου, ὁ Μακρυγιάννης ξύπνησε ἀπὸ ὄνειρο. Εἶχε ταλαιπωρηθεῖ τό βράδυ κι ἦταν ἐξαντλημένος. Κόντευε νά χαράξει ἡ Κυριακή. Κατάφερε νά σταθεῖ στὰ πόδια του καί βγήκε στή σάλα, νά δοξάσει τόν Θεό. Ἀρχισε τίς παρακλήσεις καί τίς μετάνοιες. Ἄξαφνα, κάνοντας νά σηκώσει τό κεφάλι, νά κοιτάξει τὰ εἰκονίσματα, ὁ νοῦς του θάμπωσε. Πάνω, τό ταβάνι γέμισε περαστικές σκιές. Πρόλαβε νά γνωρίσει τὴν Ἁγία Τριάδα, τὴν Παναγία καί πλῆθος ἁγίων. Διέκρινε σώματα νά προσκυνοῦν, νά κάνουν μετάνοιες· χέρια νά σταυροκοπιῶνται, ὅπως κάνουν οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοί. Ὑστερα νέκρωσε ὁ νοῦς του καί σωριάστηκε μπροστὺν στό πάτωμα.

Τὴν ἄλλη μέρα, ἀργά τὴ νύχτα, ξύπνησε ἀπὸ φῶς. Ἐνα μικροῦτσικο φῶς, πού μεγάλωνε καί γέμισε τό δωμάτιο. Μέσα στό φῶς, ἓνα σῶμα πού σκίστηκε σέ μορφές: τοῦ Παντοκράτορα καί τῆς Θεοτόκου. Ὑστερα, τό φῶς χάθηκε στό στόμα τῆς Παναγίας. Ψάχνει νά τό ξαναβρεῖ. Τό φῶς μοιάζει τώρα σάν μικρὸ παιδί. Ἐρχεται ἀπὸ τὴν Παναγία, στέκεται πλάι στὸν Παντοκράτορα. Ἐκρηγνυται. Μικρὰ λαμπρὰ σημάδια ἀπλώνονται στὸν χῶρο. Ἐπειτα ὅλα παίρνουν τὴ μορφή τοῦ Ἐσταυρωμένου, καθὼς τόν ἔχουν τὰ εἰκονίσματα. Θάμπωσε ὁ νοῦς του κι ἔγινε σκοτάδι. Μέ τά μάτια κλειστά, πνιγμένα στὰ δάκρυα, βλέπει αὐτὰ τά θαύματα: τόν σταυρό, λαμπρό,

τὴν Παναγία γονατισμένη δίπλα στὸν Χριστό. Νέκρωσε κι ἔπεσε στό πάτωμα.

Τὴν ἄλλη μέρα, τόν πῆρε ἡ νύχτα στὰ γόνατα νά προσεύχεται. Ἐκανε νά σηκωθεῖ, ξαναβλέπει τὰ ἴδια τὰ χτεσινά. Ὅλα ἔλαμπαν. Ἄπ' τό χέρι τοῦ Θεοῦ βγαίνει ἓνα γράμμα κεφαλαῖο κι ὁ τόπος γέμισε γράμματα, μὰ τό φῶς δέν τόν ἄφηνε νά τὰ διαβάσει. Ἀπὸ τότε, τὰ γράμματα αὐτὰ κόλλησαν στὰ μάτια του. Προσευχήθηκε κλαίγοντας κι ὅταν σηκώθηκε, οἱ τοῖχοι τοῦ σπιτιοῦ ἦταν ζωγραφισμένοι μέ πρόσωπα ἁγίων πλῆθος, στεφανωμένα. Βγαίνοντας, κοίταξε στὸν οὐρανό. Ἐβλεπε τὰ ἴδια κι ἓναν μεγάλο σταυρό πού ἔφεγγε.

Τὴν ἄλλη μέρα ξύπνησε μέ τὰ γράμματα νά γεμίζουν τὰ μάτια του. Ἡ γυναίκα του ἦταν ἄρρωστη στό στρώμα καί ὑπέφερε. Ἄξαφνα, εἶδε ὅλη τὴν κάμαρη νά φεγγολᾷ. Λάμπεις, πού δέν παρασταίνονται· ἡ μορφή τοῦ Παντοκράτορα, οἱ ἅγιοι κι ὁ σταυρός. Τὰ γράμματα γίνονται ἀριθμοί, ψηφία. Τό φῶς, τὰ δάκρυα κι ἡ σκοτούρα τῶν ματιῶν του δέν τόν ἀφήνουν νά διαβάσει. Ὅλ' αὐτὰ μαζεύονται ἄξαφνα καί γίνονται λείψανο· ξαπλωμένο στό στρώμα, τοῦ ὄγαινε ἡ ψυχὴ. Τό συντρόφευαν σκιές ἀνθρώπων. Πρόσεξε νά τοὺς δεῖ, ξεχώρισε ἓν ἑνδύο μέ καπέλο καί κάποιον μέ περικεφαλαία. Τὰ γράμματα γέμιζαν τὰ μάτια του, καταγίγηκε νά διαβάσει. Ἀδύνατο. Γιά

μά στιγμή, διέκρινε: «Γιάννη τελειώνει»... Πάει η γυναίκα, σκέφτηκε, θά πεθάνει. Έμεινε ως τό ξημέρωμα. Ο Θεός, ή Παναγιά, ό Έσταυρωμένος και οι άγιοι ήταν εκεί. Μπροστά στό στήθος του Παντοκράτορα κατάφερε νά διαβάσει: «Ή έλπίς είς τόν Θεόν θά σώσει τήν πατρίδα σας και θρησκεία και όλα τά έθνη και συντρίβει τούς άσεβείς και δικιώνεστε»· όσες φορές τό διάδασε έτσι τό 'δγαλε. Κι έτσι τό διαβάζει από τότε, στά γράμματα πού γεμίζουν συνέχεια τά μάτια του.

Τήν άλλη μέρα, ή γυναίκα του ξύπνησε κι ήταν καλά. Μά τά γράμματα στέκονταν ακόμα πάνω από τό κεφάλι του, άθυσσος τής θαλάσσης. Ένωθε άγράφματος και άσθενής. Κι ευθύς έρχεται στην κάμαρα ό Θεός ό ίδιος. Δέν υπήρχε λύχνος άναμμένος, μά όλα φώτιζαν. Στο δεξίό του Θεού, ό Χριστός και ή Θεοτόκος και όλοι οι άγιοι στην σειρά τους. Και τότε βγαίνει και λαλεί τρεις φορές ή τρομπέτα τής Άποκάλυψης. Ο χώρος γεμίζει σκέές ανθρώπων, στοατούς δλόκληρους πού κατασυντρίβονται τυφλωμένοι. Παρουσιάζονται κι ό βασιλιάς μέ τή βασίλισσα συντριμμένοι, πεσμένοι καταγής μαζί μέ τ' άλογά τους. Κι όλοι οι όπαδοί και συμπράχτορές τους άπ' όλα τά μέρη. Είναι ή μέρα του Έυαγγελισμού, όπου ό έπίορκος βασιλιάς, πού δέν δοξάζει τόν Θεό αλλά τόν διάβολο, θά βρει τήν τιμωρία πού του άξίζει.

Αυτή είναι, μέ λίγα λόγια, ή ιστορία τής συνωμοσίας εναντίον τής ζωής του βασιλικού ζεύγους καθώς τήν γράφει ό Μακρυγιάννης, πού μυήθηκε σ' αυτήν από τόν ίδιο τόν Άφέντη μας και του άνετέθη μάλιστα ό ρόλος του έπιτρόπου Του επί τής γής.

Έχουν περάσει δώδεκα χρόνια από τότε πού ή έκδοση του *Όράματα και Θάματα* επανέφερε στην επικαιρότητα τόν Μακρυγιάννη και τά γραφτά του. Μέ τό πού έκδόθηκε αυτό τό «δεύτερο» έργο του «πατριδοφύλακα» στρατηγού, ξεκίνησε, όπως θά περιμένε κανείς, ή συζήτηση γιά τή σημασία και τό δάρος πού έχει ή πού θά μπορούσε νά έχει τούτη ή νέα μαρτυρία στά ιστοριογραφικά μας δρώμενα. Κι είναι άλήθεια ότι τό, μέχρι πρότινος, άγνωστο κείμενο του Μακρυγιάννη ήρθε νά ταράξει κατεστημένες βεβαιότητες, νά τροφοδοτήσει νέους προβληματισμούς μά και δξύτατες άντιπαραθέσεις και διαμάχες.

Τά *Όράματα και Θάματα* είναι ένα κείμενο πού ξάφνιασε στό πρώτο κοίταγμα. Γεμάτο προσενχές, περιγραφές όνείρων, όραμάτων και θαυμάτων, πού διανθίζονται μέ παραληρηματικές άξιολογικές άπογραφές γεγονότων και τρόπων λογισμού πάνω σ' αυτά. Μέ άφορμή λοιπόν τή δημοσίευση του «Δεύτερου ιστορικού» του Μακρυγιάννη, κάμποσοι άνυποψίαστοι περί τά ιστορικά πράγματα, μά σφόδρα ιδεολογίζοντες, σχολιαστές μπλέχτηκαν στην συζήτηση γιά νά υποστηρίξουν τίς παλιές τους βεβαιότητες. Οι πρώτες άναγνώσεις διέκριναν στά *Όράματα και Θάματα* τή γνήσια άποτύπωση, τήν πεμπτουσία του ελληνικού έθνικού ιδεώδους. Κι άκολούθησαν ιδεολογικοί μονόλογοι περί του θέματος, και άρθρα και δοκίμια και μελέτες. Όμως, ό λόγος του Μακρυγιάννη δέν ήταν δυνατόν νά χωρέσει δλόκληρος στό αυστηρώς νοούμενο πλαίσιο τής ορθοδοξίας και τών σημερινών κατασκευών περί έθνους και ελληνικότητας. Τό «άλλο ιστορικό» του Μακρυγιάννη φάνηκε περισσότερο στρυφνό άπ' όσο στην άρχή είχε νομιστεί, πού άλλοπρόσαλλο άπ' όσο τό είχαν κρίνει οι προσπάθειες «διάσωσης» του γνήσιου έκφραστή τής ελληνικής ψυχής, κι επικίνδυνα δλάσφημο γιά νά ένταχθεί στην παράδοση τής ορθόδοξης ή και τής νεορθόδοξης φιλολογίας. Οι ιδεολογίζουσες προ-

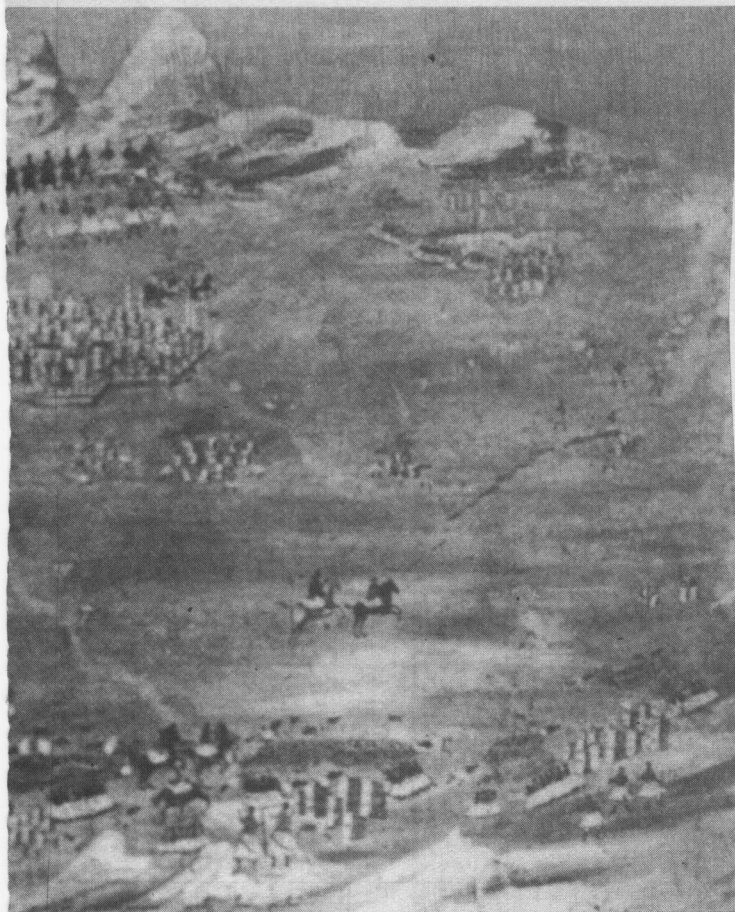

σεγγίσεις κατέληξαν λοιπόν ότι τά *Όράματα και Θάματα* είναι έργο ύπαγορευμένο είτε από τό σαλεμένο μυαλό του Μακρυγιάννη είτε από τόν διάβολο πού κατέλαβε τό κεφάλι του.

Έτσι, τό κείμενο αυτό ξαναγύρισε στην σιωπή όπου βρισκόταν πριν από τήν έκδοσή του. Οι ζηλωτικές προσεγγίσεις, άφού παρήγαγαν άπίθανες έρμηνευτικές αυθαιρεσίες, συνέκλιναν στην άποδοχή τής τελεσιδικής ταφής του.

Είναι άλήθεια ότι ή γραφή του Μακρυγιάννη συγκίνησε τούς διανοουμένους του Μεσοπολέμου μέ τόν πιό βαθύ κι άληθινό τρόπο. Ο «άπελέκητος» λόγος τών *Άπομνημονευμάτων* θεωρήθηκε ιδανική άποτύπωση τόσο τής λαϊκής λαλιάς, όσο και τής λαϊκής ψυχής και άποτέλεσε παραδειγματικό κώδικα βάσει του όποιου έπιχειρήθηκε ό συγκερασμός του έθνικιστικού όράματος τών διανοουμένων του Μεσοπολέμου μέ αυτό τό άπλησίαστο «πράγμα» πού ήταν ό κόσμος του λαού, τών προσφύγων, τών εργατών, τών άγροτών.

Ο λόγος εκείνου του ακαθόριστου «πράγματος», πού ή λεγόμενη γενιά του '30 κατανοούσε μέ τήν άφαίρεση λαός, απέκτησε, μέ τά *Άπομνημονεύματα*, διαβατήριο γιά νά περάσει τά σύνορα του άναγνωρίσιμου. Μέ τόν Μακρυγιάννη, ό «λαϊκός λόγος» πέρασε στις «άνθολογίες». Θεωρήθηκε «υπόδειγμα» λαϊκής γλώσσας, πού μπορεί έγκυρα και άξια νά έκφρασει τή λαϊκή ψυχή, τή γνήσια έθνική ψυχή, πού ύπάρχει εις τούς αιώνες τών αιώνων. Μά κι ή Άριστερά διεκδίκησε τόν Μακρυγιάννη. Τόν μετέγραψε σέ φωτισμένο έκφραστή τής λαϊκοδημοκρατικής φωνής, έγγράφοντας τά λόγια του στά προτάγματά της.

Ο έλλειπτικός (καθότι αυτολογοκριμένος) λόγος του Μακρυγιάννη προσφέρθηκε για το έπισυναφθόν μέ τρόπο πειστικό οι άναδρομικά προβαλλόμενες μέριμνες τής διάνοησης, πού ήθελε νά κατασκευάσει μία έννοια τής «έλληνικότητας», ή όποία θά μπορούσε νά διαχυθεί και νά γίνει άποδεκτή στό πολιτισμικό σύμφυρμα πού άποτελούσε τόν έλληνικό λαό.

Ο λόγος όμως του Μακρυγιάννη δέν χωράει σέ κανένα μοντέλο πού νά είναι πειστικό και έπιχειρησιακό στα καθ' ήμας. Η βιωματική άποτύπωση τής λαϊκής θρησκείας πού ύποδεικνύει δέν άρμόζει στα τής καθ' ήμας κατισχύσασας θρησκευτικής πρακτικής. Η βιωματική άποτύπωση του «έμεις», τής «πατρίδας», του «έθνους», ύπονομεύει τήν έθνικιστική κατασκευή πού συμμεριζόμαστε, δέν μπορεί νά τροφοδοτήσει τά έπιχειρήματα πού άποτελούν τήν τρέχουσα αντίληψη, ή όποία κινητοποιεί τά κόμματα, τήν Έκκλησία και τά πλήθη στους δρόμους τής Αθήνας ή τής Θεσσαλονίκης, για νά διεκδικήσουν τό «Όνομα» τής Μακεδονίας (ας πούμε). Η «Πατρίδα» του Μακρυγιάννη, αυτό πού θά του δάζαμε στό στόμα ως έννοια του έθνους, φαίνεται νά μάς προδίδει. Κοντά στους Ρουμελιώτες, τούς Μοραίτες ή τούς νησιώτες, περιλαμβάνει και τούς «Σέρβους άγωνιστές», τούς «άδελφούς Σερβογουργάρους», τούς πατριώτες τής Γουργαροσερβίας. Στα σασπισμένα χαρτιά του Μακρυγιάννη, ό χριστιανός «Γούργαρος» ή εκείνος πού σήμερα τόν λέμε «Σκοπιανό» δέν διακρίνεται από τόν κάτοικο του Πηλίου ή τής Χαλκιδικής. Όλοι αυτοί είναι τό έθνος.

Στά τέλη τής δεκαετίας του 1840 ό Μακρυγιάννης δέν μπορεί πιά νά άναγνωρίσει τόν έαυτό του και τήν κοινωνία του στις παραστάσεις και τις άξιολογήσεις πού έπικρατούν στο έθνικό κράτος. Αυτό πού για κείνον ήταν ή έπανάσταση έχει πλέον άκυρωθεί. Οι έλευθερίες πού ύπαγόρευσε άκυρώνονται μέ τήν κατίσχυση του έθνικού κράτους και των μηχανισμών άναπαραγωγής τής έξουσίας του. Έτσι, ή τάξη του κράτους γίνεται «τάξη του διαδόλου» πού πνίγει τήν «τάξη του Θεού». Οι κοινωνικοί άνταγωνισμοί πού προέκυψαν ή άναδείχθηκαν από τήν έπανάσταση παρήγαγαν μία πρωτόγνωρη αίσθηση χειραφέτησης πού τώρα πνίγεται από τήν αίσθηση τής περιθωριοποίησης και του άποκλεισμού των παραδοσιακών ένόπλων από τό πεδίο όπου παράγεται, οργανώνεται, θεσμοθετείται και σημασιοδοτείται ή κοινωνική και πολιτική ζωή. Τό έθνος φτιάχνεται άποκλείοντας εκείνους πού θεωρούσαν ότι τό άνέστησαν από τά δάθη όπου ήταν πνιγμένο και χαμένο τόσους αιώνες. Μά όταν ή δικαιοσύνη του Θεού διασαλευθεί από τις πράξεις των ανθρώπων, τότε ή ιδέα του έθνους άκυρώνεται. «Καλύτερα», γράφει, «νά γυρίζαμε στον βασιλιά όπου είχαμε, τόν Σουλτάνο».

Τό «έθνος» του Μακρυγιάννη άναιρεί λοιπόν τήν αντίληψη περί «έθνους» πού συμμεριζόμαστε σήμερα. Κι αυτό μάς ύπαγορεύει νά διαδάζουμε και νά λογοκρίνουμε —κατά τά δέοντα— τά κείμενα του Εικοσιένα. Τό «έθνος» του Μακρυγιάννη άφορά διακρίσεις πού επιτρέπουν διολισθήσεις τής αίσθησης τής εταιριότητας, έτσι πού νά περιλάβει έν γενέει τούς έχθρους τής «θρησκείας», τούς αντίχριστους πού καταστρέφουν τις βεβαιότητες και τήν «πίστη» τής παραδοσιακής κοινωνίας: κατ' έξοχήν δέ τούς παραγωγούς και τούς εκπροσώπους του έλληνικού έθνικισμού. Κι αντίθετα, τό «έθνος» του Μακρυγιάννη άφορά ταυτίσεις πού καταργούν τά σύνορα και τις διαφορές πού σήμερα τροφοδοτούν τήν έθνικοφροσύνη και τή μισαλλοδοξία.

Τό έθνος του Μακρυγιάννη «τρέχει νά τζακιστεί στον γκρεμό». Κι ή μόνη όρατή σωτηρία του άφορά μία κίνηση πού άναδιώνει τήν κοινότητα, τό παραδοσιακό περιβάλλον και τις παραδοσιακά οικείες μορφές όργάνωσης. Στην κατασκευή πού ό Μακρυγιάννης όνομάζει Έθνος, προβάλλεται τό παραδοσιακό πολιτισμικό πρότυπο τής κοινότητας και του πολιτικού λογισμού πού άμφισβητεί στην πράξη τούς νεωτερικούς όρους συγκρότησης, νομιμοποίησης και άναπαραγωγής τής κυριαρχίας στο έθνικό κράτος. Πρόκειται για αντίληψεις διάχυτες στην κοινωνία του. Στόν κόσμο του, ό Μακρυγιάννης πορεύεται μέσα στο όριο του λογικού και του άξιόπιστου. Γι' αυτό και οι σύγχρονοι του τόν πιστεύουν, παίρνουν τά λόγια του τούς μετρητοίς. Αν ό λόγος του Μακρυγιάννη χάσει τις άναφορές του στην ιστορική συνάφεια, τότε ό πατριδοφύλακας ρητά άναιρεί τήν ιδέα τής πατρίδας και του έθνους πού μοιραζόμαστε σήμερα. Αν πάλι διαβαστεί μέσα σ' αυτήν, τότε όχι μόνο δέν χωράει στις ιδεολογικές επενδύσεις του έθνικισμού αλλά και άναιρεί θεμελιώδεις άρχές τής έθνικιστικής ιδεολογίας. Ίσως αυτό έξηγεί τό γεγονός ότι, μετά τήν πρώτη φλύαρη και πομπώδη ύποδοχή του Όράματα και Θάματα, ό Μακρυγιάννης δέν προσφέρεται πιά για συζητήσεις. Έγινε μνημείο περιβεβλημένο μέ σιωπή. Όπως και ό,τι από τήν ιστορία του Εικοσιένα δέν άπογράφεται στα ήρωα και στη ρητορεία του έλληνικού έθνικισμού.

Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ '21

του Διονύση Τζάκκ

Από τους γλαφυρούς περί «ανάδελφου ελληνικού έθνους» λόγους του Χρ. Σαρτζετάκη σέ έορτασμούς και έπετειούς όπως αυτή της 25ης Μαρτίου, έως τό βασανιστικό έρώτημα γιά τό άν, τελικά, οί Σέρβοι είναι ή δέν είναι «άδέλφια» μας και τό σχεδόν καθομολογούμενο στίς μέρες μας πρόταγμα «νά γίνουμε Ίσραήλ» (καθώς, όπως αυτό έτσι κι έμεις, είμαστε «ανάδελφοι»), τό «ιδίωμα της οίκογένειας» χρησιμοποιείται γιά τή νοηματοδότηση πολιτικών επιλογών και τή νομιμοποίηση πολιτικών πρακτικών πού άφορούν τίς σχέσεις της χώρας μέ τούς γείτονές της — τρόποι νοηματοδότησης και νομιμοποίησης στό πεδίο της πολιτικής πού μαρτυρούν, τελικά, γιά τό πώς αναγνωρίζουμε τόν έαυτό μας και τή θέση μας στόν κόσμο.

Η διαχείριση πολιτικών ζητημάτων μέ μιά γλώσσα πού ανακαλεί παραστάσεις και χρησιμοποιεί στερεότυπα πού έχουν νά κάνουν μέ τίς σχέσεις των μελών μιάς οίκογένειας προϋποθέτει τήν ταύτιση του κράτους μέ τό έθνος και, συνακόλουθα, τήν κατανόηση του έθνους ως «μιάς μεγάλης οίκογένειας». Στο πλαίσιο αυτό, αναδεικνύονται προτάγματα του τύπου «ένα έθνος και μάλιστα ανάδελφο δέν έχει τήν πολυτέλεια γιά διαφονίες στό έσωτερικό του» ή, άλλιώς, «άδέλφια, άς είμαστε άδελφωμένοι». Έδώ δημιουργείται ο χώρος όπου οί διαφορετικές πολιτικές τοποθετήσεις άπογράφονται ως «διχόνοια» και «πηγή κακών» και ή πολιτική παύει νά σημαίνει εκείνο πού κατ' άρχήν είναι, δηλαδή άναγνώριση του άλλου ως διαφορά και διαχείριση της διαφοράς αυτής. Έδώ, οί διαφορετικές πολιτικές πρακτικές θεωρούνται «προδοσία» και άρθρώνονται αιτήματα γιά ένα «νέο Γουδί»· ίσως και γιά μιά νέα «δίκη των έξ»...

Η δεξίωση ενός τέτοιου λόγου από τό κοινωνικό σώμα προϋποθέτει ότι υπάρχουν οί υποδοχές του στίς πολιτικές νοσητικές, στίς νοητικές δομές μέ τίς όποιες σχηματίζουμε εικόνες του έαυτού μας και των άλλων γύρω μας, των συλλογιστικών και των εντάξεών μας. Η σύμφυση του έθνους μέ τήν οίκογένεια, δηλαδή τό «έθνος-οίκογένεια», δέν είναι κάτι καινοφανές στόν πολιτικό πολιτισμό αυτού του τόπου. Η πρόσληψη του έθνους ως οίκογένειας έρχεται από παλιά, από τά χρόνια του '21, και οί διαδικασίες παραγωγής της έχουν νά κάνουν μέ τήν κατίσχυση της ελληνικής έθνικιστικής ιδεολογίας έναντι του παραδοσιακού συστήματος σκέψης. Ακριβέστερα, έχει νά κάνει μέ τόν συγκεκριμένο τρόπο πού συγκροτήθηκε ο ελληνικός έθνικισμός, μέ τά ύλικά της παραδοσιακής και

νωνίας πού χρησιμοποιήσε — ύλικά πού έγιναν άντικείμενο έπεξεργασίας, έπαναπροσδιορίστηκαν και έποικίστηκαν μέ διαφορετικά νοήματα και σημασίες έτσι ώστε νά ταιριάζουν στόν νεωτερικό λόγο, τό λόγο του έθνους γιά τόν έαυτό του.¹

« Η ιστορία μιάς οίκογένειας μπορεί νά είναι ή άπεικόνηση σέ μικρογραφία ενός όλόκληρου έθνους», γράφει ο Μίλοβαν Τζίλιας στό πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου όπου έξιτορεί τά διώματα των παιδικών και έφηβικών του χρόνων.² Στόν αντίποδα της φράσης αυτής θά μπορούσαμε νά πούμε ότι ή ιστορία ενός έθνους μπορεί νά άπεικονιστεί ως ιστορία μιάς οίκογένειας. Καμιά πρωτοτυπία, τό μοντέλο είναι γνωστό: Άβραάμ έγέννησε τόν Ίσαάκ, Ίσαάκ δέ έγέννησε τόν Ίακώβ, Ίακώβ δέ έγέννησε τόν Ιούδα και τούς άδελφούς αυτού, Ιούδας δέ έγέννησε τόν Φαρές και τόν Ζαρά εκ της Θάμαρ, Φαρές δέ έγέννησε τόν Έσρώφ, Έσρώφ δέ έγέννησε τόν Άράμ...

Η ιστορία μιάς οίκογένειας είναι ή γενεαλογία της. Η άδιάσπαστη συνέχεια της στό χρόνο έξακριβώνεται, πιστοποιείται μέ τήν άπαρίθμηση των μυθικών, άρρένων πάντα, προγόνων. Η ιστορία ενός έθνους, τώρα, ή ιστορία του ελληνικού έθνους στήν προκειμένη περίπτωση, και ή συνεχής και άδιάλειπτη πορεία του κατασκευάζεται/όργανώνεται μέ παρόμοιο τρόπο: «Γενναίχοι προπατέρες, Μιλτιάδη, Θεμιστοκλή, Άριστίδη, Λεωνίδα, κι έπίλοιποι γενναίχοι άντρες (...) τούς άπογόνους των παλιών Έλλήνων, τά παιδιά του Ρήγα, του Μάρκο Μπότζαρη, του Καραϊσκάκη, του Δυσσέα, του Διάκου, του Κολοκοτρώνη, του Νικήτα, του Κυργιακούλη, του Μιαούλη, του Κανάρη, των Ύψηλάντων κι άλλων πολλών, όπου θυσίασαν και τήν ζωή τους και τήν κατάστασίν τους δι' αυτήνη τήν όρθόδοξη θρησκεία και δι' αυτήνη τήν ματοκυλισμένη μικρή μας πατρίδα».³

Σχέσεις συγγένειας, θρησκεία και τόπος/πατρίδα είναι τά ύλικά πού χρησιμοποιεί στό λόγο του ο Μακρυγιάννης. Και δέν είναι ο μόνος. Τά ίδια ακριβώς ύλικά χρησιμοποιούνται, μέ περίπου παρόμοιο τρόπο, σέ όλες τίς μαρτυρίες της έποχής. Άς αφήσουμε, γιά τήν ώρα, τά γραπτά του Ρουμελιώτη όπλαρ-

1. Βλ. Ν. Θεοτοκάς, «Παράδοση και νεωτερικότητα: Σχόλια γιά τό "Είκοσιένα"», Τά Ιστορικά, 11 (1992), σσ. 345-370.

2. Μ. Τζίλιας, Χώρα χωρίς δικαιοσύνη, Άθήνα, Ρούγκα, χχ., σ. 23.

3. Μακρυγιάννης, Άπομνημονεύματα, (έπιμ. Σπ. Άσδραχάς), Άθήνα, Μέλισσα, 1957, σσ. 335, 504.

χηγοῦ, καί-ἄς δοῦμε πῶς παρουσιάζεται ἡ ἱστορία/γενεαλογία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους σέ περισσότερο «ἐπίσημα» κείμενα:

« Ἡμεῖς φαινόμενοι ἄξιοι τῆς προπατορικήσ ἀρετῆς (...). Ἄς πολεμήσωμεν εἰς τούς τάφους τῶν Πατέρων μας (...) τοῦ Ἐπαμεινώνδου Θεβαίου καί τοῦ Ἀθηναίου Θρασυβούλου, (...) τοῦ Ἀρμόδιου καί Ἀριστογείτονος, (...) τοῦ Τιμολέοντος, (...) τοῦ Μιλτιάδου καί τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Λεωνίδου καί τῶν Τριακοσίων (...) καί οὕτω νά ἐκδικήσωμεν τήν Πατρίδα, καί τήν ὀρθόδοξον ἡμῶν Πίστην.

» Ἀπόγονοι τοῦ σοφοῦ καί φιλανθρώπου ἔθνους τῶν Ἑλλήνων, (...) ἡμεῖς οἱ ἀπόγονοι τοῦ περικλειοῦς ἐκείνου ἔθνους τῶν Ἑλλήνων.⁴»

³ Ἀπό τίς ἀπαρχές τῆς Ἐπανάστασης οἱ ἐξεγερμένοι χριστιανοί στό νοτιότερο ἄκρο τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου ἀλληλοαναγνωρίζονται ὡς ἓνα ἔθνος, φαντάζονται τόν ἑαυτό τους ὡς ἓνα ἔθνος,⁵ τό ὁποῖο καί παριστοῦν ὡς μιά κοινότητα ἀνθρώπων μέ δεσμούς συγγενείας, κοινή θρησκεία καί κοινή πατρίδα. Συγκροτοῦν, δηλαδή, μιά νέα ταυτότητα, ἐθνική, τά στοιχεῖα τῆς ὁποίας δέν εἶναι ἄλλα ἀπό τίς κατηγορίες μέ τίς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι ἀναγνωρίζονται, ταυτοποιοῦνται καί δια-

κρίνονται στό πλαίσιο τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας (τοπικότητα, συγγενικές σχέσεις, θρησκεία). Ἡ ἐπικράτεια/πατρίδα προσομοιάζει στόν τόπο/πατρίδα καί ὁ ὁμοεθνής στόν συγγενή.

Τό νέο λοιπόν γεννιέται μέσα ἀπό τό παλιό· τό νέο εἶναι ἡ μετάπλαση τοῦ παλιοῦ, ἡ ἀναδιάταξη καί ὁ ἐπαναπροσδιορισμός τῶν στοιχείων του σέ ἓνα δυναμικά διαφοροποιούμενο πλαίσιο. Στά χρόνια τῆς Ἐπανάστασης ἡ ἐθνική ταυτότητα κατισχύει τῶν παραδοσιακῶν κατηγοριῶν μέ τίς ὁποῖες προσδιορίζονταν οἱ ἄνθρωποι, διαδικασία πού πραγματώνεται μέ τήν ὑπαγωγή τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν σέ ἓνα πλαίσιο πού δια-

4. Ἀπό τήν προκήρυξη τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη «Μάχου ὑπέρ Πίστεως καί Πατρίδος», καί ἀπό τήν «Διακήρυξις τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, Ἐν Ἐπιδαύρῳ τήν ἐ' Ἰανουαρίου, ἀ' τῆς Ἀνεξαρτησίας, αὐχθ'».

5. Ἀναφερόμαστε στήν πρόταση τοῦ B. Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*, Λονδίνο, Verso, 1991. Γιά μιά παρουσίαση τοῦ ἔργου αὐτοῦ, βλ. Γ. Κουμπουρλής, «Τό ἐθνικό φαινόμενο στά ἔργα τῶν Ε. Γκέλνερ καί Μπ. Ἄντερσον», *Δοκίμες*, 3(1995), σσ. 7-30.

μορφώνεται και ορίζεται από την εθνικιστική ιδεολογία.⁶ Στη διαδικασία αυτή οι παραστάσεις των συγγενικών σχέσεων και οι λεκτικές τους εκφράσεις καλούνται να σηματοδοτήσουν τη συνεργασία, την άμοιβαία και τις αλληλεγγυότητες που απαιτεί ή νέα συλλογικότητα που διαμορφώνεται, εκείνη του έθνους· και μάλιστα σε μία εποχή μακρόχρονου πολέμου. Έτσι, εκείνοι που συμμετέχουν στην Έπανάσταση θεωρούν ότι συνδέονται με δεσμούς αδελφικούς:

«Όσοι χριστιανοί καταφύγωσιν από τας ύποδουλωμένας επαρχίας εις τὰ ἐλεύθερα τῆς Ἑλλάδος μέρη, θέλουσιν εἶναι δεκτοί ὡς ἀδελφοί, (...) ἡ δὲ λέξις ἕνεος δὲν θέλει ἀναφέρεται καθόλου μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων».⁷

Ἡ διακρίση συγγενῆς-ξένος, στή λογική τῆς ὁποίας καθορίζονται οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς σχέσεις στὴν παραδοσιακὴ κοινωνία καὶ ὅπου ὁ συγγενῆς δηλώνει τὸν σύμμαχο καὶ ὁ ξένος τὸν (ἐν δυνάμει) ἐχθρό, ἀνακαλεῖται στοὺς χώρους τῶν ἐπαναστατῶν γιὰ νὰ προσδιορίσει τὴν ποιότητα τῶν μεταξὺ τους σχέσεων. Ἀκόμη περισσότερο, τὸ «ιδίωμα τῆς συγγένειας» καλεῖται νὰ νοηματοδοτήσει καὶ νὰ νομιμοποιήσει τὴν ὑπέρβαση κοινωνικοπολιτικῆς ἀνταγωνισμῶν, οἱ ὁποῖοι σὺν παραδοσιακὸ πλαίσιο ἐκφράζονται ὡς ἐχθρα ἀνάμεσα σὲ συγγενικά ὀργανωμένες ἡγετικές ὁμάδες μιᾶς περιοχῆς (π.χ. οἰκογένειες ἐνόπλων πού μάχονται γιὰ τὸν ἔλεγχο τοῦ ἀρματολικιοῦ). Στὸ ὄνομα, λοιπὸν, τοῦ ἔθνους-οικογένειας θὰ πρέπει νὰ ξεπεραστοῦν οἱ παραδοσιακὲς διακρίσεις καὶ νὰ πάψουν οἱ παλιές διαμάχες, ἔτσι ὥστε ἐκεῖνοι πού μέχρι τότε ἀναγνωρίζονταν ὡς ξένοι νὰ βρεθοῦν στὸν πόλεμο ὄχι πλέον ὡς ἀντίμαχοι ἀλλὰ ὡς «ἀδελφοί», δηλαδή, ὡς σύμμαχοι:

«νὰ ἀφήσωμεν κάθε ἐχθραν, καὶ νὰ ὀνομάσῃ ὁ ἕνας τὸν ἄλλον ἀδελφόν, καὶ ὡς ἀδελφοὶ νὰ πολεμήσωμεν τοὺς ἐχθροὺς...

»εἰς τὸν στρατηγὸν ράγκον θεὸν νὰ εὐρῆς ἀδελφόν καὶ φίλον εἰλικρινή, (...) ὁμοίους ἀδελφούς θέλεις εὐρῆ καὶ ὄλους τοὺς ἄλλους στρατηγούς, καὶ ἀξίωματικούς τῶν στρατευμάτων τῆς διοικήσεως. (...) Μαζὴ μὲ τὸν στρατηγὸν ράγκον εἶναι καὶ ὁ Κώστας Οἰκονόμου, μὴ τὸν πάρεις διὰ ἐχθρόν, εἶναι ὠρκισμένος καὶ σὲ εἶναι ὁ πλέον στενὸς ἀδελφός».⁸

Στὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης, λοιπὸν, οἱ ἐξεγερμένοι χριστιανοὶ ἀλληλοαναγνωρίζονται ὡς ἀδελφοί, σχέση πού ὅπως εἶδαμε ὀργανώνεται στὴ βάση τῆς κοινῆς καταγωγῆς ἀπὸ τοὺς μυθικούς προπάτορες· τοὺς «προπατέρες», ὅπως —σωστά— τοὺς ἀποκαλεῖ ὁ Μακρυγιάννης. Ἡ εἰκόνα τοῦ ἔθνους-οικογένειας συμπληρώνεται μὲ τὴν παράσταση τῆς μητέρας-πατρίδας καὶ τῶν ἀγωνιστῶν-γιῶν τῆς,

«Μητρικῶς σὰς παραγγέλει ἡ Διοίκησις»

«ἐπειδὴ ἐδείχθης ἄξιος υἱὸς τῆς Πατρίδος»⁹

καὶ ὀλοκληρώνεται μὲ ἀναφορὴ γιὰ ἄλλα ἔθνη πού ἀναγνωρίζονται ὡς συγγενῆ καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὡς σύμμαχα ἐναντία στοὺς κοινούς ἐχθρούς τῆς εὐρύτερης συγγενικῆς ὁμάδας:

«Οἱ ἀδελφοὶ μας καὶ φίλοι εἶναι πανταχοῦ ἔτοιμοι· Οἱ Σέρβοι, οἱ Σουλιῶται καὶ ὅλη ἡ Ἠπειρος»

«Τοὺς λοιποὺς συναδέλφους μας Εὐρωπαϊοὺς χριστιανούς»¹⁰

Καὶ ὅπως τὸ «ἐμεῖς» τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους-οικογένειας διατρέχει τοὺς αἰῶνες καὶ τίς χιλιετίδες, παραμένοντας ἀναλλοίωτο, ἴδιοι μένουσιν καὶ οἱ ἐχθροί· οἱ τωρινοὶ ἐχθροί, οἱ «προαιώνιοι» ἐχθροί. Τὸ γεγονός τῆς Ἐπανάστασης μοιάζει νὰ εἶναι ἕνα μόνο ἀπὸ τὰ ἐπεισόδια μιᾶς βεντέτας ἀνάμεσα σὲ δύο οικογένειες — βεντέτα πού κληροδοτεῖται ἀπὸ τὴ μὰ γενιά στὴν ἄλλη, δηλαδή ἀπὸ τοὺς προγόνους στοὺς ἀπογόνους:

«Ἄς πολεμήσωμεν εἰς τοὺς τάφους τῶν Πατέρων μας (...) οἵτινες κατέκοψαν τοσάκις τοὺς ἀναριθμήτους στρατοὺς τῶν βαρβάρων Περσῶν, τῶν ὁποίων τοὺς βαρβαρωτέρους καὶ ἀνδροτέρους ἀπογόνους πρόκειται εἰς ἡμᾶς σήμερον μὲ πολλὰ μακρὸν κόπον νὰ ἐξαφανίσωμεν ἐξ ὀλοκλήρου.»¹¹

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἡ Ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ γίνῃ κατανοητὴ ὡς πράξη ἐκδίκησης γιὰ τὴν ἀτίμωση/διασμό τῆς μητέρας-πατρίδας, γιὰ τὸ αἷμα τῶν προγόνων καὶ ἀδελφῶν πού χύθηκε· καί, βέβαια, τὸ αἷμα πληρώνεται μὲ αἷμα:

«Μετὰ μακρὰν δουλειάν ἠναγκάσθημεν, τέλος πάντων, νὰ λάβωμεν τὰ ὄπλα εἰς χεῖρας καὶ νὰ ἐκδικήσωμεν ἑαυτοὺς καὶ τὴν πατρίδα ἡμῶν».¹²

«Αὐτῆνοι ὅλοι οἱ γενναῖοι ἄντρες, οἱ σωτῆρες τῆς πατρίδος, ἀφάνισαν ὄλους διόλου αὐτὸ τὸ πλῆθος τῶν Τούρκων, σκότωσαν τοὺς περισσότερους καὶ δύο πασάδες (...) Ξαγόρασαν ὄλοι αὐτῆνοι οἱ γενναῖοι ἄντρες τὸ αἷμα τοῦ συναγωνιστοῦ τους περὶ φημου Διάκου.»¹³

Ἡ ἀδιάρηκτη συνέχεια τοῦ ἔθνους, ἡ διαρκὴς παρουσία του, ἡ ἀπόδειξη τῆς προαιωνίας ὑπαρξῆς του προβάλλεται σὲ ἕνα γενεαλογικὸ τύπου δέντρο ὅπου οἱ μυθικοὶ πρόγονοι εἶναι οἱ πατεράδες τοῦ ἔθνους, οἱ «γενναῖοι» πατέρες ἐκείνων πού κάνουν τὴν Ἐπανάσταση, πού μὲ τὴ σειρά τους ἀγωνίζονται ὡς ἄξιοι γιοὶ νὰ ἐλευθερώσουν τὴ μητέρα-πατρίδα, νὰ ἐκδικηθοῦν τὴν ἀπίμωσή της καί, ἔτσι, νὰ ὑπερασπίσουν τὴν τιμὴ τῆς οικογένειας-ἔθνους. Ἡ Ἐπανάσταση, λοιπὸν, εἶναι μιὰ πράξη τιμῆς καὶ ἐκεῖνοι πού δὲν μετέχουν σὲ αὐτὴν δὲν τοὺς ἀξίζει νὰ λογαριάζονται ὡς ἀδέλφια τῶν ἐπαναστατῶν, ὡς μέλη τῆς ἴδιας οικογένειας-ἔθνους· πολὺ περισσότερο ἐκεῖνοι πού συνθηκολογοῦν μὲ τὸν ἐχθρό.¹⁴ Δὲν τοὺς ἀξίζει λοιπὸν νὰ φέρουν τὸ ὄνομά της, νὰ ἀποκαλοῦνται «Ἕλληνες». Ἐτσι, ταυτίζονται μὲ τὸν «ἄλλο», τὸν «Τούρκο» καὶ θεωροῦνται «προδότες», ἀλλὰ πιὸ συχνὰ ἀποκαλοῦνται «τουρκοπροσκυνημένοι», «τουρκολάτρες», «τουρκόφρονες»...

6. Γιὰ τίς διαδικασίες κατίσχυσης τοῦ εθνικισμοῦ ἐναντι τοῦ παραδοσιακοῦ συστήματος σκέψης; βλ. καὶ Π. Λέκκας, *Ἡ εθνικιστικὴ ιδεολογία. Πέντε ὑποθέσεις ἐργασίας στὴν ἱστορικὴ κοινωνιολογία*, Ἀθήνα, ΕΜΜΕ-Μνήμων, 1992.

7. Ἀπὸ «Ψήφισμα τῆς Συνέλευσις τῶν Σαλώνων, 24 Μαρτίου 1824», ὅπως παρατίθεται ἀπὸ τὴν Ε. Σκοπετέα σὺν τὸ «πρότυπο βασίλειο» καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα. *Ὅψεις τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος στὴν Ἑλλάδα (1830-1880)*, Ἀθήνα, Πολύτυπο, 1988, σ. 50.

8. «Ἐπιστολὴ τοῦ Ἄλ. Μαυροκορδάτου πρὸς τοὺς Νικόλαο Στορνάρη καὶ Ἰω. Ράγκο, 7 Σεπτεμβρίου 1824», καὶ «Ἐπιστολὴ Ἄλ. Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν Δημήτρη Γάγγο Μπακόλα, 5 Αὐγούστου 1824», σὺν Στ. Παπαγεωργίου (ἐπιμ.), *Τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Γιαννάκη Ράγκου*, Ἀθήνα, Ι.Ε.Ε.Ε., 1982, σσ. 155, 126, ἀντίστοιχα.

9. «Τὸ Ἐκτελεστικὸ Σῶμα πρὸς τὸ Στρατηγὸ Ἰ. Ράγκο, 14 Αὐγούστου 1824», καὶ «Ἐπιστολὴ τοῦ Νότη Μπόττσαρη πρὸς τὸν Ἰω. Ράγκο, 1 Ἰουνίου 1824», σὺν Στ. Παπαγεωργίου, *Τὸ Ἀρχεῖο*, ὁ.π., σσ. 135, 91 ἀντίστοιχα.

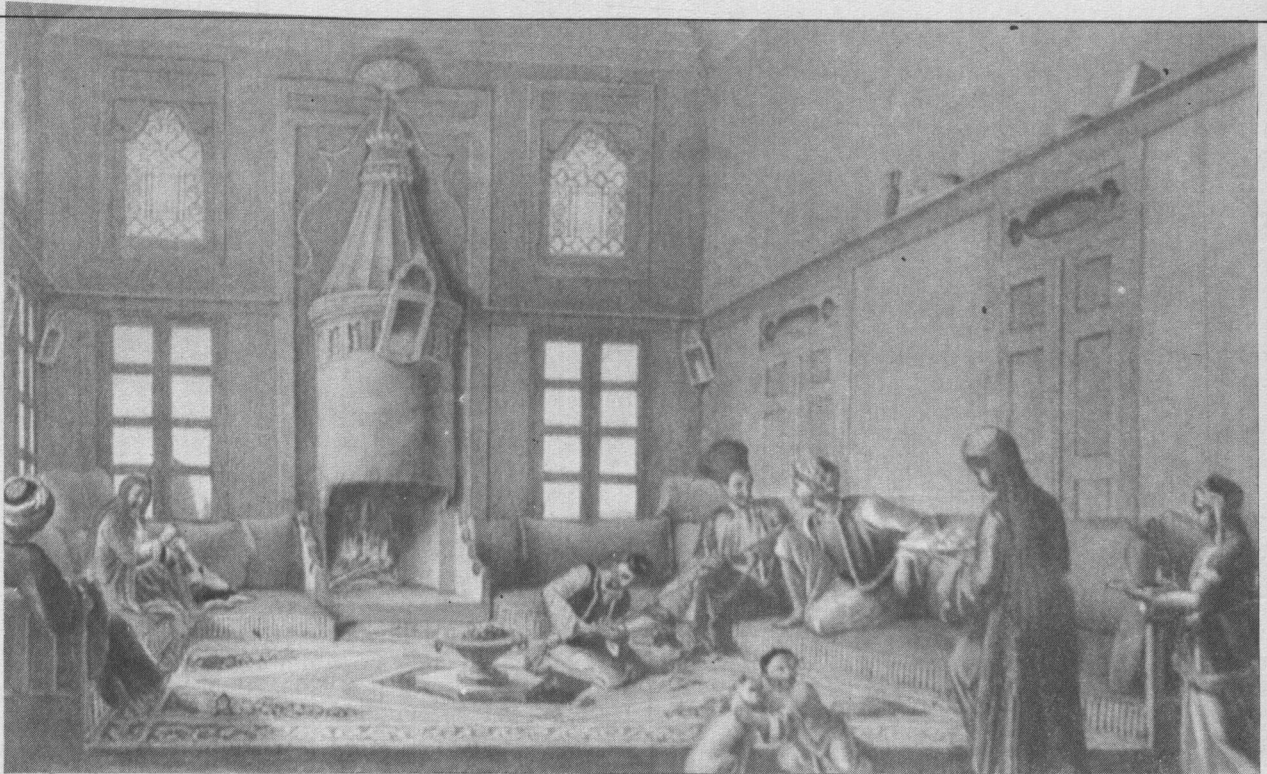
10. Ἀπὸ τὴν προκήρυξη τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη «Μάχου ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος», καί, ἀπὸ τὴν «Διακήρυξις τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, Ἐν Ἐπιδαύρῳ τὴν 1ῆ Ἰανουαρίου, α' τῆς Ἀνεξαρτησίας, αὐθ'».

11. Ἀπὸ τὴν προκήρυξη τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη «Μάχου ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος».

12. Ἀπὸ τὴν «Διακήρυξις τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, Ἐν Ἐπιδαύρῳ, τὴν 1ῆ Ἰανουαρίου, α' τῆς Ἀνεξαρτησίας, αὐθ'».

13. Μακρυγιάννης, *Ἀπομνημονεύματα*, ὁ.π., σ. 80.

14. Βλ. Ν. Κοταρίδης, *Παραδοσιακὴ Ἐπανάσταση καὶ Εἰκοσιένα*,

Με παρόμοιο τρόπο διαχειρίστηκαν τρεις πολιτικές συγκρούσεις στο έσωτερικό της Έπανάστασης — πολιτικές συγκρούσεις που καταγράφηκαν ως «εμφύλιοι πόλεμοι». Οί πολιτικοί αντίπαλοι αλληλοκατηγορήθηκαν ως προδότες και, τελικά, οί νικητές οργάνωσαν δίκες και μεθόδευσαν καταδίκες ενάντια στους νικημένους: Άνδρουτσος, Καραϊσκάκης, Κολοκοτρώνης είναι τά περισσότερα γνωστά ονόματα. Άλλά και στά κατορινά χρόνια, μετά τήν εγκαθίδρυση του ελληνικού κράτους, και πάλι ή πολιτική αντιπαλότητα μεταγράφεται συχνά στό ιδίωμα τής οικογένειας: άς ανατρέξουμε και πάλι στόν Μακρυγιάννη που άποκαλεί τούς πολιτικούς του αντιπάλους «παιδιά τών Τούρκων».¹⁵

Από τά χρόνια τής Έπανάστασης του 1821 και μετά άρθρώνεται ένας πολιτικός λόγος στό πλαίσιο του όποιου τό κράτος ταυτίζεται με τό έθνος, τό όποιο και προσλαμβάνεται ως οικογένεια. Άκόμη περισσότερο, τά χρόνια εκείνα, έξαιτίας άκριδώς τής Έπανάστασης, τής έπιτυχημένης τής έκβασης και τής εγκαθίδρυσης του ελληνικού έθνικου κράτους, διαμορφώνεται ένας πολιτικός πολιτισμός διαφορετικός από αυτόν τής παραδοσιακής κοινωνίας: διαφορετικός, όχι όμως και δλότελα ξένος από αυτόν, καθώς χρησιμοποίησε τά υλικά του, τά όποια έγιναν αντικείμενο έπαναπροσδιορισμού και άνασηματοδότησης στό πλαίσιο τής ελληνικής έθνικιστικής ιδεολογίας.

Στήν κατεύθυνση αυτή, οί σχετικές με τήν οικογένεια νοοτροπίες και παραστάσεις και τό γλωσσικό τους ιδίωμα αποτέλεσαν τό όχημα για τή μετάβαση από έναν παραδοσιακό σε ένα σύγχρονο πολιτικό πολιτισμό. Αυτός ό συγκεκριμένος τρόπος κατίσχυσης του ελληνικού έθνικισμού και συνακόλουθα ό συγκεκριμένος τρόπος διαμόρφωσης του πολιτικού πεδίου στό ελληνικό έθνικό κράτος, όπου τό έθνος-κράτος προσλαμβάνεται ως έθνος-οικογένεια, διαμόρφωσε πολιτικές νοοτροπίες στό πλαίσιο τών όποιων οί διαφορετικές πολιτικές επιλογές άπογράφονται ως διχόνοια — διχόνοια, που σύμφωνα με

τίς δοξασίες για τες ένδοοικογενειακές διενέξεις επιφέρει «παραλυσία και άφανισμόν»,¹⁶ ή, άλλως, σε σύγχρονη γλώσσα: «οί Έλληνες μεγαλουργούν όταν όμονοούν, ενώ αντίθετα όταν διαφωνούν οδηγούνται σε έθνικές καταστροφές και ταπειντικές ήττες», όπως θα άκουστέι για μία άκόμη φορά στά επετειακά διαγγέλματα τών πολιτικών, στις σχολικές έορταστικές εκδηλώσεις, στις αναλύσεις τών δημοσιογράφων, σε συζητήσεις στά καφενεία και τις πλατείες...

Στόν πολιτικό λόγο και τις πολιτικές πρακτικές τών ήμερών μας μπορούμε να άναγνωρίσουμε, λοιπόν, αρχαιότητα και επιδιώσεις που έχουν να κάνουν με τήν προσαρμογή του παραδοσιακού πολιτισμού σε ένα σύγχρονο, έθνικά προσδιορισμένο πλαίσιο. Αυτό σημαίνει ότι οί άλλαγές στό πολιτικό πεδίο — οί όποιες άλλαγές, «έκσυγχρονιστικές», «άριστερές», όποιες άλλες — είναι ύπόφορες σε περιορισμό, και καταναγκασμούς που έχουν να κάνουν με τόν συγκεκριμένο τρόπο με τόν όποιο κατίσχυσε ό ελληνικός έθνικισμός, με τόν συγκεκριμένο τρόπο που διαμορφώθηκε ό πολιτικός πολιτισμός μας, τότε, στά χρόνια τής Έπανάστασης του '21. Γιατί οί πολιτικές νοοτροπίες άποτελούν φαινόμενα που εγγράφονται στη μακρά διάρκεια τής ιστορίας και, γι' αυτό άκριδώς, οί άλλαγές τους, οί προσαρμογές τους, οί μεταπλάσεις τους συμβαίνουν «άθόρυβα», «άνεπαίσθητα» και, κυρίως, σε χρόνους πύο «αργούς» από τούς χρόνους τών άλλαγών που άφορούν τά πρόσωπα, τις πολιτικές συσσωματώσεις, τά πολιτικά συστήματα.

¹⁵ Άθήνα, Πλέθρον, 1993, σ. 141, κ.έ.

¹⁶ Μακρυγιάννης, Άπομνημονεύματα, δ.π., σ. 91.

¹⁷ Μακρυγιάννης, Άπομνημονεύματα, δ.π., σ. 76.

ΑΡΧΑΙΟ ΠΝΕΥΜΑ, ΝΕΝΙΚΟ ΣΩΜΑ, ΕΘΝΙΚΗ ΠΡΟΔΟΣΙΑ:

Στά εκατό χρόνια τῶν σύγχρονων Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Τὸ 1896 ὁ κόσμος εἶχε ἔξαφνὰ μεγαλώσει. Ἡ ἀποικιακὴ ὑστερία τῆς προηγούμενης δεκαετίας πλησίαζε πρὸς τὸ τέλος τῆς, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχαν πλέον «ἀγνωστες», ἀνεξερεύνητες περιοχές. Ἡ Εὐρώπη ἔλαμπε παντοδύναμη, κυρίαρχη καθὼς ἦταν στὶς ἠπείρους τοῦ πλανήτη — πλὴν Ἀμερικής. Ἡ συγκρότηση νέων καὶ φιλόδοξων κρατῶν, τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰταλίας, πρόσθετε στὸν δυναμισμό τῆς, δὲν ἀφαιροῦσε ἀκόμα τίποτα ἀπὸ τὴν αὐτοπεποιθισμένη τῆς Γηραιᾶς Ἡπείρου. Ἀκόμα καὶ οἱ κοινωνικὲς ἐντάσεις εἶχαν καταλαγιάσει. Οἱ σοσιαλιστὲς εἶχαν ἀπαρνηθεῖ τὴν «Κομμούνια» τοῦ '71 καὶ δούλευαν στὰ Κοινοβούλια γιὰ τὸν κοινὸ σκοπὸ: τὴν ἀνάδειξη τοῦ ἔθνους! Σ' αὐτοὺς εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ προστασία τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ του, ὅπως στοὺς ἄλλους, τοὺς λιγότερο κοινωνικά εὐαίσθητους, εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας του, τῆς οἰκονομίας του, τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἐνοπλῆς προβολῆς του.

Οἱ Εὐρωπαῖοι ἀναζητοῦσαν θεάματα ἱκανὰ νὰ τοὺς θαμπώσουν. Ἡ ἐκρηξὴ τῆς τεχνικῆς τοὺς εἶχε συνηθίσει στὴν καινοτομία, στὴ συνεχῆ προσδοκία τοῦ θαύματος. Ὁ δαρβινισμός, πού διέλαθε τῶν ὁρίων τῆς βιολογίας καὶ ἀπλώθηκε, λανθάνων, στὴν κοινωνικὴ ἀντίληψη, ἔδωσε πιστικὸ περιεχόμενο στὴν προσδοκία τοῦ νέου. «Ὁ ἐφευρισκὼν σωθεῖτο!», ἔλεγε τὸ εὐαγγέλιο τῶν καιρῶν. Στὶς παγκόσμιες ἐκθέσεις τὰ ἔθνη ἀποδείκνυαν τὴν ἱκανότητά τους στὴν καινοτομία καὶ κατὰ συνέπεια τὸ δικαίωμά τους στὴν τρέχουσα ἱστορία, στὴ διανομὴ τοῦ κόσμου, στὴν ἐξάπλωση τῶν σφαιρῶν τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς τους ἐπιρροῆς. Δεκάδες ἑκατομμύρια εἰσιτήρια εἰσόδου κόπηκαν στὶς διεθνεῖς ἐκθέσεις στὸ Παρίσι, τὸ Λονδίνο, τὸ Βερολίνο. Ὁ Πύργος τοῦ Ἄιφελ καὶ τὸ Κρύσταλλο Πάλας ἐπιστέγαζαν τὶς γιορτὲς τῆς νέας κατάστασης: τῶν ἔθνων στὸν ἀστερισμὸ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ Εὐρώπη εἶχε νὰ γνωρίσει σοβαρὸ πόλεμο ἀπὸ τὸ 1815. Τὸ πιστοποιοῦσαν καὶ οἱ συμβιβασμοὶ στὴ Φασόντα ἢ στὸ Μαρκόκο ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἐντυπωσιακὰ καὶ ἀνταγωνιστικὰ ἦταν τελικὰ ἀκίνδυνα.

Γι' αὐτὸν τὸν κόσμο τῶν αἰσιόδοξων, ὁ ἐξορκισμὸς τοῦ κακοῦ ἦταν συνυφασμένος μὲ τὴ διάρκεια. Ὅπως ἡ ἀρρώστια, πλῆθος σκοτεινῶν δυνάμεων ἀπειλοῦσε μιά κατάσταση πού φαινόταν γεμάτη ἀπὸ ὑποσχέσεις. Ὁ ἀποικισμὸς ἔφερε, πολιτικά καὶ οἰκονομικά, κοντὰ στὴν Εὐρώπη πληθυσμοὺς δια-

φορετικὸς πολιτιστικά, συχνὰ ἐγχρωμους στό δέρμα, ἀπέναντι στοὺς ὁποίους ἡ πίστη στὴν ἀνωτερότητα τοῦ λευκοῦ ἔπρεπε μὲ κάθε τρόπο νὰ τονιστεῖ. Ἀπὸ κοντὰ ἡ χειρωνακτικὴ ἐργασία πού ἐκμαύλιζε τὸ σῶμα καὶ τὸ καθιστοῦσε ἀνάξιο φυλετικά νὰ ὑπηρετήσῃ τὶς προοπτικὲς τοῦ ἔθνους. Αὐτοὶ οἱ φόβοι, πρῶτοι μεταξὺ ἄλλων, μαζί μὲ τὴν ἀνάγκη δημιουργίας ἐνός συμβολικοῦ θεσμοῦ, γεμάτου διδακτικὰ νοήματα, ἀτομικὴ ἐξαροσὴ καὶ ὑπέροβαση, θέαμα καὶ πλῆθος, ἀπάντηση στοὺς ὀργανωτικὸς ἰστούς τῶ πληθείων, ἄξιου στό νὰ ἐπενδύσουν πάνω του ἔθνη καὶ νὰ τὸν υἱοθετήσουν βασιλιάδες, γέννησαν τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες.

Οἱ ἀγῶνες ἔπρεπε νὰ βαπτισθοῦν στό χρόνο, νὰ τὸν φέρουν πίσω στὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα, ἀκυρώνοντας μιά ἐνδιάμεση ἱστορία πού δὲν ἀνταποκρινόταν στὶς προδιαγραφές τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Πάνω σ' αὐτὸ, συναντήθηκαν μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ τελευταία, μικρὸ ρομαντικὸ ἔθνος, τὸν καιρὸ ἐκεῖνο, μὲ μεγάλες προθέσεις καὶ λίγες δυνατότητες, ἀνταποκρίθηκε στὴ συνάντησή μὲ τὸν καλύτερο τρόπο. Εἶδε στὴν ὅλη ὑπόθεσή δικὰ τῆς συμφέροντα καὶ προσδοκίες, τὴν υἱοθέτησε καὶ τὴν ἔκανε στοιχεῖο τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς τῆς λειτουργίας.

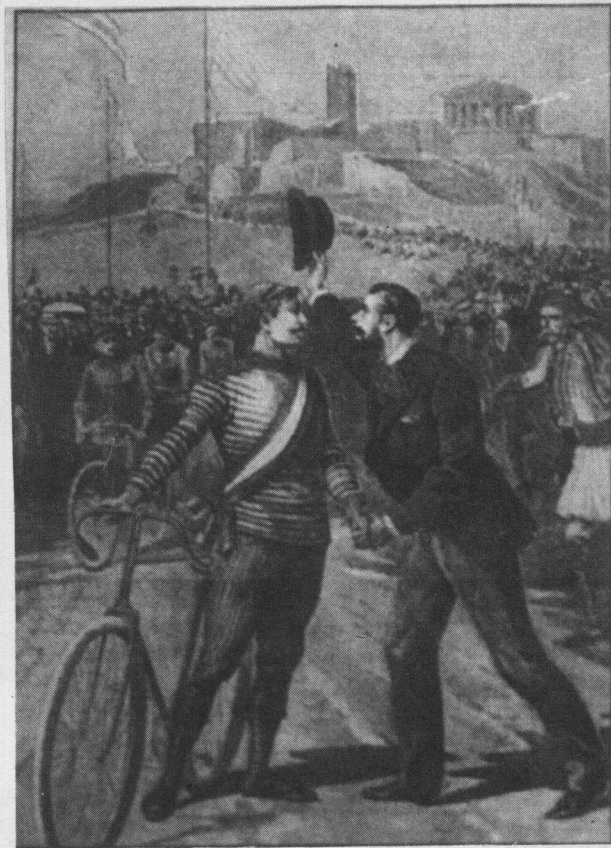
Τὸ 1896 εἶχε γίνει συνείδηση στοὺς Ἕλληνες ὁπαδοὺς τοῦ ἀλτρωτισμοῦ ὅτι ἡ συμμετοχὴ στὸν κύκλο τῶν κληρονόμων τῆς θνήσκουσας Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας περνοῦσε μέσα ἀπὸ τὸν «ἐξευρωπαϊσμὸ». Ὁ τελευταῖος δὲν εἶχε τόσο σχέση μὲ τὴν ἐνδυμασία, τὴ μαγευρικὴ καὶ τοὺς καλοὺς τρόπους, ὅσο μὲ τὴν πιστοποίηση ὅτι, στὶς βασικὲς ἀρχές τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς, τὸ ἔθνος ἦταν ἱκανὸ νὰ ἀκολουθήσῃ δυτικὲς ἀντιλήψεις καὶ κανόνες. Ὅτι θὰ μπορούσε νὰ ἐγγυηθεῖ, δηλαδή, τὴ σταθερότητα σύμφωνα μὲ τὴ δυτικὴ ἔννοια τῆς λέξης, ὅτι θὰ μπορούσε νὰ συνδιαλλαγῇ μὲ βάση μιά δυτικὴ λογικὴ, ὅτι, μὲ λίγα λόγια, δὲν θὰ ἀντικαθιστοῦσε τὸν ὀθωμανικὸ ἀναχρονισμὸ μὲ κάτι ἀνάλογο, ἀνάξιοπρεπὲς γιὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμο καὶ τὰ εἰδικὰ του συμφέροντα. Ἡ διοργάνωση τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων θὰ πιστοποιοῦσε τὴ συγγένεια ἰδεῶν καὶ καταστάσεων καὶ θὰ ἀνέβαζε τὸ κύρος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους σὲ ὑψηλὴ ἀπόκριση γιὰ τοὺς γείτονες ἐχθροὺς του.

Για την Ελλάδα, τό '96 ήταν τέλος εποχής. Η τριουπική περίοδος τελείωνε μέσα σέ γενική απογοήτευση. Η χώρα είχε προσπαθήσει, είχε επενδύσει, είχε εργαστεί. Πέρα όμως από τίς λίγες σιδηροδρομικές γραμμές και τά άλλα δημόσια έργα, τό μόνο έντυπωσιακό στοιχείο πού τής κληροδοτούσε ή περίοδος ήταν τά ιδιωτικά μεγαλόπρεπα νεοκλασικά και όσα ανάλογα ό εύεργετισμός είχε δωρίσει στό κράτος. Τό τελευταίο παρέμενε αναξιόπιστο όσο και στό άπώτερο παρελθόν. Καθυστέρηση σημαντική, καθώς ή κατάσταση του ήταν, σέ τελευταία άνάλυση, τό στοιχείο πού θά καθόριζε τίς αποφάσεις. Τήν ίδια στιγμή πλήθαιναν οι πιέσεις. Στόν βορρά ή Βουλγαρία είχε αποδειχθεί έξαιρετικά δυναμικός γείτονας και ό άγώνας κατά τής όθωμανικής δεσποτείας στή Μακεδονία γινόταν, σχεδόν αποκλειστικά, από σλαβόφωνους άγωνιστές. Η «Μακεδονική Όργάνωση» άπλωνόταν μέ τρομερή ταχύτητα και εκδίαιζε λύσεις μακριά από τίς ελληνικές προσδοκίες. Στόν νότο, τό ζήτημα τής Κρήτης, παρά τίς άπό καιρό άνοιχτές πληγές του, άδυνατούσε νά λυθεί μέ βάση τά ελληνικά συμφέροντα. Πλανιόταν ό φόβος ότι οι «λύσεις» μπρορούσαν νά μοιάζουν μέ αυτές πού δόθηκαν στήν κοντινή Άρμενία. Δέν είχε περάσει χρόνος από τίς μαζικές σφαγές των χριστιανών εκεί. Ήταν προφανές ότι για τούς Έλληνες άλυτρωτικούς πλησίαζε ή στιγμή των αποφάσεων.

Η προετοιμασία των άγώνων έφερε νέες απογοητεύσεις. Τό κράτος, αυτό συμπεριλάμβανε και τόν Δήμο τής Αθήνας, αποδείχθηκε τελείως άνεπαρκές για νά φέρει σέ πέρας ένα δύσκολο όργανωτικό έργο. Η κυβέρνηση ήταν άπασχολημένη μέ οικονομικά σκάνδαλα πού σχετίζονταν μέ τή συντήρηση των πλοίων του πολεμικού ναυτικού. Οι Αθηναίοι διαπίστωναν καθημερινά αυτό τό «κυβερνητικώς έπτωχεύσαμεν» πού έγραφαν οι έφημερίδες. Η ιδιωτική πρωτοβουλία, οι έθνικοί εύεργέτες, δηλαδή, άνέλαβαν νά σώσουν τά προσχήματα. Ο Γεώργιος Αβέρωφ ήγήθηκε των προσπαθειών και έδωσε περισσότερα από δύο εκατομμύρια δραχμές τής εποχής για νά προετοιμαστούν οι άγώνες. Μέ τά χρήματα αυτά ολοκληρώθηκαν τά άπαραίτητα έργα και άσθεσώθηκαν οι ξύλινες — στό μεγάλο τους τμήμα — κερκίδες του Παναθηναϊκού Σταδίου, έτσι ώστε νά λάμψει «πάλλευκο στό άττικόν φώς».

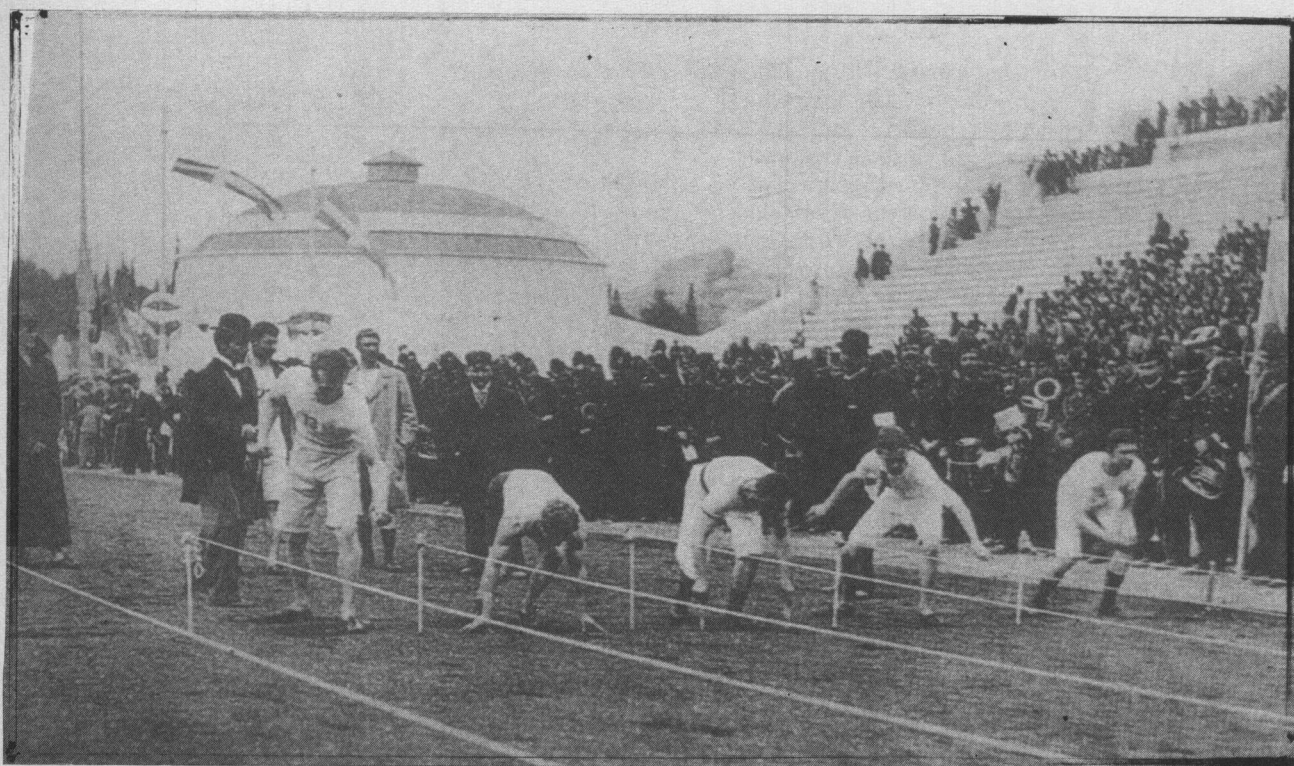
Οι άλυτρωτικές έταιρείες βρήκαν έπιχειρήματα σ' αυτές τίς εξελίξεις. Τό κράτος ήταν αδύναμο, τό κράτος πέθανε, οι ιδιώτες, οι πολίτες, έπρεπε πλέον νά σώσουν τό έθνος. Νά οργανώσουν τίς άπελευθερωτικές σταυροφορίες δηλαδή. Ένωσαν δέ πώς ύπήρχαν πολύ περισσότερα πράγματα νά γίνουν. πώς οι καιροί τίς καλούσαν, αυτές και τά έκλεκτά, άφιερωμένα στόν έλλητισμό, μέλη τους. Ο πολός κόσμος έδλεπε περίπου έχθρικά τούς άγώνες. Διάκοσμος και έργα πρόσκαιρης επίδειξης, ξόδεμα άσυλλόγιστο πού εκρυβε πιθανότατα σκάνδαλα στή σκέψη των πολλών. Ο λαός σερόνταν ταπεινός, μεγαλωμένος μέσα στό σχολείο τής κρατικής άνεπάρκειας και τής ήθικής αναξιοπιστίας των λειτουργών τής. Για τούς άλυτρωτιστές, οι άγώνες έπρεπε νά γίνουν σχολείο. Νά άναδείξουν νέες άξίες, νά έμπνεύσουν αυτούς πού, τελικά, θά ήταν οι αύριανοί σταυροφόροι.

Η συγκυρία βοήθουσε τίς έπιλογές τους. Στίς αρχές του όλυμπιακού έτους έφθασαν, από τήν μακρινή Αιθιοπία, οι είδήσεις για τήν καταστροφή τής ιταλικής στρατιάς στήν Άδουα από τά ξιπόλητα στρατεύματα του βασιλιά Μενελίχ. Για τήν πολιτισμένη Εύρώπη, ή είδηση ήταν έντυπωσιακή ως

άπίστευτη. Για πρώτη φορά στρατεύματα ίθαγενών συνέτριβαν μία εύρωπαϊκή στρατιά στό πεδίο τής μάχης. Στήν Ελλάδα και στό καφενεΐα τής, ή σχετική συζήτηση έπιχειρηματολογούσε για πλήθος άλλα πράγματα. Η όθωμανική ισχύς ήταν μύθος, άπόρροια τής κυβερνητικής δειλίας και άναποφασιστικότητας. Η θέληση των λαών, των ξιπόλητων έστω λαών, ή έθνική ψυχή, γεννάει θαύματα. Οι μαρτυρίες των όμογενών τής Αιγύπτου και του Σουδάν γύρω από τήν άδυναμία των Άγγλων νά καταβάλουν τήν πολύχρονη έξέγερση των όπαδών του Μαχτί πρόσθεταν έπιχειρήματα σέ συλλογισμούς πού άρνούσαν τήν ισχύ του συσχετισμού των δυνάμεων.

Η διεξαγωγή των άγώνων ήταν από μόνη τής ένα σκηνοθετικό εύρημα άντάξιο αρχαίας τραγωδίας. Στο παλαιό ήμερολόγιο, τό επίσημο για τήν Ελλάδα εκείνου του καιρού, ή μέρα του Πάσχα έπεφτε στίς 24 Μαρτίου. Πάσχα τής Άνάστησης του Ήησού και του έθνους, τής κάθαρσης των άνομημάτων του ανθρώπου, αλλά και των άνάξτων ήγετών του έλλητισμού. Στόν συγκεκριμένο έορτασμό τά μηνύματα πολύ άπειχαν από του νά είναι αποκλειστικώς θρησκευτικά. Η άνάσταση του σέ λήθαργο και πάθη εύρισκόμενου έθνους ήταν τό ζητούμενο.

Τὴν ἐπομένη ἄρχισαν οἱ ἀγῶνες. Ἡ τελετὴ ἑναρξης συμψηφίστηκε μὲ τὶς τελετὲς τῆς ἐθνικῆς ἐορτῆς. Ποτὲ πρὶν ὁ ἐθνικός ἐορτασμός δὲν εἶχε παρόμοιο χαρακτήρα. Τὸ Πάσχα καὶ ἡ ἐπέτειος συμβόλιζαν τὸ σκοπὸ: τὴν ἀνάστασι τῶν ἔθνους. Οἱ ἀγῶνες συμβόλιζαν τὸ μέσο: τὴ δύναμι καὶ τὴν ἀρετὴ πού ἡ τελευταία ξέρει νά γεννάει. Τὴ θέλησι τῶν ἐκλεκτῶν ἀποφασισμένων, ὡς τρόπο γραφῆς τοῦ ἱστορικοῦ αὔριο. Γιά ἑβδομήντα χρόνια οἱ ἀνάξιες κυβερνήσεις ταλάνιζαν τὸ ἔθνος μὲ μοιρολόγια καὶ δάκρυα παράπονου. Πότε οἱ ἰσχυροὶ πού δὲν θέλουν, πότε τὰ χρήματα πού λείπουν, πότε οἱ δυσσιῶνες προβλέψεις καὶ ὑπολογισμοί! Ποτὲ κανεὶς δὲν ἐμπιστεύθηκε τοὺς ἐκλεκτοὺς, τοὺς ἥρωες, τοὺς διαχειριστὲς καὶ ἐκφραστὲς τῆς βαθιᾶς θέλησις τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς. Οἱ ἀγῶνες ἄλλαζαν τὸ κλίμα. Οἱ Ἕλληνες ἀθλητὲς, ἰσάξιοι ἂν ὄχι καλύτεροι ἀπὸ τοὺς «Δυτικούς» ἀντίστοιχους, συμβόλιζαν τὴ θέλησι, τὴ δύναμι καὶ τὶς δυνατοῦτες τοῦ ἀδικημένου ἔθνους. Ἡ ἱστορία ἐμπαινε σὲ νέα ἐποχὴ.

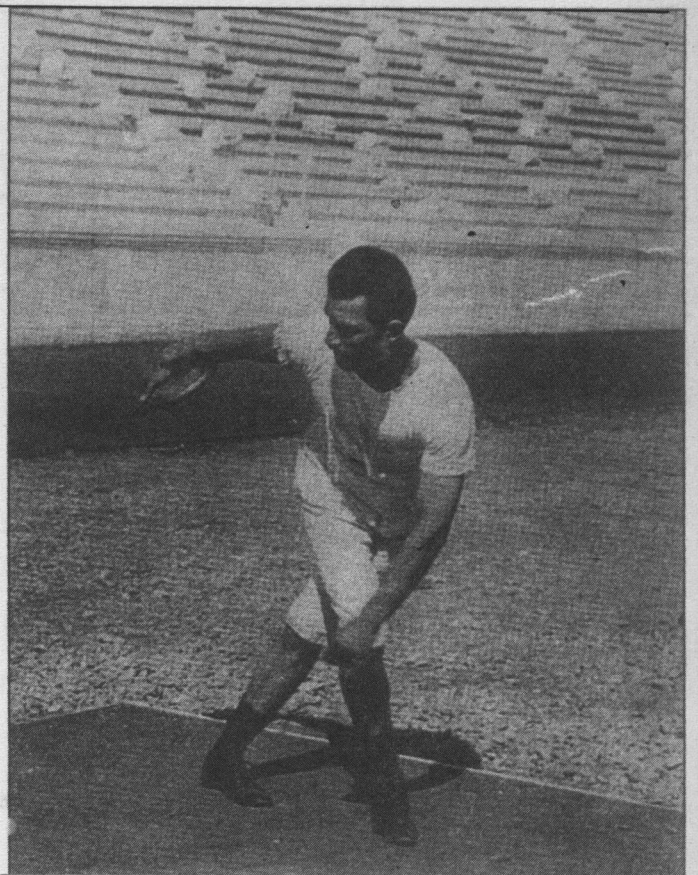
Οἱ συμβολισμοὶ ξεδιπλώνονταν ἀκούραστοι. Ἡ τελετὴ ἑναρξης περιλάμβανε, ὡς κεντρικὸ τῆς στοιχείου, τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντα τοῦ Γεωργίου Ἀβέρωφ. Χάρη σ' αὐτὸν ἐγίνε δυνατὴ ἡ πραγματοποιήσι τῶν ἀγῶνων, ἡ δόξα τῆς μικρῆς Ἑλλάδας. Οἱ κυβερνήσεις, ἡ ἐξουσία, δὲν εἶχαν τίποτε νά κάνουν μὲ τὰ μεγάλα ἔργα. Ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια, ἐν σώματι καὶ μὲ μεγάλη στολή, μποροῦσε μόνον νά ὑποκλιθεῖ μπροστά στὸν ἀπὸ μηχανῆς Θεὸ τῆς ἡμέρας. Τὰ σύμβολα τῆς ἐξουσίας ἐσκυβαν τὸ κεφάλι μπροστά σ' αὐτὸν πού ἐνσάρκωνε τὴν ἐθνικὴ ψυχὴ καὶ βούλησι. Σ' αὐτὸν πού συμβόλιζε τὶς πραγματικὲς δυνατότητες τοῦ ἔθνους.

Τὴν ἴδια μέρα, ἐφθασαν οἱ πρῶτες εἰδήσεις γιὰ τὸ ψυχορ-

ράγημα τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη στὶς μακρινὲς Κάννες τῆς Ἰταλίας. Ἡ ἐπιδείνωσι τῆς κατάστασις του παρακολούθησε ὅλες τὶς μέρες τῶν ἀγῶνων καὶ ἡ εἶδησι τοῦ θανάτου του ἐφθασε στὶς τελετὲς λήξις τῶν ἀγῶνων. Πορεῖες παράλληλες πού σκηνοθετικὰ πιστοποιοῦσαν τὸ πέρασμα σὲ ἄλλη ἐποχὴ. Ὁ ἐπίδοξος ἀνορθωτὴς τοῦ κράτους πέθαινε καὶ μαζί του πέθαιναν οἱ ἀποτυχημένες ὑποσχέσεις τῆς ἐποχῆς του. Ἄνοιγε ἔτσι ὁ δρόμος γιὰ νέες ἀξίες, αὐτὲς πού σήμερα ἀναδείκνυε ὁ στίβος καὶ πού αὔριο θά παγίωσαν τὰ πεδία τῶν μαχῶν.

Τὶς ἀξίες αὐτὲς τὶς συνόψιζε ἡ λατρεία τοῦ ἀνδρικοῦ, τοῦ ἀθλητικοῦ σώματος. Τὸ ἀρχαῖο ἀγαλμα καὶ ἡ παγανιστικὴ πίστι στὶς ἰδανικὲς του ἀναλογίες ἐπαιρναν ἐκδίκησι γιὰ τὸν προαιώνιο ἐξοβελισμό τους ἀπὸ τὸν χριστιανικὸ κόσμον. Τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα κιόλας, ἡ Ἀκρόπολις πέρασε τὰ ὄρια τῆς βλασφημίας. Οἱ χριστιανοὶ ξέχασαν πὼς ὁ Ἰησοῦς εἶχε ὠραία τὴν μορφὴ καὶ ἀρρενωπὸ τὸ σῶμα, ἀπεικάσματα τῆς θεϊκῆς ψυχῆς. Ἐφθασαν νά λατρεύουν τὸ ἀρρωτῶτο, τὸ ἀσκητικὸ σῶμα τῶν βυζαντινῶν ἀγίων. Ἦταν ἐπόμενο, λοιπόν, νά κυριαρχήσουν οἱ Τοῦρκοι σὲ τούτη ἐδῶ τὴ γῆ. Μόνον τὰ παλικάρια στὰ βουνά ἤξεραν νά διαλέγουν καὶ νά τιμοῦν ἀθλητικούς ἀγίους, τὸν Ἁγι-Γιώργη, γιὰ παράδειγμα. Τὸ ἤξεραν γιὰτὶ ἀνέπνεαν τὴ λευτεριά καὶ ἀποστρέφονταν τὴ δύσμορφη ἀρρώστια τῶν σκλάβων.

Τὸ σῶμα ἦταν ἡ ἐκφρασι τῶν ἰδεῶν. Μόνον ἐκεῖ πού ὑπάρχει δύναμι καὶ σθένος μποροῦμε νά συναντήσουμε τὴ θέλησι, τὸ θάρρος τῆς ἀπόφασις, τὴ λεβεντιά. Οἱ ἀδύναμοι εἶναι καταδικασμένοι στὴν αἰώνια δειλία καὶ στὴ φυγὴ. Τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδας κρύβεται σ' αὐτὸ τὸ μυστικὸ. Δέκα φορές, δέκα χιλιάδες σιδερένια μπράτσα, ὄπλισμένα μὲ Μάνλιχερ καὶ Λεμ-

πέλ, αυτή είναι η ιστορική δυνατότητα, η ευκαιρία του έθνους. Κατάρτα στή μιζέρια πού σκοτώνει τό άρρενωπό σώμα. Σκοτώνει μαζί και τήν ψυχή, τήν ιδέα, τόν Έλληνα, τήν πατρίδα. Στο τελευταίο αγώνισμα, στόν Μαραθώνιο, όταν όλες αυτές οι ιδέες είχαν κάνει τόν δρόμο τους, ή νίκη του Σπύρου Λούη τις σύνθεσε, τις άφομοίωσε μέ τόν θρίαμβο. Πιστοποιώντας, σκηνοθετικά τουλάχιστον, τήν αλήθεια και τήν άπόλυτη ισχύ τους.

Οι άγώνες ήταν μεγάλο σχολείο. Τό Παναθηναϊκό Στάδιο και οι γύρω πλαγιές χωρούσαν όγδόντα χιλιάδες κόσμο. ύπηρχαν και άλλοι πού περίμεναν άπ' έξω. Η Αθήνα δέν ήταν μόνη της σ' αυτή τήν κινητοποίηση. Από τις έπαρχίες είχαν κατέβει πλήθη ανθρώπων, ενώ άλλοι έφθασαν από τις έξω τών συνόρων έλληνικές παροικίες και τις θεωρούμενες ως άλυτρωτες περιοχές. Αιγυπτιώτες, Κωνσταντινουπολίτες, Σμυρνιοί, Έλληνες του Εύξεινου Πόντου. Επρόκειτο για συνάθροιση του γένους όλόκληρου, για προσκλητήριο του έθνους. Οι ιδέες διέσχισαν τά πλήθη αυτά, τά κυρίευσαν, τά μετέτρεψαν σέ φορείς τους. Η Αθήνα έλαμψε για πρώτη φορά ως πρωτεύουσα του έλληνισμού όλόκληρου, εκείνου πού άπλωνόταν πέρα και μακριά από τά τότε σύνορα, ως τά παραμυθένια όρια της Μεγάλης Ιδέας.

Όταν τελείωσαν οι άγώνες, οι ξένοι έφυγαν, έχοντας έναν καινούργιο θεσμό νά προσθέσουν στο κτίσιμο του σύγχρονου κόσμου. Για τους Έλληνες ή ιστορία και ή παρεξήγησή της μόλις άρχιζε. Η άρχική άμηχανία και ή καχυποψία για τους Ολυμπιακούς είχε, μέσα στις συνταρακτικές αυτές συγκυρίες,

δώσει τή θέση της σ' έναν άνειπωτο ένθουσιασμό. Ός και στό πίο μικρό χωριό της χώρας, επαναλήφθηκε, στα μέτρα του δυνατού, ή φιέστα της Αθήνας. Και μαζί μ' αυτή τήν υπό κλίμακα άπομίμηση άπλώθηκαν οι νέες αντίληψεις. Η χώρα τών Έλλήνων δέν πρέπει νά μοιάζει μέ τήν αρχαία Σύδαρη. Της άξιζει τό πρότυπο της Σπάρτης. Ούτε χαρτιά, ούτε λόγια πλέον! Η δύναμη της άπόφασης, ή θέληση, όδηγει στή δόξα!

Η ανάληψη τών καθηκόντων του γενικού διοικητή από τόν μουσουλμάνο Τουρχάν Πασά, στή θέση του χριστιανού Καραθεοδωρή, και ή έπιτυχία της έπίσκεψης του πρίγκιπα Φερδινάνδου της Βουλγαρίας στήν Κωνσταντινούπολη για συζητήσεις πάνω στο Μακεδονικό έδωσαν τό σύνθημα της έκρηξης. Οι ιδέες, οι νέες αντίληψεις, μπορούσαν άμεσα νά δοκιμαστούν στήν πράξη. Οι νεοφώτιστοι άθλητές της Ελλάδας μετατράπηκαν άστραπιαία σέ νεοφώτιστους πολεμιστές. Πλήθη έθελοντών, στο όνομα της προσωπικής τους γενναιότητας ή της όποιας έθνικής τους φάλαγγας και εταιρείας, άρχισαν νά διαβαίνουν τά σύνορα, προς τόν βορρά και προς τόν νότο.

Άλλοι συνάντησαν τήν όθωμανική χωροφυλακή, άναδιοργανωμένη, περίπου σύγχρονη, μετά τις έμπειρίες της Μακεδονίας. Άλλοι συνάντησαν τόν τυφοειδή πυρετό στήν Κάνδανο. Κανείς δέν συναντήθηκε μέ τή δόξα. Και, έναν χρόνο μετά ή χώρα προσπαθούσε νά μαζέψει τά συντρίμια της μετά τήν περιπέτεια του 1897 πού ό έθνικισμός, ό ίδιος πού τήν είχε προκαλέσει, τή χαρακτήρισε «έθνική άτίμωση».

Ο ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΣΗΜΕΡΑ

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ Η ΕΥΘΥΝΗ ΜΙΑΣ ΑΜΗΧΑΝΙΑΣ

του Άριστειδη Μπαλτά

Συγχωρέστε μου σέ όσα ακολουθοῦν τήν ὑπερβολικά συχνή χρήση, γιά νά μήν πῶ κατάχρηση, τοῦ πρώτου προσώπου. Κυρίως πρώτου πληθυντικοῦ ἀλλά συχνά καί πρώτου ἐνικοῦ. Σέ ἐκδηλώσεις ὅπως ἡ παρούσα, ὅταν ὁ ὁ μόνος ὁμιλητής ἀπευθύνεται σέ περισσότερους τοῦ ἐνός ἀκροατές πού παραμένουν κατά σύμβασιν σιωπηλοί, τουλάχιστον ὅσο διαρκεῖ ἡ ὁμιλία, τὸ πρῶτο ἐνικό πρόσωπο φαίνεται νά ἐκδηλώνει ἕναν συχνά ἀνυπόφορο ναρκισσιισμό. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τὸ πρῶτο πληθυντικό, καθώς ἐπιχειρεῖ νά ἐκμαιεύσει προκαταβολικά τή συναίνεση ἢ ἀκόμη καί νά προκαταβάλει, χωρίς δυνατότητα ἔνστασης, τή συμφωνία τοῦ ἴδιου σιωπηλοῦ ἀκροατηρίου, φαίνεται νά ἐπιτελεῖ μίαν ἀνεπίτρεπτη πράξη βίας.

Τά ὅσα ακολουθοῦν, ὥστόσο, δέν θέλουν κατά κανένα τρόπο οὔτε νά διάσουν οὔτε νά ἐκδιάσουν. Ὅχι γιατί ὁ ὁμιλητής εἶναι κατά τῆς βίας γενικῶς, ἂν μπορεῖ ποτέ νά ἔχει νόημα κάτι τέτοιο, οὔτε γιατί μπορεῖ διήθεν νά ὑπάρξει δημόσια ὁμιλία χωρίς καμία ἄσκηση βίας. Ἀλλά μόνον ἐπειδή τόσο τό συγκεκριμένο περιεχόμενο τῆς παρούσας ἐκδήλωσης ὅσο καί ἡ γενικότερη συγκυρία ὅπου αὐτή ἐγγράφεται θέτουν ἀποφασιστικά, ὅπως θά προσπαθῆσω νά ἀναπτύξω εὐθύς ἀμέσως, βία καί διασύνῃ ἐκτός θέματος, καθιστώντας τες ἀπολύτως ἀναποτέλεσματικές. Τόσο θεωρητικά ὅσο καί πολιτικά.

Μιά τέτοια ἀρχική τοποθέτηση θά μπορούσε ἴσως νά νομιμοποιήσει, τουλάχιστον διακηρυκτικά ἀλλά οὕτως ἢ ἄλλως ἀφηρημένα, τή χρήση τοῦ πρώτου προσώπου. Ἀλλά εὐτυχῶς μπορῶ νά στηριχθῶ ἐν προκειμένῳ καί σέ κάτι περισσότερο ἀπτό. Τόσο οἱ συγκεκριμένες διατυπώσεις τῆς τιμητικῆς πρόσκλησης πού ἔλαβα γιά νά μετάσχω ἐδῶ ὅσο καί αὐτά πού εἶπε τόσο εὐγλωττα στό ξεκίνημα τῆς ἐναρκτήριας συνεδρίας μας ὁ Βασίλης Κρεμμυδάς περιγράφουν, ὅσο σαφῶς ἀλλά καί ὅσο ἄχνα χρειάζεται, τὰ ὅρια μιάς κοινότητας, δηλαδή τὸ πεδίο θέσεων καί ἀντιλήψεων στό ὁποῖο μπορεῖ νόμιμα νά ἀναφέρεται, τουλάχιστον γιά τίς ἀνάγκες τῆς παρούσας ἐκδήλωσης, τὸ πρῶτο πληθυντικό πρόσωπο. Ἐμεῖς εἴμαστε λοιπόν, κατ' ἀρχήν τουλάχιστον, ἐκεῖνοι πού δέν θέλουν, ὅπως περιπαθῶς τὸ ἐπιδιώκουν τόσοι ἄλλοι στίς μέρες μας, νά ἀποκαθάρουν τόν Μάρξ ἀπό τόν μαρξισμό. Τὸ «ἐμεῖς» πού περιφέρεται σέ

ὅσα ακολουθοῦν ἐπιθυμεῖ ἔτσι νά ἀναφέρεται, ἐπιδιώκει νά ἐντάσσεται, διεκδικεῖ νά περιλαμβάνεται, στό πληθυντικό πρόσωπο αὐτῆς συγκεκριμένα τῆς κοινότητας. Καί νά διευκρινήσω ἀμέσως κάτι πού ἔχει πάλι ἄμεση σχέση μέ τή συγκυρία πού διὰγουμε. Προφανῶς πρόκειται ἐδῶ γιά πρόσωπο πληθυντικό μέ τήν κυριολεξία τοῦ ὅρου, γιατί οἱ διαφωνίες ἢ καί οἱ διαμάχες, συχνά καταλυτικές, πού ξέρουμε καλά πῶς διατρέχουν τὸ πεδίο πού ὀρίζει αὐτό τὸ «ἐμεῖς», δέν μποροῦν νά ἀναχθοῦν, τουλάχιστον ὅπως ἔχουν τὰ πράγματα σήμερα, σέ μιά ὑποκείμενη πολιτική καί θεωρητική ταυτότητα, γιά νά ἀποτελέσουν τὰ ἀπλά ἐπιφαινόμενά της. Τό ἐν λόγω «ἐμεῖς» δέν συγκροτεῖται, λοιπόν, μόνο μέσω τῆς ἀντιπαλότητάς του μέ τούς «ἄλλους». Αὐτό συγκροτεῖ ἐπιπλέον καί τήν κοινότητα τῶν δικῶν του ἐσωτερικῶν διαφωνιῶν.

Μέ αὐτά δεδομένα, τὸ πέρασμα ἀπό τὸ «ἐμεῖς» στό «ἐγώ» γίνεται σχετικῶς εὐκόλο. Ἐπιτρέψτε μου, κατά συνέπεια, νά ξεκινήσω αὐτά πού θέλω νά πῶ μέ μιά δική μου μικρὴ ἱστορία. Μιά ἱστορία, πάντως, πού δέν εἶναι, ἔτσι τουλάχιστον θέλω νά πιστεύω, αὐστηρῶς ἢ ἀπλῶς προσωπική. Γι' αὐτό ἄλλωστε ἀποτολμῶ νά τήν ἐκθέσω ἐδῶ.

Καί ἰδοῦ.

Ὅταν ὁ Γκορμπατσῶφ ἀνέλαβε τὰ ἡνία τῆς τότε Σοβιετικῆς Ἐνωσης, πᾶνε πιά ἀρκετά χρόνια, τὸ περιοδικό *Πολίτης*, μέ τὸ ὁποῖο συνεργάζομαι στενά σχεδόν ἀπό τήν ἴδρυσή του, ὑπῆρξε μιά ἀπό τίς ἐλάχιστες φωνές πού ἔδειξε νά μὴ μαγεύεται ἀπό τίς ἐξελίξεις. Ὅλοι οἱ συντάκτες καί συνεργάτες του ἀρνήθηκαν συστηματικά νά θεωρήσουν τίς ἀλλαγές πού προωθοῦσε ἡ νέα σοβιετικὴ ἡγεσία ὡς ἔκφραση τῆς ἀναγέννησης, ἢ, ἔστω, τῆς ἀνανέωσης τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπαγγελίας. Ἀντίθετα, αὐτοὶ ἐπέμεναν ψύχραμα καί νηφάλια νά ὑποστηρίζουν, οὐσιαστικά μόνον μέσα στήν ἐρημία ἐνός πλήθους πού παραληροῦσε, ὅτι οἱ πραγματικὸς κοσμοϊστορικὸς ἀλλαγές αὐτές ὀδηγοῦσαν, περίπου μέ μαθηματικὴ ἀκρίβεια, σέ ἐντελῶς διαφορετικὴ κατεύθυνση, αὐτὴν πού σήμερα πλέον βλέπουν ὅλοι ἄριστα. Ὅταν δέ τὰ πράγματα ἀρχίζαν νά δικαιῶνουν ραγδαία αὐτές τίς ἐκτιμήσεις, ἐγὼ προσωπικά πίστευα, μέ ἀπαράμιλλη ἀφέλεια, ὅπως ἀποδείχθηκε πολὺ γρήγορα, ὅτι ὁ κόσμος ὅλος θά ἔσπευδε νά ἀγκαλιάσει τόν *Πολίτη*, ἀφοῦ αὐτὸ ἦταν οὐσιαστικά τὸ μόνο ἐντυπο, ἢ μόνον κοινότητα ἀνθρώπων τῆς Ἀριστερᾶς πού, ἀφ' ἐνός, εἶχε ἐκτιμήσει σωστά μιά ιδιαίτερα περὶ πλοκή κατάσταση καί, ἀφ' ἑτέρου, εἶχε τολμήσει νά θέσει σέ δημόσια κριτικὴ, κολυμπώντας ἐνάντια σέ ὅλα τὰ ρεύματα, αὐτὴν τὴν ἐκτίμηση.

Τὸ κείμενο εἶναι εἰσήγηση τοῦ συγγραφέα στό Συνέδριο «Μαρξισμός: μιά ἐπανεκτίμηση», πού διοργάνωσε ἡ Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καί Γενικῆς Παιδείας (Ἰδρυτής: Σχολὴ Μωραΐτη), στήν Ἀθήνα, στίς 3 καί 4 Νοεμβρίου 1995.

Τα πράγματα όμως ακολούθησαν μία έντελως διαφορετική τροπή. Η κατάρρευση της σοβιετικής αυτοκρατορίας φάνηκε να συμπαράσχει διαμιάς και να απορρίπτει στον Καιάδα ολόκληρη την Άριστερά απανταχού της Γης, ανεξαρτήτως απόψεων, τάσεων και αποχρώσεων. Τήν κοινή μοίρα συμμερίστηκε και η δική μας Άριστερά, δηλαδή εκείνη που είχε διαχωρίσει από πολύ νωρίς τη θέση της από τη Σοβιετική Ένωση και τις παραφράδες της, επιμένοντας μέχρι τέλους να βλέπει ακόμη και τον ίδιο τον Γκορμπατσώφ ως εκφραστή δυνάμεων κατ' ουσίαν αντίπαλων στον σοσιαλισμό και την προοπτική του. (Χωρίς, βέβαια, να ταυτίζεται, κάθε άλλο μάλιστα, με τον ήδη ξεχασμένο Λιγκατσώφ και τους μεταγενέστερους θλιβερούς πραξικοπηματίες.) Δέν ξέρω πόσοι τό θυμούνται, πόσοι τό έζησαν στο πετό τους, αλλά υπήρξε μία περίοδος αρκετών μηνών, ίσως και χρόνων, όπου τό να όμολογεί κανείς δημόσια ή ακόμη και να τό υπαινίσσεται άπλως ότι παραμένει άριστερός συναντούσε τη γενικευμένη περιφρόνηση και την άμειλικτη χλεύη. Φαινόταν σαν ολόκληρη η Άριστερά να είχε άναχθει, ουσιαστικά εν μία νυκτί, σε παλαιοημερολογίτικο απολίθωμα και όλοι οι άριστεροί σε έσμο άθεράπευτων ήλιθίων, άν όχι καθαντό λεπρών. Η παγκόσμια επιτυχία του περιθύητου, όσο και πολλαχώς άνόητου, εκείνου άρθρου του Φουκουγιάμα άποτέλεσε τότε έναν άκρως χαρακτηριστικό δείκτη. Ο δέ Πολίτης πλήρωσε τότε από τη μεριά του, από κοινού με ό,τι άπέμενε από την υπόλοιπη Άριστερά, ολόκληρο τό όφειλόμενο τίμημα.

Στό καθεστώς της γενικευμένης σιωπής που είχε επιβάλει αυτή ή κατάσταση, παρέμεινα για καιρό άμήχανος, ουσιαστικά άμίλητος, περιφέροντας μόνον, όπου τό μπορούσα και όσο μέ έπαιρνε, μία καταλυτική, όπως τη ζούσα, άπορία: γιατί αντί να μάς χειροκοπήσουν, όπως θά όφειλαν, μάς ταύτιζαν, χωρίς καμιά δυνατότητα δικής μας προσφυγής ούτε στίς άπόψεις μας ούτε στά κείμενά μας ούτε στή στάση ή τη δράση μας ούτε στο παρελθόν μας ούτε στήν ιστορία μας, μέ αυτό που τόσο συστηματικά, τόσο επίμονα, τόσο καθαρά, πολεμούσαμε χωρίς συμβιβασμούς επί τόσα χρόνια:

Τήν άπορία μου την έλυσε ένα άρθρο του Γιώργου Καρρά, στον Πολίτη πάντα: Ναι, χωρίς να τό γνωρίζουμε, χωρίς να τό έχουμε ποτέ συνειδητοποιήσει, ίσως χωρίς να μπορούσαμε καν να τό γνωρίζαμε ή να τό είχαμε συνειδητοποιήσει, παρασιτούσαμε πολιτικά, παρά τη θέλησή μας και ενώ πιστεύαμε τό ακριδώς αντίθετο, στον κορμό της σοβιετικής πατρίδας. Ήταν ή δική της ύπαρξη, ή δική της μαζική παρουσία, ή δική της στρατηγική έμβέλεια που επέτρεπε και σε μάς, τους έξ άριστερών αντίπαλους της, να ύπάρχουμε πολιτικά. Ο ιδιάζων έτεροκαθορισμός που κουβαλάει σαν κατάρα ή Άριστερά στον τόπο μας, αυτό που προσπαθήσαμε να πολεμήσουμε περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, άποτελούσε τελικά και τη δική μας συνθήκη.

Αυτή ή διαπίστωση μπορεί μέν να πρόσφερε μία προσωρινή ανακούφιση στο μέτρο που άπαντούσε στήν άφελέστατη άπορία μου, αλλά δδηγούσε σε συνέπειες έντελως άλλης τάξης. Γιατί: άν οι ίδιες οι συνθήκες δυνατότητας της πολιτικής μας ύπαρξης άντιστρατεύονταν τόσο καθοριστικά αυτό ακριδώς που θέλαμε να ύπηρετήσουμε πολιτικά, άν, επιπλέον, είχαμε ύπάρξει τόσο τυφλοί ώστε να μήν έχουμε καν ύποψιασει αυτόν τον ιδιάζοντα, κυριολεκτικά συγκροτητικό, όπως άποδεικνυόταν, έτεροκαθορισμό μας, δέν φαινόταν να μάς μένει κανένα μέσο, καμιά όδός, κανένας τρόπος, καμιά διέξοδος ή μέθοδος για να άντιμετωπίσουμε την κατάσταση και να προχωρήσουμε. Ο λόγος για τον όποιο κάναμε και πιστεύαμε όσα κάναμε και πι-

στεύαμε, τό ίδιο τό νόημα του έγχειρήματός μας έμενε έτσι εκρομέζ, μετέωρο, χωρίς καμιά πραγματική λαοή στα τεκταινόμενα και τίς προοπτικές τους.

Χρησιμοποιώ εδώ τον όρο «νόημα» κατά τό δυνατόν κυριολεκτικά. Χωρίς, προφανώς, να θέλω να σας εκθέσω τη θεωρία νοήματος που πιστεύω όρθότερη, κρατώ μόνον και σε ό,τι άφορά τουλάχιστον τον μαρξισμό τό ότι τό νόημα μιάς λέξης, ενός όρου, μιάς πρότασης, ενός κειμένου, ενός συνθήματος δέν μπορεί να δρα πραγματικά, διαπιστωτικά ή έπιτελεστικά, στους χώρους όπου διακινδυνεύονται οι τύχες του κινήματος, του έγχειρήματος, που τό διατυπώνει και τό φέρει. Μέ μία λέξη, οι έννοιες και οι θέσεις που συγκροτούν τον μαρξισμό μπορούν να έχουν νόημα μόνο μέσο σε «γλωσσικά παιχνίδια», όπου μετέχουν πλήρως και άπολύτως καθοριστικά αυτοί στους όποιους ό μαρξισμός επιδιώκει καταστατικά να άπευθίνεται. Και δέν είναι πολλοί, πιστεύω, εκείνοι που θά διαφωνήσουν μέ την πικρή διαπίστωση ότι έξω από μερικούς ακαδημαϊκούς χώρους, κι αυτούς πλέον ιδιαίτερα λιμούς και άπομονωμένους, οι βασικές άρχές, οι κεντρικές θέσεις, τά κύρια συνθήματα, ολόκληρο τό έννοιολογικό όπλοστάσιο του μαρξισμού, έχουν γίνει από καιρό κτήμα δυνάμεων αντίπαλων, όπλο στά χέρια αυτών που, μόλις λίγα χρόνια πριν, τον επικαλούνταν τελετουργικά μόνον για να πολεμήσουν πιο τελέσφορα εκείνους ακριδώς τους όποιους ό μαρξισμός φτιάχτηκε για να ύπηρετήσει. «Κομμουνισμός», «δικτατορία του προλεταριάτου», «δημοκρατικός

συγκεντρωτισμός». «προλεταριακός διεθνισμός». γιά νά ἀναφέρω μόνο τά περισσότερα γνωστά καί προφανή, ὄχι μόνον ἐλαψαν νά ὀνομάζουν στοιχεῖα ἀπό τήν προοπτική τῆς κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης ἀλλά εἶχαν φτάσει νά νοηματοδοτοῦν, νά σημαίνουν, μόνον πτυχές ἀπό ἐκεῖνες τίς πρακτικῆς τῆς σοβιετικῆς ὑπερδύναμης καί τῶν ἀπανταχοῦ πιστῶν τῆς πού πλήρωσαν πρῶτοι τόσοι καί τόσοι ἀριστεροί.

Σέ αὐτές τίς συνθήκες ἀπώλειας νοήματος, συζητήσεις γιά ἀνεπαρκεῖς ἡγεσίες, γιά πολιτικά καί θεωρητικά λάθη, γιά κακές ἐκτιμήσεις, γιά κενά μαρξιστικῆς θεωρίας δέν μποροῦν νά ὀδηγήσουν στήν ἐπιδικώμενη διέξοδο. Τό ζητούμενο δέν βρίσκεται ἐκεῖ. Γιατί, ἂν ὄντως ἔχει ἀπωλεσθεῖ τό ἴδιο τό νόημα τοῦ ἐγχειρήματός μας, ἂν, μέ αὐτήν τήν ἔννοια, τό ἴδιο τό ἐγχειρήματός μας μένει ὑποχρεωτικά ἐκκρεμές καί μετέωρο στό σύνολό του, δέν ὑπάρχει, δέν διατίθεται, ἐλλείπει, ἡ βασική συνθήκη πού θά νοηματοδοτοῦσε αὐτές τίς ἀναζητήσεις καί θά τίς καθιστοῦσε γόνιμες. Μέ ἄλλα λόγια, αὐτό πού καλοῦμαστε νά ἀντιμετωπίσουμε εἶναι μιά ἀπώλεια πού δέν ἀναπληρώνεται. Ἔνα κενό πού δέν πληρώνεται. Βρισκόμαστε ἀντιμέτωποι μέ μιά ἀπόλυτη ἔλλειψη πόρου θεωρητικῶν καί μέσων πολιτικῶν, μπροστά σέ μιά κυριολεκτική ἀμνηχανία.

Ὡστόσο, αὐτή ἡ ἀμνηχανία καί ἡ ἰδιάζουσα σιωπή στήν ὁποία ἡ ἴδια ὑποχρεώνει δέν σημαίνουν κατά κανέναν τρόπο, δέν μπορεῖ νά ἔννοοῦν ἢ νά ἐκτιμῶνται ὅτι ὁ μαρξισμός ἔχει «ξεπεραστεῖ», ὅτι ὁ καπιταλισμός καί τό ἰδιωτικό συμφέρον εἶναι μοῖρα, ὅτι ἡ ἰδιοκτησία — ἢ ἡ σημαία — εἶναι ἱερή. Τουλάχιστον οἱ παρόντες ἐδῶ γνωρίζουν καλά ὅτι, ἴσως δυστυχῶς, ἴσως δυστυχεστάτα, δέν διατίθεται, δέν ἔχει διατυπωθεῖ, δέν ἔχει ὑπάρξει καμιά θεωρία, καμιά πρόταση ζωῆς, καμιά κοινωνική καί πολιτική προοπτική πού νά μπορεῖ νά συναγωνιστεῖ, ἀκόμη καί στοιχειωδῶς, τόν μαρξισμό στό πεδίο πού εἶναι δικό του. Καί αὐτό, ἐπειδή ἡ ζωῆ συνεχίζεται, δέν μπορεῖ παρά νά σημαίνει μέ τή σειρά του ὅτι εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἐξακολουθοῦμε νά συλλογίζομαστε καί νά δροῦμε, νά σκεφτόμαστε καί νά πράττουμε, μέ τά μέσα, μέσα ἀπολύτως ἔωλα, ὅπως δηλώνει ἡ καταλυτική ἀμνηχανία πού διάγουμε, πού μᾶς παρέχει ἐκεῖνος.

Αὐτή ἡ ἀντιφατική συνθήκη, αὐτή ἡ ὑποχρεωτική χρήση μέσων πού ὄχι μόνον εἶναι θεωρητικά ἀνεπαρκῆ καί πολιτικά ἀτέλεσφορα, ἀλλά, ἐπιπλέον, συνιστοῦν σήμερα, ὅπως μόλις εἶπαμε, ὄπλα στό χέριο τοῦ ἀντιπάλου, ἀπομακρύνοντάς μας ἔτσι καί ἀποξενώνοντάς μας ἀπό ἐκεῖνους στούς ὁποίους τά ἴδια αὐτά μέσα ἤθελαν καταστατικά νά ἀπευθύνονται, ἐπιβάλλει τήν ἐντελῶς διστακτική, τήν ἐντελῶς προσεκτική, τήν ἐντελῶς σεμνή καί φειδωλή χρησιμοποίησή τους. Γιά νά μπορέσουμε κάποτε νά βελτιώσουμε, νά διορθώσουμε ἢ ἀκόμη καί νά ἀντικαταστήσουμε αὐτά τά μέσα, ἂν, βέβαια, μᾶς δοθεῖ ποτέ ἱστορικά αὐτή τῆ χάρη, γιά νά μπορέσουμε νά ἀντιμετωπίσουμε τίς συγκυρίες πού ἔρχονται, πρέπει νά πάροουμε, ἐν ἀνάγκη νά κλέψουμε, τόν ἐνδεχομένως μακρῦ καί ἀργόσυρτο χρόνο πού ἀπαιτεῖται γιά νά ἐπεξεργαστοῦμε τούς συγκεκριμένους ὅρους πού συγκροτοῦν τήν ἴδια ἀμνηχανία αὐτή. Καί γιά νά τό κάνουμε, πρέπει ἐνδεχομένως νά ὀπισθοχωρήσουμε ἀπό τίς τρέχουσες ἀπαιτήσεις καί ἀνάγκες μας, στούς τόπους ἐκεῖνους ἀπ' ὅπου ἴσως μᾶς ἐπιτραπεί νά δοῦμε, ἂν εἴμαστε ἐπαρκῶς ἱκανοί νά κινητοποιήσουμε τή νέα εὐαισθησία μέ τήν ὁποία μᾶς προικίζει ἡ ἴδια αὐτή ἀμνηχανία, τούς βαθύτερους ὅρους συγκρότησης τοῦ μαρξισμοῦ, ἐκεῖνους στούς ὁποίους ἡ καθημερινή πολιτική τύρβη δέν μᾶς ἐπέτρεψε οὐσιαστικά ποτέ νά σταθούμε ὅσο πρέπει.

Πρός αὐτήν τήν κατεύθυνση, δέν εἶμαι σέ θέση σήμερα παρὰ νά σᾶς καταθέσω, μέ κάθε προφύλαξη, δύο προκαταρκτικά ἐρωτήματα, κι αὐτά ἐντελῶς ἀτεχνα.

Τό πρῶτο ἐρώτημα ἔχει σχέση μέ τό καθεστῶς τοῦ μαρξισμοῦ ὡς θεωρίας.

Ξέρουμε πῶς ὁ μαρξισμός αὐτοσυστήνεται ὡς ἡ θεωρία τῆς ἱστορίας καί τοῦ κοινωνικοῦ, ὡς ἡ «ἐπιστημονική ἡπειρος», γιά νά θυμηθοῦμε τόν Ἀλτουσέρ, τῆς ὁποίας ἀντικείμενο εἶναι ὅλα ὅσα συγκροτοῦν τίς ἀνθρώπινες κοινωνίες ὡς κοινωνίες καί τούς ὅρους μέ τούς ὁποίους αὐτές ἀναπαράγονται καί ἐξελίσσονται, γεννιοῦνται καί πεθαίνουν. Τό ἐρώτημα πού θέλω νά θέσω ἀφορᾷ τίς περιστάσεις ἐκφορᾶς τοῦ μαρξισμοῦ, νοοῦμενου ὑπό τό πρίσμα αὐτῆς τῆς θέσης. Συγκεκριμένα: ἰσχυρίζομαι πῶς κάθε θεωρία ἀνεξαιρέτως ἐγγράφει, μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο, τίς περιστάσεις ἐκφορᾶς τῆς στό ἴδιο τῆς τό σώμα. Καθώς οἱ θεωρίες ἀποτελοῦν ἰδιάζοντα, ἴσως διαφορετικῆς ὑφῆς κάθε φορά, κοινωνικά προϊόντα πού διατυπώνονται, ἀναπτύσσονται, μεταβάλλονται, ἀντικαθίστανται μέσα σέ δοσμένες κοινωνικές καί ἱστορικές συνθήκες, δέν εἶναι δυνατόν νά μή φέρουν ἐπάνω σέ ὅ, τι τίς ἀποτελεῖ διαπιστώσιμα ἔχνη, τουλάχιστον, ἀπό τούς ὅρους τῆς συγκρότησής τους, δηλαδή ἀπό τήν κοινωνική τους προέλευση καί τήν ἱστορική τους καταβολή. Σέ ὅ, τι ἀφορᾷ τίς μαθηματικές θεωρίες καί τίς θεωρίες τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, αὐτή ἡ θέση, μετά ἀπό ἀρκετές ἀντιστάσεις εἶναι ἀλήθεια, ἔχει γίνει πλέον λίγο ὡς πολύ κοινά ἀποδεκτή. Λογικές, μαθηματικές, φυσικές, βιολογικές κλπ. θεωρίες ὄντως ἀποτελοῦν ὄντότητες μέ διαπιστώσιμη, μετά ἀπό τή συναφή, ἐνίοτε δύσκολη, ἐρευνα, κοινωνική καί ἱστορική ταυτότητα. Μέ τόν μαρξισμό, ὅμως, ὡς ἀκριβῶς τῆ θεωρία τοῦ κοινωνικοῦ καί τῆς ἱστορίας πού ὁ ἴδιος θέλει νά εἶναι, ἡ ἴδια θέση μᾶς ἐπιφυλάσσει ἕνα αὐτοαναφορικό παράδοξο πού καθιστά τά πράγματα ἰδιαζόντως πολύπλοκα.

Ἀπό τή μιά πλευρά, ἡ συγκρότηση τοῦ μαρξισμοῦ, ὅπως κάθε μεταγενέστερη πράξη ἐκφορᾶς του, ἔλαβε καί λαμβάνει χώρα μέσα σέ συγκεκριμένες κοινωνικές καί ἱστορικές συνθήκες. Ὅπως μόλις εἶπαμε, αὐτές οἱ συνθήκες πρέπει κάπως νά ἐγγράφονται, ὡς περιστάσεις ἐκφορᾶς, πάνω στό ἴδιο του τό σώμα. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὅμως, καθῶς ὁ μαρξισμός ἀποτελεῖ τήν ἴδια τῆ θεωρία τοῦ κοινωνικοῦ καί τῆς ἱστορίας, οἱ ἐν λόγω περιστάσεις ἐκφορᾶς δέν μποροῦν παρὰ νά ἀποτελοῦν ταυτόχρονα μέρος τοῦ ἀντικειμένου του. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ μαρξισμός διέπεται ἀπό ἐκεῖνο τό ἐντελῶς ἰδιότυπο καθεστῶς πού καταστατικά τοῦ ἀποδίδει ὡς μερικῶ ἀντικείμενο τίς περιστάσεις τῆς ἴδιας τῆς δικῆς του ἐκφορᾶς.

Πρέπει νά εἶναι προφανές τό γιατί αὐτή ἡ συστροφή τοῦ μαρξισμοῦ στόν ἑαυτό του, τό γιατί αὐτή ἡ ἀναπόφευκτη αὐτοαναφορική του διάσταση, δημιουργεῖ λογικό παράδοξο: ἂν μιά θεωρία ἦταν ἱκανή νά ἐποπτεύει μέ τά δικά της μέσα τό ἴδιο τῆς τό σώμα γιά νά ἐλέγξει θεωρητικά τίς περιστάσεις τῆς δικῆς τῆς ἐκφορᾶς, τότε θά ἦταν σέ θέση νά ἐλέγξει θεωρητικά καί τίς περιστάσεις ἐκφορᾶς αὐτοῦ τοῦ θεωρητικοῦ ἐλέγχου, ἄρα καί τοῦ ἐλέγχου αὐτοῦ τοῦ ἐλέγχου, καί οὕτω καθεξῆς. Καί αὐτό δέν εἶναι παρά μορφή μιᾶς λογικά φαύλης ἀπειρίας ἀναδρομῆς. Ἡ ἐν λόγω ἀναδρομή δέν θά ἦταν λογικά φαύλη μόνον ἂν ἦταν νοητό ἕνα καθεστῶς ἀπόλυτης διαφάνειας τῆς θεωρίας ἀπέναντι στό σύνολο ἀντικειμένου τῆς, πού ὀφείλει νά περιλαμβάνει ὀλόκληρο τόν ἑαυτό τῆς καί ὅλους τούς ὅρους συγκρότησης τῆς ἴδιας, δηλαδή μόνον ἂν ἦταν νοητό ἕνα καθεστῶς κυριολεκτικῆς καί ἀπόλυτης παντοδυναμίας τῆς θεωρίας πού θά ἀπέκλειε ἐξ ὀρισμοῦ κάθε δυνατότητα τροποποίησής,

ἀναθεώρησης, ἀνατροπῆς, κάθε δυνατότητα λάθους. Καί εἶναι προφανές ὅτι καμιά θεωρία, πολύ δέ περισσότερο ὁ μαρξισμός, δέν μπορεῖ νά διεκδικήσει μιὰ τέτοια ἀπόλυτη παντογνωσία, δηλαδή τήν αὐτοαναγόρευσίν της σέ Θεό.

Τό λογικό αὐτό παράδοξο χρῆζει ἐπειγόντως ἐπαρκoῦς θεωρητικῆς ἀντιμετώπισης. Ὅποτε τό πρῶτο μου ἐρώτημα, θά ἔγινε ἤδη προφανές, ἀφορᾷ ἀκριβῶς αὐτόν τόν τρόπο ἀντιμετώπισης: πῶς εἶναι δυνατόν, ποιά μέσα διαθέτουμε ἢ μπορούμε νά ἀναπτύξουμε, ἀπό πού ὀφείλουμε νά ξεκινήσουμε τήν εἰς βάθος ἐπεξεργασία τῆς σχέσης τοῦ μαρξισμοῦ μέ τό καταστατικά ὀρισμένο ἀντικείμενό του ὥστε νά παρακάμψουμε αὐτό τό λογικό παράδοξο καί νά ἐξουδετερώσουμε τίς καταστροφικές, ἀπό λογική ἀποψη, συνέπειές του;

Τό δεύτερο ἐρώτημα φιλοδοξεῖ νά ὑποδείξει μιὰ κατ' ἀρχήν κατεύθυνση, νά σκιαγραφήσει ἀχνά, πάλι μέ κάθε ἐπιφύλαξη, ἕναν πρῶτο δρόμο, ὁ ὁποῖος, ὑπό τήν προϋπόθεση ὅτι τόν ἀκολουθήσουμε μέ τή δέουσα αὐστηρότητα καί συνέπεια, μπορεῖ ἴσως νά μᾶς ὀδηγήσει στό νά ἀπαντήσουμε καί στό πρῶτο ἐρώτημα.

Κατά γενικό κανόνα, ἡ ἐγγραφή τῶν περιστάσεων ἐκφορᾶς μιᾶς θεωρίας πάνω στό ἴδιο της τό σῶμα σχετικοποιεῖ ἀναγκαστικά τίς διλέψεις τῆς τελευταίας. Ἄν κάθε θεωρία δέν μπορεῖ παρά νά διεκδικεῖ καταστατικά, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της, ὀλόκληρη τήν ἀλήθεια τοῦ ἰδιαίτερου ἀντικειμένου της, καί ἄν, συγχρόνως, ἡ ἀλήθεια δέν μπορεῖ, ἔστω καί μόνον ὡς ρυθμιστικό ιδεῶδες, νά δεσμεύεται ἀπό κοινωνικούς καί ἱστορικούς καθορισμούς, γιατί τότε δέν θά διέφερε ἀπό τή δόξα, τή γνώμη, τήν ἀπλή πεποίθηση ἢ τήν πίστη, ἔπεται ὅτι ἡ κοινωνική καί ἱστορική ταυτότητα μιᾶς θεωρίας, αὐτή πού της ἀποδίδει ἀναγκαστικά ἡ ἀναπόφευκτη ἐγγραφή πάνω της τῶν δικῶν της περιστάσεων ἐκφορᾶς, περιορίζει ἀναγκαστικά τήν ἐμβέλεια της.

Εἶναι, μέ ἄλλα λόγια, αὐτή ἡ ἐγγραφή πού καθιστᾷ κάθε θεωρία ἀείποτε ἀτελή ἀπό τή σκοπιὰ τῆς ἀλήθειας, δηλαδή ἡ συνθήκη πού της ἐπιτρέπει νά ἐπιδέχεται βελτιώσεις, διορθώσεις, ἀναθεωρήσεις, μερικές ἢ συνολικότερες ἀνατροπές. Καί αὐτό σημαίνει, μέ τή σειρά του, ὅτι οἱ περιστάσεις ἐκφορᾶς μιᾶς θεωρίας δέν μποροῦν παρά νά ἀποτελοῦν ἐξ ὀρισμοῦ τό τυφλό της σημεῖο, νά συνιστοῦν ὅ,τι ἡ ἴδια ἀδυνατεῖ καταστατικά νά ἐλέγξει θεωρητικά.

Ὡστόσο, οἱ περιστάσεις ἐκφορᾶς δέν βρῖσκονται ἐν γένει στό ἀπυρόβλητο. Ὡς ἡ ἐκάστοτε συγκεκριμένη, πάντοτε μοναδική, ἐκφραση τῆς κοινωνίας καί τῆς ἱστορίας πού σφραγίζει ἀνεξίτηλα, ὅπως εἶπαμε, τήν κάθε πράξη ἐκφορᾶς τῆς ἀντίστοιχης θεωρίας, αὐτές ἀποτελοῦν πάντοτε μέρος μιᾶς συγκυρίας καί εἶναι ἀντιμετωπίσιμες μέ τούς τρόπους, μέ τά μέσα, πού καλοῦνται νά ἀντιμετωπίζουν συγκυρίες. Τά μέσα δέ αὐτά, αὐτοῖ οἱ τρόποι, δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπ' ὅ,τι συνιστᾷ τίς διάφορες ὄψεις, τίς διάφορες διαστάσεις, τίς διάφορες πτυχές, τίς διάφορες μορφές, τίς διάφορες ἐκδοχές τῆς πολιτικῆς.

Τό γεγονός, τώρα, ὅτι ὁ μαρξισμός συνιστᾷ τή θεωρία πού ἔχει ρητά ὡς μερικό ἀντικείμενό της τίς περιστάσεις τῆς ἴδιας τῆς δικῆς της ἐκφορᾶς, δηλαδή τό ὅτι αὐτό πού βρῖσκεται καταστατικά ἐκτός θεωρητικοῦ ἐλέγχου ἀποτελεῖ, ἐξίσου καταστατικά, τμήμα τοῦ ἀντικειμένου του, δέν μπορεῖ παρά νά σημαίνει πῶς οἱ δυνατοὶ τρόποι ἀντιμετώπισης αὐτοῦ τοῦ τμήματος, δηλαδή τελικά οἱ τρόποι ἀντιμετώπισης τῆς συναφοῦς συγκυρίας, ὀφείλουν νά συνδέονται ρητά, ἀπολύτως ὀργανικά, μέ τήν ἐν λόγω θεωρία. Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς συγκυρίας ὀφείλει νά γίνεται πάντοτε ὑπό τή σκοπιὰ πού ὑπαγορεύει ἡ μαρξιστική θεωρία. Καί αὐτή ἡ σχέση, αὐτή ἡ σύνδεση, δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τήν, ὑποτίθεται γνωστή ἀλλά τόσο ξεχασμένη στίς μέρες μας, ὀργανική σχέση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας μέ τήν κομμουνιστική πολιτική πρακτική. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ κομ-

μουνιστική πολιτική πρακτική, ή πολιτική που προσιδιάζει στον μαρξισμό, αποτελεί καταστατικά αναπόσπαστο μέρος του μαρξισμού, την άλλη όψη του.

Η κομμουνιστική πολιτική πρακτική, μολονότι σχετίζεται οργανικά με τη μαρξιστική θεωρία, κατά κανέναν τρόπο δεν υπάγεται πλήρως ούτε ανάγεται, σε πρώτη ή τελευταία ανάλυση, σε εκείνην. Η κομμουνιστική πολιτική πρακτική, όπως και κάθε πολιτική, αφορά διαδικασίες που σχετίζονται εσωτερικά, καθοριστικά, με τους αστάθμητους παράγοντες που συγκροτούν ένα διακύβευμα, με τον κίνδυνο που ενέχει ένας αγώνας με άδηλη εκ των προτέρων έκβαση, με το τίμημα που ανακινδυνεύει ένα στοιχείο. Με άλλα λόγια, ή πολιτική δεν ελέγχεται ποτέ πλήρως θεωρητικά, δεν επιδέχεται τη βεβαιότητα ενός λογισμού, δεν υποτάσσεται σε θεωρητικούς αλγορίθμους. Αφού εξαντληθούν τα μέσα που μπορεί να διαθέσει ή θεωρία, αφού αναλυθούν οι συνθήκες και εκτιμηθεί ο συσχετισμός δυνάμεων (ή λενινιστική «συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης»), εξακολουθεί να παραμένει ή ανάγκη για ένα άλμα σε θεωρητικό κενό, δηλαδή τό άλμα που συνιστά μία *πολιτική απόφαση*. Πρόκειται δέ για άλμα σε θεωρητικό κενό, γιατί ή *ευθύνη* για την απόφαση αυτή είναι ευθύνη θεωρητικά γυμνή, δηλαδή *πολιτική ευθύνη* που αναλαμβάνεται ως τέτοια, χωρίς να μπορεί κατά κανέναν τρόπο να αποδοθεί ή να επιμερισθεί στη θεωρία, υπό την οϊανδήποτε εκδοχή ή μορφή της τελευταίας.

Τά παραπάνω σημαίνουν ότι τό τυφλό σημείο του μαρξισμού ως θεωρίας, δηλαδή ή αδυναμία του να εντοπίσει και να περιγράψει με όρους και φιλοδοξίες θεωρίας την επίδραση που ασκούν οι εκάστοτε περιστάσεις έκφορας του πάνω στο ίδιο τό περιεχόμενο αυτού που εκφέρεται, αντιμετωπίζεται *έμπρακτα*, όχι θεωρητικά, μέσω μιας πολιτικής απόφασης. Ο γόρδιος δεσμός, τό αυτοναφορικό παράδοξο που αναφέραμε, δεν λύνεται αλλά *κόβεται*. Κόβεται με την πράξη που συνιστά, με τις πρακτικές συνέπειες στίς όποιες οδηγεί, αυτή ή απόφαση. Τό τί δέ πραγματικά σημαίνει, τό τί επιπτώσεις έχει, τόσο μία πολιτική απόφαση όσο και ή ευθύνη που της αντιστοιχεί γίνεται εύκολα κατανοητό αν αναλογιστούμε ότι κάθε απόφαση, μικρή ή μεγάλη συνιστά κάποιου είδους τομή, επιφέροντας έτσι λιγότερο ή περισσότερο σημαντικές συνέπειες, συνέπειες που, με τη σειρά τους, επιφέρουν άλλες. Κάθε πολιτική απόφαση συγκροτεί άρα μίαν άλληλοουχία, κατά κανόνα ατέρμονη, αποτελεσμάτων, ή όποια, βέβαια, δεν μπορεί κατά κανέναν τρόπο να ελεγχθεί θεωρητικά εκ των προτέρων. Η *ευθύνη* που συνδέεται με μία πολιτική απόφαση αφορά όλόκληρη αυτήν την ατέρμονη άλληλοουχία αποτελεσμάτων, δηλαδή συνιστά ευθύνη, τελικά, απέναντι σε όλόκληρη την ιστορία. Πρόκειται άρα για ευθύνη κυριολεκτικά καταλυτική, ή όποια, όπως είπαμε, δεν μπορεί καν να βρει άλλοθι, δικαιολογία ή στήριγμα στη θεωρία, υπό τη σκοπιά της όποιας, ωστόσο, αναλήφθηκε. Γι' αυτό ή εν λόγω ευθύνη παραμένει υποχρεωτικά, όπως είπαμε, θεωρητικά γυμνή.

Εκ των υστέρων, βέβαια, ή θεωρητική αντιμετώπιση της απόφασης και των συνεπειών της είναι, κατ' αρχήν τουλάχιστον, πάντοτε δυνατή. Μόνον που άκόμη και αυτή, δηλαδή ή αντιμετώπιση στο πλαίσιο μίας θεωρητικής ιστορίας, της *θεωρίας της ιστορίας που θέλει να είναι ό μαρξισμός ως θεωρία*, παραμένει φύσει προσωρινή, πάντοτε έκκρεμής ως προς τό δικό της μέλλον, και μάλιστα έκκρεμής διπλά, και θεωρητικά και πολιτικά. Τόσο ό θεωρητικός εντοπισμός των συνεπειών της απόφασης και ή παραπέρα ανάλυσή τους, όσο και ή πολιτική

εκτίμηση ως προς τό αν ή απόφαση ήταν ή δεν ήταν όρθή, ως προς τό αν, πάντοτε εκ των υστέρων, δικαιώνεται ή δεν δικαιώνεται, εξαρτώνται καθοριστικά από τις μελλοντικές πολιτικές και θεωρητικές εξελίξεις. Εξαρτώνται, δηλαδή, από ένα μέλλον που μπορεί να επιφυλάσσει πολλές στροφές και αντιστροφές, πολλές ανατροπές, πολλές εκπλήξεις. Σε ό,τι αφορά την Έπανάσταση του 1917, για παράδειγμα, οι θεωρητικές αναλύσεις και οι πολιτικές εκτιμήσεις μας, τό ποιά ζητήματα αναδεικνύαμε εκεί ως κύρια, τό που έντοπίζαμε τό σχετικό κέντρο βάρους και όλα τά συναφή, γίνονται πολύ διαφορετικά, αλλάζουν άρδην, μετά την κατάρρευση της σοβιετικής αυτοκρατορίας. Σήμερα είμαστε υποχρεωμένοι να δούμε τά ίδια γεγονότα μέσα στο νέο ιστορικό βάθος που τούς προσδίδει αυτή ή κατάρρευση. Η ίδια ή σημερινή καταλυτική άμχανία μας δεν είναι παρά ένα από τά αποτελέσματα, ίσως ούτε τό σημαντικότερο, αυτής συγκεκριμένα της ανατροπής.

Με αυτά δεδομένα, τό δεύτερο ερώτημά μου μπορεί πλέον να διατυπωθεί με τρόπο σχετικά σαφή: Πώς μπορεί να συνδεθεί αναλυτικά, διεξοδικά, από τη μία πλευρά, ή μαρξιστική θεωρία, έχοντας τό αντικείμενο που έχει, διεκδικώντας τό αίτημα αλήθειας που τη συνιστά ως θεωρία, διαθέτοντας τις βλέψεις καθολικότητας που είναι δικές της με, από την άλλη πλευρά, την έννοια της πολιτικής απόφασης και της πολιτικής ευθύνης που προσιδιάζουν στην κομμουνιστική πολιτική πρακτική; Ποιός είναι άκριβώς ό κρίκος που συνδέει αυτή τη θεωρία με αυτή την πρακτική, τις συναφείς θεωρητικές έννοιες και θέσεις με αποφάσεις θεωρητικά γυμνές, με ευθύνες πάντοτε *ad hoc*, πάντοτε επί του συγκεκριμένου και μοναδικού, αλλά ευθύνες που έχουν, ωστόσο, συνέπειες άπροσδιόριστα πολλές και άπροσδιόριστα μεγάλες, συνέπειες με ένδεχομένως κυριολεκτικά ιστορική έμβέλεια; Ποιά είναι ή σχέση, ποιά μπορεί να είναι ή σχέση, της μαρξιστικής θεωρίας με την προσιδιάζουσα στην κομμουνιστική πολιτική πρακτική πολιτική ευθύνη, δηλαδή μία ευθύνη θεωρητικά γυμνή, που αναλαμβάνεται κατά κανόνα με τρόπο άκρως μοναχικό, που δεν μπορεί να αναχθεί, να βρει στήριγμα και παρηγοριά, ούτε σε αυτή τη θεωρία ούτε σε καμιά άλλη;

Έλεγα προηγουμένως ότι σήμερα δεν μπορούμε να έχουμε την πολυτέλεια ούτε της βίας ούτε της διασύνης, γιατί τό έργο που καλούμαστε να παραγάγουμε, τό έργο που αντιστοιχεί σε ό,τι τά παραπάνω άτεχνα ερωτήματα φιλοδόξησαν άπλως να υπαινιχθούν, και τεράστιο είναι καθεαυτό και συνιστά, ως εκ της φύσεώς του, έργο που απαιτεί όχι μόνον τη δική του ιδιαίτερη οργανική σχέση με τά εκάστοτε τεκτονόμενα, πολιτικά και άλλα, αλλά και τούς δικούς του άδιαπραγμάτευτους χρόνους, τούς δικούς του προσίδιους ρυθμούς. "Αν, από τόν Μακιαβέλι και τόν Μοντεσκιέ, από τόν Χόμπς, τόν Ρουσό και τόν Λόκ, μέχρι τόν Κάρλ Σμίτ και τόν Ρώλς, τά αυτονόητα της σημερινής κοινωνικής, πολιτικής και ιστορικής σκέψης, της σκέψης που αφορά τη δημοκρατία, τά ανθρώπινα δικαιώματα και τη δικαιοσύνη, τη διάκριση των έξουσιών και την πολιτική, τη σχέση της πολιτικής με την ιστορία, χρειάστηκαν κοντά πέντε αιώνες για να παγιωθούν, και μάλιστα με τόν επίμαχο, πάντοτε άνοιχτό, πάντοτε αντιφατικό, τρόπο που προσιδιάζει στίς μείζονες θεωρητικές κατασκευές, είναι φυσικό ό μαρξισμός, μέσα στα ελάχιστα δικά του 150 χρόνια ζωής, να μην κατόρθωσε να επιτύχει τη σχετική «υπέρβαση». Τό ζήτημα δέ δεν είναι εν προκειμένω άπλως ζήτημα διαθέσιμου χρόνου. Γιατί ό μαρξισμός δεν καλείται άπλως να «επιλέξει δημοουργικά» τά «κατάλληλα» στοιχεία από τά επιτεύγματα αυτά, ούτε καν

άπλως νά «συνθέσει» μιá δλόκληρη παράδοση πού πριμοδοτεί τή θεωρία καί άναδεικνύει τήν άνάγκη θεμελίων μέ μιá άλλη αντίθετη πού πριμοδοτεί τήν πολιτική πράξη καί άναδεικνύει τήν έννοια τής άπόφασης. Καλείται επιπλέον, πράγμα πού άποτελεί έργο έντελώς άλλης τάξης, νά προβεί σέ αυτή τή «σύνθεση» μέ τόν ιδιαίτερο δικό του άνατρεπτικό τρόπο, θέτοντας στό επίκεντρο τής σχετικής άναζήτησης έρωτήματα πού είναι άποκλειστικά δικά του.

Γιά νά γίνει κάπως σαφέστερο αυτό τό τελευταίο, επιτρέψτε μου νά τελειώσω άπλως άναφέροντας, δίκη παραδείγματος καί μέ τρόπο άκρως σχηματικό, δύο τέτοια ειδικότερα έρωτήματα.

Τό πρώτο έρώτημα είναι τό έξης: Για όσους είχαν τήν τύχη νά ζήσουν κάπως τίς σχεδόν μεθυστικές συναφείς έμπειρίες, είναι περίπου προφανές ότι όταν οι μάξες βρίσκονται σέ κίνηση, πρόβλημα ουσιαστικής δημοκρατίας δέν τίθεται. Οι δυνάμεις πού άπελευθερώνονται τότε μέσα άπό μιá μορφή έκρηξης είναι δυνάμεις πού άνακαλύπτουν καί στηρίζουν τήν ισότητα, τήν έλευθερία, καί κυρίως τήν άδελφότητα, είναι δυνάμεις πού παράγουν σχεδόν αθόρυμα εκείνες τίς ιδιαίτερες πολιτικές σχέσεις πού έγγυώνται τό περιεχόμενο σχετικού άγώνα καί έξασφαλίζουν, στό μέτρο τής έκάστοτε διαθέσιμης ιστορικής έμπειρίας, τούς προσφορότερους τρόπους γιά τήν παραπέρα άνάπτυξη του. Μελετώντας τήν παρισινή Κομμούνια, ό ίδιος ό Μάρξ διαπίστωσε τήν ιστορική έμβέλεια τών μορφών οργάνωσης πού άνακάλυψε τό παρισινό προλεταριάτο καί έφτασε νά τοποθετήσει αυτή τή διαπίστωση στό κέντρο τής πολιτικής του θεωρίας. Η περιδότη «δικτατορία του προλεταριάτου» δέν θέλησε, τότε τουλάχιστον, νά όνομάσει τίποτε διαφορετικό άπό αυτή τήν έκρηξη τής πολιτικής δημιουργικότητας τών μαζών καί τούς νέους θεσμούς/μή θεσμούς τούς όποιους αυτή παρήγαγε.

Όστόσο, άκόμη κι άν, μετά άπό μύριες δυσκολίες, οι άγώνες αυτοί όδηγήσουν στή νίκη, ή πολιτική δημιουργικότητα δέν μπορεί παρά νά κοπάσει, ό πολύς κόσμος νά έπιστρέψει άναπόφευκτα στά ειρηνικά του έργα καί ή διαχείριση τόσο τών συλλογικών πολιτικών έπιτευγμάτων όσο καί τών θεσμών πού τούς άντιστοιχούν νά έναποτεθεί, άφου δέν μπορεί νά γίνει άλλιώς, στά χέρια μιáς μειοψηφίας. Είναι αυτή ή μειοψηφία πού άναλαμβάνει πλέον, έπαγγελματικά ή σχεδόν, νά έξασφαλίσει τή σωστή λειτουργία τών θεσμών καί πού καλείται νά δράσει ως καταλύτης ώστε νά πραγματοποιηθεί τό κοινωνικό πρόγραμμα του άγώνα.

Η άρκετά μεγάλη ιστορική έμπειρία όμως πού πλέον διατίθεται σχετικά δείχνει ότι ποτέ τά πράγματα δέν πορεύθηκαν σύμφωνα μέ τίς έπιθυμίες τών επαναστατών. Όλες άνεξαιρέτως οι νικηφόρες επαναστάσεις του 20ου αιώνα γύρισαν άνάποδα καί πνίγηκαν μέσα στά προβλήματα, μέσα στά άδιέξοδα, μέσα στά συμφέροντα, μέσα στίς ιδιότητες πού κληρονόμησαν ή πού γέννησαν οι ίδιες οι μετεπαναστατικές κοινώνιες. Άκόμη καί ή κινεζική Πολιτιστική Έπανάσταση, πού προσπάθησε νά άντιμετωπίσει αυτό συγκεκριμένο τό πρόβλημα, δέν είχε καλύτερη τύχη. Καί τό έρώτημα πού μäs τίθεται έν προκειμένο είναι άμείλικτο: άν δέν βρούμε ίκανοποιητική άπάντηση στό γιατί τά πράγματα γύρισαν έτσι, άν δέν βρούμε αυτή τήν άπάντηση όχι μόνο θεωρητικά αλλά κυρίως πρακτικά, μέσα άπ' τήν πολιτική μας πρακτική καί μέσα στήν πρακτική αυτή, άν αυτή ή άπάντηση δέν καθοδηγήσει τούς δικούς μας άγώνες, τότε οι άγώνες αυτοί είναι σχεδόν καταδικασμένοι νά άκολουθήσουν μιάν άνάλογη πορεία, κι αυτό στήν

καλύτερη περίπτωση, δηλαδή *άκόμη καί άν είναι νικηφόροι*. Πράγμα πού σημαίνει ότι άν ή προσπάθεια νά βρεθεί αυτή ή άπάντηση δέν στοιχειώνει, δέν βασανίζει, τό κάθε μας δήμα, τότε οι ίδιοι οι δικόι μας άγώνες παθαίνουν ό,τι χειρότερο μπορούν νά πάθουν άπό πολιτική άποψη: γίνονται άγώνες πολιτικά άνεύθυνοι.

Τό δεύτερο ειδικότερο έρώτημά μου είναι φαινομενικά, αλλά μόνο φαινομενικά, μικρότερης έμβέλειας. Άποτελεί λίγο-πολύ κοινή διαπίστωση ότι, κατά γενικό κανόνα, οι κομμουνιστές, όταν άντιμετωπίζουν τόν «ταξικό έχθρό», διακινούν μιάν άπαράμιλλη άξιοπρέπεια, παραμένουν άνυποχώρητοι καί ύπομένουν μέ γνήσιο ήρωισμό τά χειρότερα μαρτύρια, πολλές φορές μέχρι τό θάνατο. Όστόσο, μέσα στό κόμμα τους, οι ίδιοι κομμουνιστές μετατρέπονται συχνά στά πειθήνια όργανα τής ήγεσίας τους. Διστάζουν νά έκφρασουν τή διαφωνία τους, γίνονται ύποχωρητικοί, ύποτάσσονται άκόμη καί σέ άποφάσεις έκδηλα καταστροφικές. Η τρέχουσα δέ άπάντηση σέ αυτό τό παράδοξο είναι ότι όλ' αυτά τά κακά, όπως καί πολλά άλλα άκόμη, όφείλονται στό άπαράδεκτο καθεστώς πού επιβάλλει ό «δημοκρατικός συγκεντρωτισμός». Όστόσο, ή άπάντηση αυτή είναι ύπερβολικά άπλή γιά νά είναι άληθινή.

Πρωτ' άπ' όλα, οι περισσότεροι όφείλουν νά συμφωνήσουν πώς όλα άνεξαιρέτως τά πολιτικά κόμματα δέν μπορούν νά ύπάρξουν καί νά λειτουργήσουν παρά ύπό κάποια μορφή «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού». Κι αυτό γιατί χωρίς καθόλου συγκεντρωτισμό δέν νοείται συλλογική πολιτική δράση, ένώ ή πλήρης άπουσία δημοκρατίας δέν μπορεί παρά νά παραπέμπει στή συλλογικότητα πού διέπει έναν στρατιωτικό σχηματισμό, όχι σέ αυτήν πού χαρακτηρίζει μιá έθελοντικά συγκροτημένη πολιτική οργάνωση. Η διαφορά δέ μέ τόν κομμουνιστικό «δημοκρατικό συγκεντρωτισμό» καταστατικά έγκειται, τολμώ νά πώ, όσο κι άν αυτό ήχει στίς μέρες μας ως άκρως προκλητικό παράδοξο, σέ ένα *περίσσειμα δημοκρατίας*: ό τελευταίος φιλοδοξεί νά άντιμετωπίσει έμπρακτα καί ουσιαστικά, όχι άφηρημένα καί τυπικά, ένα θεμελιώδες δημοκρατικό αίτημα τής πολιτικής δράσης: Η «βάση» ενός κόμματος όφείλει νά είναι βάση πολιτικά λειτουργούσα, πλήρης συμμετοχος καί συναντουργός σέ όλες άνεξαιρέτως τίς άποφάσεις καί σέ όλες άνεξαιρέτως τίς ευθύνες.

Είμαι ό τελευταίος πού θά διαφωνήσει πώς οι άρχές του κομμουνιστικού «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού» παραποιήθηκαν καί διαστρεβλώθηκαν τόσο πολύ άπό τή συναφή σταλινική έκδοχή καί κωδικοποίηση ώστε νά φτάσουν νά παραπέμπουν σέ έντελώς άλλα πράγματα, μερικά ίδιαζοντας άπεχθή. Μιά παλιά μπροσούρα του Γ. Μουσούρου, παρόντος σήμερα άνάμεσά μας, παραμένει έν προκειμένο άκρως διδακτική. Όστόσο, είναι έξαιρετικά εύκολο καί δέν συμβάλλει καθόλου στό δύσκολο έργο μας τό νά άναθεματίσουμε τόν Στάλιν γιά όλα μας τά κακά. Έπειδή δέ αυτό πού σχετίζεται μέ τό θέμα τής παρούσας όμιλίας δέν είναι ή ιστορική άνάλυση του πώς διαμορφώθηκε καί πώς επικράτησε αυτή ή έκδοχή καί κωδικοποίηση, αλλά μόνον τό πώς ή τρέχουσα κωδικοποίηση, αλλά μόνον τό πώς ή τρέχουσα καταλυτική άμχανία μας μπορεί νά μορφοποιηθεί σέ κάποια έρωτήματα σχετικά μέ τήν έσωτερική λειτουργία ενός κομμουνιστικού κόμματος, περιερίζομαι μόνον στά παρακάτω.

Μία, τουλάχιστον, άπό τίς θεωρητικές ρίζες τής έν λόγω παραποίησης καί διαστρέβλωσης ίσως όφείλεται σέ μιá κακοωνεμένη έγελιανή κληρονομιά. Συγκεκριμένα, στό βαθμό πού ό «δημοκρατικός συγκεντρωτισμός» έκλαμβάνεται ως ή έγελιανή «σύνθεση», ή «ύπέρδραση», ή «άρνηση» καί ή «λύση».

ή *aufhebung*, τής «διαλεκτικής αντίφασης» ανάμεσα στή «δημοκρατία» καί στόν αντίθετό της «συγκεντρωτισμό». Έπεται ὅτι πρέπει νά διατυπωθοῦν συγκεκριμένα, δηλαδή νά κωδικοποιηθοῦν μιά γιά πάντα, οἱ καταστατικοί κανόνες πού θά «πραγματώνουν», πού θά «ύλοποιοῦν», αὐτήν τή σύνθεση. Ἄν δέ αὐτοί οἱ κανόνες εἶναι οἱ «σωστοί», τότε ἡ σωστή πολιτική λειτουργία τοῦ κόμματος εἶναι ἐσσεῖ ἐγγυημένη, κι αὐτό ἀπολύτως ἀντικειμενικά, ἀφοῦ ἡ θεωρία πού ὑποδοσασταεῖ αὐτή τήν κωδικοποίηση, ὁ μαρξισμός, εἶναι ἡ ἴδια θεωρία ἐπιστημονική, δηλαδή, ἀντικειμενική. Ὅπως δέ πρέπει νά εἶναι περίπου προφανές, αὐτή ἡ ἀντίληψη ὀδηγεῖ, σχεδόν νομοτελειακά, στήν κατάργηση τῆς ἴδιας τῆς ἔννοιας τῆς πολιτικῆς εὐθύνης: ἀφοῦ οἱ κανόνες εἶναι ἀντικειμενικά σωστοί, εἶναι ἀπαράβατοι. Καί ἀφοῦ ἡ ἡγεσία τοῦ κόμματος ἐκλέχθηκε σύμφωνα μέ αὐτούς τούς κανόνες, εἶναι ἡ καλύτερη δυνατή. Ἄρα οὐσιαστικά δέν ὑπάρχουν περιθώρια πολιτικοῦ λάθους καί ὅλα τά παθήματα τοῦ κόμματος πρέπει νά ἀποδίδονται εἴτε στή δυσμενῆ συγκυρία εἴτε σέ ἐκεῖνα τά μεμονωμένα μέλη πού δέν τήρησαν πιστά τούς ἀντικειμενικά ὀρθούς κανόνες.

Ὡστόσο, ἂν, ἀκολουθώντας τόν Ἄλτουσερ, θεωρήσουμε καί ἐμεῖς πώς ὁ μαρξισμός ἔχει πολύ περισσότερο νά κάνει μέ τόν Μακιαβέλι ἀπ' ὅ,τι μέ τόν Χέγγελ, καί μάλιστα κακοχωνεμένο, μποροῦμε νά διακρίνουμε, πάντα στό ἀφηρημένο θεωρητικό ἐπίπεδο, καί μιά ἄλλη δυνατότητα: ὁ «δημοκρατικός συγκεντρωτισμός» δέν ὀνομάζει τήν ἤδη πραγματοποιηθεῖσα ἀπό τό κομμουνιστικό κόμμα «σύνθεση» τῆς «δημοκρατίας» καί τοῦ «συγκεντρωτισμοῦ», ἀλλά μόνον τήν ἐσσεῖ ἄλυτη ἔνταση ἀνάμεσα στά δύο. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι, σέ κάθε δοσμένη συγκυρία, τό κόμμα καλεῖται νά ἀποφασίσει, μέ τή θεωρητικά γυμνή ἔννοια τῆς ἀπόφασης πού ἀνέφερα παραπάνω, τό ἂν, τό γιατί, τό πώς, τό κατά πόσον, τό μέ ποιές συγκεκριμένες μορφές, ὀφείλει πολιτικά νά προμοδοτήσει τή δημοκρατία ἔναντι τοῦ συγκεντρωτισμοῦ ἢ τό ἀντίθετο. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι τό κάθε μέλος τοῦ κόμματος ξεχωριστά καλεῖται νά ἀποφασίσει ἀπό μόνο του τόσο γιά κάθε ζήτημα πού ἀναφέρεται ὅσο καί γιά τή σχέση αὐτῶν τῶν ζητημάτων μέ τήν ἐσωτερική λειτουργία τοῦ κόμματος. Ὅπως καί νά ἀναλάβει τό ἴδιο, ρητά καί κατηγορηματικά, τήν πολιτική εὐθύνη αὐτῆς τῆς ἀπό-

φασης. γνωρίζοντας ὅτι ἡ εὐθύνη πού ἀναλαμβάνει εἴσοι μπορεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀκριβῶς ὡς εὐθύνη, νά ἐπιμεριστεῖ. ἐφόσον χρειαστεῖ. κατά τό δυνατόν ἀκριβοδίκαια. Μόνον ἔτσι μπορεῖ τό κάθε μέλος τοῦ κόμματος καί νά μετέχει οὐσιαστικά στίς ἀποφάσεις καί τίς λειτουργίες τοῦ κόμματος, δηλαδή νά τίς διαμορφώνει, καί νά συμμερίζεται τίς ἀντίστοιχες πολιτικές εὐθύνες. Μόνον ἔτσι κάθε μέλος τοῦ κόμματος μπορεῖ νά ἀναλάβει ἔμπροσθα τήν εὐθύνη γιά ὅλοκληρο τό κόμμα.

Θεωρώντας περίπου προφανές ὅτι οἱ ἀπανταχοῦ κομμουνιστές, τουλάχιστον ἀπό τό 1930 καί μετά, ὑποχρεώθηκαν νά μὴν ἔχουν ιδιαίτερα καλές σχέσεις μέ αὐτή τήν ἔννοια εὐθύνης, τό δευτερο εἰδικότερο ἐρώτημά μου μπορεῖ νά διατυπωθεῖ ὡς ἑξῆς: ἂν αὐτή ἡ διαπίστωση εἶναι σωστή, πῶς μποροῦν νά ἀντιληθοῦν, ὅσο περισσότερο συγκεκριμένα γίνεται, τά σωστά, ἀπό θεωρητική, ἀπό ἱστορική καί ἀπό πολιτική ἄποψη, συμπεράσματα ἀπό αὐτήν; Τί συγκεκριμένα ἦταν ἐκεῖνο πού ὑποχρέωσε τούς κομμουνιστές νά ἀπεμπολήσουν αὐτή τήν ἔννοια εὐθύνης; Ποιά θεωρία ὑποκειμένου, ἓνα ἀπό τά σημαντικότερα κενά τοῦ μαρξισμοῦ, μπορεῖ νά ὑποδοσαστάξει τήν ἔννοια εὐθύνης πού προσπάθησα ἄτεχνα νά σκιαγραφήσω;

Εἶναι προφανές ὅτι ἐρωτήματα σάν τά παραπάνω μποροῦν νά πολλαπλασιαστοῦν. Ἐπειδή, ὅμως, κάποτε πρέπει νά τελειώνουμε, σταματῶ ἀπότομα ἐδῶ, εὐελπιστώντας πώς τό «συμπέρασμα» στό ὁποῖο ἔχω τή δυνατότητα σήμερα νά καταλήξω ἔχει γίνει πλέον ἀρκετά προφανές: τό πολιτικό καί θεωρητικό μας ἀδιέξοδο εἶναι σήμερα ἀσφυκτικό, ἡ καταλυτική σημερινή μας ἀμηχανία δέν μπορεῖ νά ἀρθεῖ, νά ξεπεραστεῖ, μέ τρόπο εὐκόλο. Ὅποτε τό μόνο πού μᾶς μένει νά κάνουμε εἶναι νά δεχθοῦμε καί νά ἀναγνωρίσουμε τήν ἀμηχανία αὐτή, νά ἀναλάβουμε τήν εὐθύνη τῆς πολιτικά. Νά δηλώσουμε, ἴσως ἀπλῶς νά ποῦμε, μέ τούς χαμηλούς τόνους πού εἶναι σήμερα ὑποχρεωτικοί, πώς ναι, ἐμεῖς σήμερα δέν εἴμαστε παρά ἡ ἴδια ἡ ἀμηχανία αὐτή. Αὐτός εἶναι ἓνας ἄλλος τρόπος, ὁ μοναδικός πιστεύω σήμερα, νά δηλώσουμε πώς ναι, ἐμμένουμε, ναι, παραμένουμε κομμουνιστές. Μόνον πού τό νόημα καί ἡ εὐθύνη αὐτοῦ τοῦ προσδιορισμοῦ περιμένουν ἀπό μᾶς τόν δικό τους νέο προσδιορισμό.

ΚΟΥΡΤ ΤΟΥΧΟΛΣΚΥ: ΠΕΡΙ ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΘΗΣ

Έξήντα πέντε χρόνια πέρασαν, ή δίκη του άκόμα νά τελειώσει

του Κούρτ Τουχόλσκυ

Πάνε τέσσερις μήνες πού τό Άνώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο τής Γερμανίας άναίρεσε τήν πρωτοβάθμια καταδικαστική άπόφαση εις όαρος τεσσάρων πολιτών πού είχαν επαναλάβει δημόσια τή φράση του Κούρτ Τουχόλσκυ: «Οί στρατιώτες είναι δολοφόνοι». Τό δικαστήριο έκρινε ότι ή έλευθερία του λόγου καί τής έκφρασης άποτελεί άπαραόατο δικαίωμα κάθε πολίτη καί άπαραίτητο συστατικό στοιχείο τής δημοκρατίας. Τόν Νοέμβριο του 1995 ή έφημερίδα *Frankfurter Allgemeine*, διά χειρός του άρχισυντάκτη τής Φρίντριχ Κάρλ Φρόμε, πέρασε στήν άντεπίθεση.

Μέ ένα νέο άρθρο του στήν ίδια έφημερίδα στίς 29.2.1996 ό άγώνας συνεχίζεται. Αύτή τή φορά προωθείται ένα νέο μέτρο πού φιλοδοξεί νά τερματίσει τίς δικαστικές παρεκτροπές ποινικοποιώντας μιά καί καλή τήν έπίμαχη φράση! Γράφει λοιπόν ό Φρόμε: «Στό κάτω κάτω, ή πρώτη έξουσία στό κράτος είναι ό νομοθέτης καί όταν τό Άνώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο καταλήγει σέ έρμηνείες του νόμου, πού δέν του άρέσουν, τότε αυτός έχει τό δικαίωμα νά δείξει ξεκάθαρα τή θέλησή του». Καί ό νομοθέτης στήν προκειμένη περίπτωση δέν είναι άλλος άπό τήν κυβέρνηση συνεργασίας των χριστιανοδημοκρατών (CDU-CSU) καί των φιλελευθέρων (FDP). Η νέα παράγραφος 187b περί προστασίας των προσώπων τής δημόσιας ζωής (στρατός) δροισκεται στά σκαριά· ή εισαγωγή τής στον γερμανικό Ποινικό Κώδικα προδλέπεται νά επέλθει λίαν συντόμως. Η προσβολή τής τιμής μελών του όμοσπονδιακού στρατού πρέπει σύμφωνα μέ τούς χριστιανοδημοκράτες¹ νά τιμωρείται μέ φυλάκιση έως δύο έτών (ή νά έξαγοράζεται μέ καταβολή αντίστοιχου χρηματικού ποσού). «Αυτό τό μέτρο πρέπει νά έφαρμόζεται μόνο όταν τό κίνητρο τής προσβολής είναι στενά συνδεδεμένο μέ τά καθήκοντα του όμοσπονδιακού στρατού καί όταν ή πράξη αύτή άποσκοπει στό νά βλάψει σημαντικά τή δημόσια εκτίμηση του στρατού ή των μελών του. Μέ αυτόν τον τρόπο θά άντιμετωπίζεται ή περίπτωση του άκραιο ύ ειρημιστή (Radikalpazifist) (sic) (τό όποιο ό καθέννας έχει τό δικαίωμα νά είναι) πού έκφράζει τήν πεποίθησή του υπό τή μορφή δημόσιας προσβολής (ή σνκοφαντίας ή δυσφήμισης). Μέ τό μέτρο αυτό λοιπόν δέν ποινικοποιείται ή άποψη πού έκφράζε-

ται υπό τήν έπήρεια τής μπρας σε ένα μπαρ, ότι τάχα "οί στρατιώτες είναι δολοφόνοι"». συνεχίζει ό Φρίντριχ Κάρλ Φρόμε.

Τό χόλιασμα, όμως, πού έχει προκαλέσει ή διαφιλονικούμενη φράση δέν είναι χθεσινή ιστορία: στίς 4.8.1931, στη φιλειρηνική εποχή τής Δημοκρατίας τής Βαϊμάρης, ό Κούρτ Τουχόλσκυ, ύπογράφοντας μέ τό ψευδώνυμο "Ιγνατς Βρόμπερλ,² δημοσίευσε στή λογοτεχνική/πολιτική έπιθεώρηση *Βελτμπύνε (Weltbühne)* ένα άρθρο υπό τον τίτλο: «Τό φρουρούμενο θέατρο πολέμου»: εκεί έξέφρασε τήν τρισκατάρατη άποψη του. Ο ύπουργός Στρατού Γκρένερ υπέβαλε μήνυση στον ύπεύθυνο τής *Βελτμπύνε* κατά τό νόμο, λογοτέχνη Κάρλ φόν Όσιέτσκυ, ό όποίος έξέτιε ποινή 18μηνης φυλάκισης καταδικασμένος για κατασκοπεία. Στίς 12.3.1929 είχε δημοσιεύσει στήν έπιθεώρηση ένα άρθρο του Βάλτερ Κράιζε υπό τον τίτλο «Λόγια του άέρα άπό τήν γερμανική άεροπορία»: θέμα του: οί (άπαγορευμένοι) έξοπλισμοί τής άεροπορίας. Η πρώτη δίκη έγινε τον Νοέμβριο του 1931 κεκλεισμένων των θυρών. Τό ύπουργείο προέδρ ή τότε στή δημόσια ανακοίνωση ότι «ή Γερμανία δέν έξοπλίζεται». Η νέα δίκη, έξαιτίας τής φράσης του Τουχόλσκυ, έγινε τήν 1.7.1932 καί κατέληξε σέ άθωωτική άπόφαση μέ τήν αίτιολογία ότι ή έκφραση «στρατιώτες» είναι μιά πολύ άφηρημένη έννοια για νά μπορει κάποιος νά τήν προσβάλλει ή νά τή σνκοφαντεί. Ο ήδη καταδικασμένος φόν Όσιέτσκυ άφέθηκε έλεύθερος μέ τή γενική άμνηστία του Δεκεμβρίου του 1932, για νά ξανασλληφθει τή νύχτα του έμπρησμού του Ράιχσταγκ (27.2.1933) καί νά έγκλειστεί στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Ζάξενχάουζεν. Τό 1936, κάτω άπό τίς πιέσεις μιάς διεθνούς κίνησης διαμαρτυρίας ενάντια στήν κράτησή του, τιμήθηκε μέ τό βραβείο Νόμπελ ειρήνης καί άποφυλακίστηκε. Ο θάνατός του τό 1938 έπλήθε ως άποτέλεσμα των κακουχιών του στο Ζάξενχάουζεν.

Ο Κούρτ Τουχόλσκυ — άπό πολλούς θεωρείται ό συνεχιστής τής ποιητικής κληρονομιάς του Χάινριχ Χάινε,³ έγκατέλειπε όριστικά τή Γερμανία τό 1933. Προσηγήθηκε ή άπογοήτευσή του άπό τό κομμουνιστικό κόμμα, του όποίου ύπήρξε ένθερμος ύποστηρικτής στο παρελθόν: «Δέν μπορώ νά άκούω άλλο πώς οί

Κούρτ Τονχόλσκυ

«Ευρώπη» (1932)

Στό Ρήνο εὐδοκίμει ἕνα κρασί πού γλυκά σέ μεθεῖ-
δέν κάνει ὅμως στήν Ἀγγλία νά μπεῖ-
Buy British!

Τῆς Βιέννης οἱ θεσπέσιες τούρτες καί τὰ θεῖα γλυκά
Στή Σουηδία δέν ἔχουν καμία δουλειά
Kör Svenska varor!

Στήν Ἰταλία τὰ πορτοκάλια σαλπίζουν
ἀφῆστε τούς Γερμανούς ἀγοροπαραγωγούς νά κερδίζουν!
Γερμανοί, ἀγοράστε λεμόνια γερμανικά!

Καί σέ κάθε σπιθαμῇ τετραγωνικοῦ ἑκατοστοῦ

ὄνειρεῦνται τ' ὄνειρο τοῦ σωδινισμοῦ.

Καί ψιθυρίζει στά δέντρα ἀεράκι ἀπαλό...
οἱ τόποι εἶναι σάν τόν ἀφρό.

Ἐκεῖ εἶναι ἡ Εὐρώπη. Μέ τί μοιάζει:

Μ' ἕνα τρελάδικο πού ἔχει χάξι

Τά ἔθνη χαμάληδες κάνουν ρεκόρ:

Ἐξπόρ(τ)! Ἐξπόρ(τ)!

Οἱ ἄλλοι! Οἱ ἄλλοι νά κάνουν τήν ἀγορά!

Οἱ ἄλλοι νά τὰ πιοῦν τὰ κρασιά!

Οἱ ἄλλοι τὰ πλοῖα μας νά μισθώσουν!

Οἱ ἄλλοι τὰ κάρβουνά μας ν' ἀναλώσουν!

Ἐμεῖς;

Τελωνεῖο, φυλάκιο καί δελτίο εἰσαγωγῆς:

σέ ἐμᾶς δέν σ' ἀφήνουμε ἔτσι νά μπεῖς.

Ἄσχι ἐμεῖς. Ἐμεῖς ἔχουμε ἰδανικά:

Λιμοκτονοῦμε. Ἀλλά αὐστηρῶς ἔθνικά.

Σημαῖες καί ὕμνοι στή γειτονιά μας τήν ἴδια.

Ἡ Εὐρώπη; Ἡ Εὐρώπη ἄς πάει στά τσακίδια!

Καί ὅταν κάθε μας δῆμα στήν πτώχευση ὀδηγεῖ:

ὥστε τό ἔθνος μόνο νά μὴν χαθεῖ!

Ἀνθρώπους δέν χρειαζόμαστε πιά.

Ἡ Ἀγγλία, ἡ Πολωνία, ἡ Ἰταλία νά ναι καλά!

Τό κράτος μᾶς τρῶει ζωντανούς. Ἐνα στοιχειό. Μία ση-
μασία.

Τό κράτος, ἔχει τό κατιτίς της καί αὐτή ἡ ἄξια.

Τό πράγμα τ' ἀστέρια ἀκουμπάει -

ἀπ' αὐτό κι ἡ ἐκκλησία νά μάθει ζητάει.

Ἐκαστος πρέπει ν' ἀγοράζει. Οὐδεὶς μπορεῖ ν' ἀγοράσει.

Καπνίζουν οἱ σωδινιστικές πυρές καύσης μαγισσῶν.

Ἀστράφτουν οἱ σωδινιστικοὶ βωμοὶ θυμάτων πολλῶν.

Ὁ φόρος εἶναι τό νόημα τῆς ζωῆς!

Ὁ οὐρανός ἄς γίνεῖ τῆς χρεοκοπίας μας διαιτητής!

Ἡ νέα ἐποχὴ μπαίνει σάν τόν Μεσαίωνα στό χορό.

Τό ἔθνος ναι τ' ἀχραντο μυστήριο νόμω! ὀκτώ-!

Θεέ μου, εὐλόγησε αὐτή τήν ἡπειρο.

νά δημοσιεύει: «Τίποτα δέν μέ ἀφορᾶ πιά», ἔγραψε σέ ἕνα ἀπό
τά τελευταία γράμματά του στόν φίλο του καί θεατρικό συγ-
γραφέα Βάλτερ Χαζενκλέβερ.⁵ Ὁ αὐτοεξόριστος στό Χίνας
τῆς Σουηδίας Τονχόλσκυ αὐτοκτονήσε στίς 21 Δεκεμβρίου 1935
σέ ἡλικία σαράντα πέντε ἐτῶν· πικραμένος καί συντετριμμε-
νος ἀπό τή διορατικότητά του ὡς πρός τήν ἔκβαση τῆς ἱστο-
ρίας, τήν πορεία τῆς Γερμανίας πρός τόν πόλεμο καί τήν ἐπερ-
χόμενη ἐβραϊκῇ γενοκτονία, τήν ὁποία ἤδη τότε θεωροῦσε ἀνα-
πόφευκτη. Ὁ «ἀκραῖος εἰρηνισμός» του ἐκφράζεται ὡς ἐξῆς:
«Ἡ βλακώδης ἀποψη τοῦ Ἔρνστ Γύνγκερ,⁶ ὅτι ἡ μάχη εἶναι
τό πρωταρχικό, τό μοναδικό, γιά τό ὁποῖο ἀξίζει κανεὶς νά ζεῖ,
βρίσκεται στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ αὐτὴ ἐνός ψευτοφίλου τῆς εἰρή-
νης, πού ἀπεχθάνεται κάθε μορφή ἀγώνα καί προτιμᾷ ἐντ'
αὐτοῦ νά πίνει τό χαμομήλι του. Δέν ἀξίζει νά ἐπιδιώκουμε οὔτε
τήν αἰώνια μάχη οὔτε τήν αἰώνια ἐτοιμότητα γιά εἰρήνη. Μό-
νο πόλεμος... αὐτὴ εἶναι μία ἀπό τίς πύθιες μορφές τοῦ
ἀγῶνα, γιατί πραγματοποιεῖται ἀπὸ ἕναν τελειῶς ἐλαττωμα-
τικό θεσμό καί πρός δικό του ὄφελος».⁷

Πίσω στό 1996 τώρα καί στόν Φρίντριχ Κάρλ Φρόμε· στό
ἄρθρο του περί τοῦ νέου νόμου κάνει τήν ἐμφάνισή της (σέ παγ-
κόσμια πρεμιέρα) ἡ ἔννοια τοῦ «ἀκραίου εἰρηνιστῆ». Μέχρι
σήμερα ὁ χαρακτηρισμός «ἀκραῖος» ἀποδιδόταν σέ ὅλους
ὅσων οἱ πολιτικές πεποιθήσεις καί ἀνησυχίες δέν ἐκφράζον-
ταν ἀπὸ τήν γκάμα κομμάτων πού ἐκτείνεται ἀπὸ τούς χριστια-
νοδημοκράτες καί τούς φιλελεύθερους ἕως τούς σοσιαλδημο-
κράτες καί τούς οἰκολόγους.⁸ Ὅσοι κατοικοεδρεύουν ἔξω ἀπὸ
τά αὐστηρά ὀριοθετημένα θεμέλια τῆς γερμανικῆς δημοκρα-
τίας ὀνομάζονται ἀκραῖοι: ἀκροδεξιοί, ἀκροαριστεροί εἶναι
οἱ δύο πόλοι ἀπόκλισης ἀπὸ τήν κανονικότητα. Σύμφωνα μέ
τήν παράδοση τοῦ δόγματος τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ (φασισμός =
κομμουνισμός) τὰ δύο ἄκρα παρ' ὄλ' αὐτὰ συγκλίνουν· πρό-
κειται γιά ἕνα καί τό αὐτό: ἔχθρους τῆς δημοκρατίας.⁹ Ποία
εἶναι, ὅμως, αὐτὴ ἡ νέα ἀπειλή τῶν θεσμῶν, ὁ «ἀκραῖος εἰρη-
νιστής»: Ὅποιος —κατὰ τόν Φρόμε— ἀμφισβητεῖ κατηγορη-
ματικά καί δημόσια τὰ τρέχοντα καθήκοντα τοῦ ὀμοσπονδια-
κοῦ στρατοῦ· διαφορετικά, σιωπώντας, μπορεῖ ὁ καθεὶς νά πρε-
σβεύει ὅ, τι θέλει. Ἐχουμε δηλαδή νά κάνουμε μέ τήν τέλεια
τομῆ ἀνάμεσα στό δημόσιο καί στό ἰδιωτικό· ἀνάμεσα στήν
πολιτικὴ πεποίθηση πού δέν μπορεῖ παρά νά ἀρθρωθεῖ (καί νά
τιμωρηθεῖ στήν περίπτωση αὐτῇ) καί στήν προσωπικὴ ἐκτίμη-
ση, πού κρατᾷ κανεὶς γιά τόν ἑαυτό του καί καλλιεργεῖ λίγο-
πολύ ὡς χόμπι. Γιατί ἕνας «ἀκραῖος εἰρηνιστής» πρέπει νά διώ-
κεται γιά τό ἀγαθὸ φρόνημά του: τήν ἐπιθυμία του νά ἐπιτευ-
χθεῖ ἡ «ἀκραία εἰρήνη», ἡ παντελής διακοπὴ τοῦ πολέμου; Δέν
ἀποτελεῖ ἄλλωστε αὐτό στόχο (κατὰ τὰ λεγόμενα τῆς γερμα-
νικῆς κυβέρνησης) καί τοῦ ὀμοσπονδιακοῦ στρατοῦ; «Καί
ὑπάρχουν ἀρκετοὶ ἄνθρωποι στό SPD (τουλάχιστον ἀνάμεσα
στους ψηφοφόρους του) πού δέν ἐπιδοκιμάζουν τό γεγονός ὅτι
ἐπιτρέπεται σέ κάποιους νά χαρακτηρίζουν "δολοφόνους" τούς
στρατιῶτες, οἱ ὁποῖοι ἀκριδῶς αὐτὴ τῇ στιγμῇ βρίσκονται σέ
εἰρηνευτικὴ ἀποστολὴ στή Βοσνία καί διατρέχουν ἐκεῖ ἕναν αὐ-
ξημένο κίνδυνο», γράφει ὁ Φρόμε στό ἐμπνευσμένο ἄρθρο του.
Δέν ὑπάρχει καλύτερος τρόπος ἀνατροπῆς αὐτῶν τῶν κατη-
γοριῶν ἀπὸ τήν ἐπίδειξη τῆς συνεισφορᾶς καί ἀποτελεσματι-
κότητας τῶν στρατιωτῶν στήν εἰρηνευτικὴ διαδικασία· μέ εἰ-
ρηνικά μέσα ὅμως. Ἀλλά ὅλοι ξέρουμε ὅτι μιὰ στρατιωτικὴ
παρουσία (σήμερα στή Βοσνία) δέν λαμβάνει χώρα πάνω ἀπὸ
ἕνα φλιτζάνι χαμομήλι. Ἀκόμα καί ἂν δέν ματώσει οὔτε ἕνα
ρουθόνη, οἱ εἰρηνευτικὲς διαθέσεις τῆς εἰρηνευτικῆς ἀποστο-

κομμουνιστές τὰ ξέρουν ὅλα. Δέν ἀντέχω νά ἀκούω ἄλλο πιά
γιά τήν ἱστορία πού κινεῖται ἀπὸ μόνη της, πῶς "αὐτό" κινεῖ-
ται, πῶς αὐτοὶ τὰ ξέρουν ὅλα, πῶς ἔχουν τήν παγκόσμια ἱστο-
ρία στό τοσελάκι τους».⁴ Ἀπὸ τό 1933 καί ἔκτοτε σταμάτησε

λής δέν ἀποδεικνύονται αὐτεπάγγελτα· ἡ «εἰρηνική» συμμετοχή της ἐκεῖ μᾶλλον ἐπιβεβαιώνει ἐπιδεικτικά τή δύναμή της παρά τίς «καλές προθέσεις» της.

Τό δεύτερο ἐκκλησιαστικό στοιχείο τοῦ ἄρθρου εἶναι ἡ ἐπεξήγηση ὅτι στούς δράστες δέν θά καταλογίζεται, λέει, τό (νέο) ἀδίκημά τους ὅταν βρίσκονται ὑπό τήν ἐπήρεια τῆς μπίρας (τί προβλέπεται ἄραγε γιά τά ἄλλα ἀλκοολούχα ποτά;); καί σοκάρεῖ τό γεγονός αὐτό, γιατί ἡ ἐξαγγελία τοῦ ὄρου τῆς ἀπαλλαγῆς μοιάζει νά ἔχει γίνει ἀπό κεκτημένη ταχύτητα: τό ἀκαταλόγιστο τῆς πράξης, ὑπό τήν ἐπήρεια ἀλκοόλ, εἶναι ἡ ἀγαπημένη δικαιολογία τῶν ἐμπρηστών σπιτιῶν καί καταλυμάτων ξένων ἐργατῶν καί προσφύγων τά τελευταῖα τέσσερα χρόνια στή Γερμανία· αὐτό τό ἐλαφρυντικό θεωρεῖται τόσο εὐλόγο ὥστε οἱ ποινές τῶν δραστῶν (ὅταν συλλαμβάνονται) νά μειώνονται τόσο αἰσθητά, πού ἀπορεῖ κανεῖς ἄν καταδικάστηκαν γιά φόνο ἐκ προμελέτης ἢ γιά διατάραξη τῆς κοινῆς ἡσυχίας. Ὅμως ἡ ρήτρα τῆς μέθης λέει καί κάτι ἄλλο σημαντικότερο: ἀρνεῖται στόν πολίτη ὄχι μόνο τό δικαίωμα ἀλλά καί τό θάρρος τῆς γνώμης του σέ κατάσταση νηφαλιότητος. Τά λόγια τῆς μπίρας δέν τά παίρνει κανεῖς στά σοβαρά· τά μεθεόρτια τό πολύ πολύ νά τά περάσει κανεῖς μέ πονοκέφαλο, ὄχι μέ ἀφυπνισμένη πολιτική συνείδηση. Ἡ συζήτηση περί πολέμου καί εἰρήνης ὑποβαθμίζεται ἔτσι σέ παραλήρημα ἄτακτων παιδιῶν ἐν μέσῳ μπυροκατάνυξης. Δέν θά μπορούσε νά ἐκφραστεῖ καλύτερα ὁ αὐταρχικοστοργικός χαρακτήρας τοῦ «πατέρα-κράτους» («Vaterstaat»), ὅπως εἶναι ἡ χαριτωμένη παρωνυμία τοῦ γερμανικοῦ κράτους δικαίου καί προνοίας (ὅσο τό τελευταῖο βέβαια δρῖσκειται ἀκόμα ἐν ζωῇ). Κακόβουλα σχόλια κρατικῶν ὑπονομευτῶν (ἔξ οὐ καί ὁ ὄρος radikal: ἀκραῖος, ρηξικέλευθος) ἀπό τή μία, ἀνοησίες μεθυσμένων ἀπό τήν ἄλλη. Σοφές ἐναλλακτικές λύσεις.

«Ἄν γύρω μου κοιτάξω στήν ὁμορφή μας τήν παρέα: κρέμεται στοῦ κάθε Γερμανοῦ τό στόμα του ὡς ἡ ρομφαία...

Σιωπή! Σιωπή!

Κανεῖς δέν κάνεῖ νά τά λέει ὄλ' ὅσα θέ νά πεῖ

Γράφεις: "Ὁ νῖός αὐτός εἶναι τελείως μεθυσμένος"

Τήν ἴδια τή στιγμή νιώθει ἕνας ὑπουργός προσωπικά θγμένος».

λέει ὁ Κούρτ Τουχόλσκυ στό ποίημά του: §§§§§, ἐν ἔτει 1932.

Ποῖός εἶπε ὅτι ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται, ἀπλῶς συνεχίζεται...

1. Οἱ φιλελεύθεροι διαφοροποιῶνται ὡς πρός τό ἀντικείμενο τῆς προσβολῆς: πρέπει δηλαδή αὐτή νά ἐκφραστεῖ ἐναντία σέ συγκεκριμένους στρατιώτες τῶν ὁποίων ἡ προσωπική τιμή προστατεύεται. ἐν ἀντιθέσει μέ τό σύνολο τοῦ στρατοῦ τό ὁποῖο εἶναι πολύ ἀκαθόριστο γιά νά μπορεῖ νά ἀποτελέσει ἀντικείμενο συκοφαντίας ἢ προσβολῆς.

2. Ὁ Κούρτ Τουχόλσκυ ἀρεσκόταν στά φιλολογικά ψευδώνυμα: Πέτερ Πάντερ, Ἴγκνατς Βρόμπελ, Τέομπάλντ Τίγκερ, Κάσπαρ Χάουζερ ἦταν τά ἄλλα ὀνόματα μέ τά ὁποῖα ἦταν πασίγνωστος.

3. Ὁ ἴδιος ἀρνιόταν τή σύγκριση λέγοντας ὅτι μπροστά στόν Χάινε νιώθει ὅπως ὁ ἄτεχνος μαθητής ἀπέναντι στόν διδουόζο δάσκαλό του. Kurt Tucholsky, *Mit 5PS durch die Literatur*, Aufbau 1973.

4. Kurt Tucholsky, *Politische Briefe*, Rowohlt 1969.

5. Στό ἴδιο.

6. Ernst Jünger: ὁ ποιητής τοῦ γερμανικοῦ μιλιταρισμοῦ· τό 1994 ὁ Χέλμουτ Κόλ καί ὁ Φρανσουά Μιτεράν ἐπισκέφτηκαν ἀπό κοινοῦ τόν Ἔρνστ Γιύνγκερ στό Παρίσι ὅπου διαμένει. γιά νά τοῦ εὐχηθοῦν γιά τά ἑκατοστά γενέθλιά του: νά τά χιλιάσει.

7. Kurt Tucholsky, *Gesammelte Werke, 1929-1932*, Rowohlt 1972.

8. Ἡ θρησκευτική προσήλωσή τους στή σωτηρία κάθε μορφῆς ζωῆς (πέραν τοῦ homo politicus) δέν τοὺς δεσμεύει νά ἐκφράζουν πολιτικές ἀπόψεις πού ἐλάχιστα διαφέρουν ἀπό αὐτές τῶν κυβερνῶντων κομμάτων.

9. Ἡ ἀνωτέρα ἐξίσωση ὀδήγησε σέ μία ἀπό τίς πῶ θάνατες καί χυδαῖες μορφές πολιτικῆς προπαγάνδας, ὅταν κατά τήν προεκλογική περίοδο τῶν ἐκλογῶν τοῦ κρατιδίου τοῦ Βερολίνου τό 1992 οἱ χριστιανοδημοκράτες ἐξέδωσαν μία ἀφίσα καθοδηγώντας τό ἐκλογικό κοινό νά ἀποφεύγει τοὺς ἀκραιο-κάτι καταδεικνύοντάς τους, ἀπό τή μία μεριά ἡ φωτογραφία τοῦ Δρ. Γκίζι, προέδρου τοῦ PDS (Κόμμα τοῦ Δημοκρατικοῦ Σοσιαλισμοῦ), τοῦ ὁποῖου ἡ οἰκογένεια διώχθηκε ἀνελέητα, λόγω ἐβραϊκῆς καταγωγῆς καί κομμουνιστικῶν φρονημάτων, ἀπό τοὺς ἐθνικοσοσιαλιστές, καί ἀπό τήν ἄλλη ἡ φωτογραφία τοῦ Σενχούμπερ, προέδρου τότε τοῦ κόμματος τῶν ρεπουμπλικανῶν, ἀνθρώπου πού αἰσθάνεται —κατά δική του δημόσια ὁμολογία— υπερέφρανος πού ἀνῆκε στά σώματα SS.

Ν Ε Υ Σ Ι Σ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

(Κυκλοφορεῖ τό 3^ο τεύχος)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ... Ἡ ἄλλη ἀποψη στο βιβλίο

ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΠΡΩΗΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ

τῆς Ἀφροδίτης Κουκουτσάκη

Όταν μιλάμε για κοινωνικό αποκλεισμό τῶν πρώην κρατουμένων, δέν ἀναφερόμαστε μόνον στά προβλήματα κοινωνικῆς ἐπανάταξης πού ἀντιμετωπίζουν μετά τήν ἐξοδό τους ἀπό τή φυλακή καί συνδέονται μέ τό γεγονός ὅτι ἡ ιδιότητα τοῦ πρώην κρατουμένου μειώνει δραματικά τίς δυνατότητες κοινωνικῆς τους ἐπανάταξης.¹ Κι αὐτό γιατί γιά τή μεγάλη πλειοψηφία τῶν κρατουμένων, ἡ περίοδος μετά τήν ἐκτίση τῆς ποινῆς ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἕνα στάδιο σέ μιᾶ διαδικασία κοινωνικοῦ αποκλεισμοῦ, ἡ ὁποία ἔχει ξεκινηθεῖ ἤδη πρὶν ἀπό τήν ἐπαφή τους μέ τό σύστημα ἀπονομῆς τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης. Αὐτό τό δείχνει ἡ συνήθης σύνθεση τοῦ ποινικοῦ πληθυσμοῦ, ἡ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖται ἀπό άτομα χαμηλοῦ εἰσοδήματος, ἀνέργους, ὑποαπασχολούμενους, μετανάστες, Τσιγγάνους κλπ. Ἄτομα δηλαδή τά ὁποία ἤδη πρὶν ἀπό τόν ἐγκλεισμό εἶχαν βιώσει συνθήκες κοινωνικῆς περιθωριοποίησης στό πλαίσιο ἄλλων θεσμῶν, ὅπως τῆς ἐργασίας, τῆς ἐκπαίδευσης, τοῦ ἐλευθέρου χρόνου κλπ.

Αὐτό, βέβαια, δέν πρέπει νά μᾶς ὀδηγήσει στό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐγκληματικότητα ἔχει ταξικό χαρακτήρα. Ὅτι, δηλαδή, τά άτομα αὐτά, λόγω τῶν ιδιαίτερων χαρακτηριστικῶν τους, ἐγκληματοῦν περισσότερο. Οἱ σχετικές ἐρευνες ἔχουν δείξει ὅτι ἡ σύνθεση τοῦ ποινικοῦ πληθυσμοῦ δέν ἀπεικονίζει τήν πραγματική ἐγκληματικότητα, ἀλλά τήν ἐπιλεκτικότητα τοῦ ποινικοῦ μηχανισμοῦ. Μέ ἄλλα λόγια, οἱ ὁμάδες πού συγκεντρώνουν αὐτά τά χαρακτηριστικά εἶναι περισσότερο «εὐάλωτες στόν ποινικό στιγματισμό»: ἐπισημαίνονται πιο εὐκόλα, παραπέμπονται πιο εὐκόλα καί σέ μεγαλύτερα ποσοστά στό σύστημα ἀπονομῆς τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης, καταδικάζονται πιο εὐκόλα. Σέ ἐπίπεδο δέ κοινωνικῶν ἀναπαραστάσεων, εἶναι ἡ δική τους ἐγκληματικότητα, τά δικά τους χαρακτηριστικά πού συγκροτοῦν τά κυρίαρχα στερεότυπα τοῦ ἐγκλήματος καί τοῦ ἐγκληματία, νομιμοποιώντας ἐκ τῶν ὑστέρων τήν ἴδια τήν ἐπιλεκτικότητα τοῦ ποινικοῦ μηχανισμοῦ.

Ὁ ἐγκλεισμός λοιπόν δέν ἀποδίδει ἀλλά ἐπισφραγίζει καί δαιωνίζει ἕνα προηγουμένως ἀποδοθέν status. Ἐνισχυτικά αὐτῆς τῆς ἀποψῆς εἶναι καί τά πορίσματα ἐρευνῶν, ἀπό τά ὁποία προκύπτει ὅτι οἱ κρατούμενοι οἱ προερχόμενοι ἀπό τά κατώτερα κοινωνικά στρώματα, παραμένουν γιά πάντα σηματομεῖνοι ἀπό τήν ποινή, μὴν μπορώντας νά ἐπανατοποθετηθοῦν στήν τυπική, τή χαρακτηριστική γιά τήν ὁμάδα προέλευσῆς τους, κοινωνική τροχιά. Ἡ ποινή λοιπόν παρεμβαίνει ἀρνητικά στό ἤδη χαμηλό κοινωνικό τους status, παρεμποδίζοντας ἀκόμα περισσότερο τήν κοινωνική τους ἄνοδο.

Σ' αὐτό τό πλαίσιο θά πρέπει νά δοῦμε λοιπόν τή βελτιωτική, τήν ἐπανακοινωνικοποιητική λειτουργία ἡ ὁποία ἀποδίδεται στή φυλακή. Ἐναν θεσμό τοῦ ὁποίου οἱ κριτικές ἐμφανίζονται σχεδόν παράλληλα μέ τή γέννησή του καί τόν ἀκολουθοῦν σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ἱστορίας του. Ἐναν θεσμό πού, παρ' ὅλ' αὐτά, ὄχι ἀπλῶς ἐπιβιώνει ἀλλά καί εὐημερεῖ, ὅπως προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι παρά τίς κάποιες παροδικές κρίσεις νομιμοποίησης (οἱ ὁποῖες ἔφεραν στό προσκήνιο ἄλλες, ἐξωιδρυματικές, μορφές μεταχείρισης), τίς δύο τελευταῖες δεκαετίες ἀνακτᾶ καί πάλι τόν πρωταγωνιστικό του ρόλο.

Καθώς λοιπόν ἡ φυλακή τό μόνο τό ὁποῖο μαρτυρεῖ ἀναλλοίωτο στό χρόνο εἶναι ἡ ἀποτυχία της, μένουν ἀνοικτά μιᾶ σειρά ἀπό ἐρωτήματα:

Πρῶτον, πῶς ἐπιβιώνει καί εὐημερεῖ ἕνας θεσμός ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ ἀντί νά ἐπιλύει προβλήματα;

Δεύτερον, ἡ ἀποτυχία τῆς φυλακῆς εἶναι θέμα νομοθετικῶν ρυθμίσεων ἢ κακῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἰσχυόντων κανόνων; Μέ ἄλλα λόγια, τό πρόβλημα μπορεῖ νά τό λύσουν κάποιες ἀκόμα νομοθετικές μεταρρυθμίσεις καί ἡ σωστή ἐφαρμογή τους;

Καί *τρίτον* (στό ὁποῖο συνοψίζονται καί τά δύο προηγούμενα), ἡ βελτιωτική, ἡ ἐπανακοινωνικοποιητική λειτουργία, ἡ ὁποία ἀποδίδεται στή φυλακή, ἀποτελεῖ τήν πραγματική, τήν ἱστορικά διατυπωμένη λειτουργία τῆς ἢ τῆ νομιμοποιητικῆς ἰδεολογία, ἡ ὁποία καθιστά κοινωνικά ἀνεκτῆ μιᾶ μορφῆ θεσμικῆς βίας πού, ἐκ πρώτης ὄψεως, μοιάζει ἀσκλητή και δυσλειτουργική:

1. Τό γεγονός, δηλαδή, ὅτι ὁ πρώην κρατούμενος ἀντιμετωπίζεται μέ δυσπιστία, συχνά μέ ἐχθρότητα. Ἡ ἐκτίση τῆς ποινῆς καί ἡ ἐξοδος ἀπό τή φυλακή ὄχι ἀπλῶς δέν ἀπαλύνουν τό στίγμα, ἀλλά, ἀντίθετα, τό ἐνισχύουν, καθὼς ὁ ἐγκλεισμός ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά συστατικά στοιχεία τοῦ στερεοτύπου τοῦ ἐγκληματία. Στερεότυπο τό ὁποῖο ἐπιδεδαιώνεται, νομιμοποιώντας ἐκ τῶν ὑστέρων καί τόν κοινωνικό αποκλεισμό, καθὼς ἡ ἔλλειψη κοινωνικῶν καί θεσμικῶν μορφῶν παρέμβασης (πού θά διευκόλυναν τήν κοινωνική ἐπανάταξη) προετοιμάζει τό δρόμο γιά τήν ὑποτροπή.

Ἡ θεσμική διαχείριση τοῦ ἐγκλήματος ὡς παράγοντας πού ἐξηγεῖ τή «δευτερογενῆ παρέκκλιση», ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά βασικά ἀντικείμενα τῆς Θεωρίας τῆς Ἀλληλεπίδρασης (Labelling Approach), μέ κύριους ἐκπαιδευτικούς τοῦς H. Becker, E. Lemert, K.T. Erikson, E.M. Schur.

2. Βλ. A.P. Pieres, V. Blankevoort, P. Landreville. Σχολή Ἐγκληματολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μόντρεαλ, ὅπως ἀναφέρεται στό A. Baratta. « Ἀρχές τῆς Ἐλάχιστης Ποινικῆς Παρέμβασης: γιά μιᾶ Θεωρία τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ὡς ἀντικείμενο καί ὄριον τοῦ ποι-

Ἐπιχειρώντας νά ἀπαντήσουμε στά ἐρωτήματα αὐτά, ἕνα πρῶτο ζήτημα τό ὁποῖο θά πρέπει νά ἀντιμετωπίσουμε εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τῆς μεταχείρισης. Ἡ ἰδεολογία τῆς μεταχείρισης τοῦ ἐγκληματία, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Ἴταλός ἐγκληματολόγος Α. Baratta, ἐμπεριέχει μιά ἀθεράπευτη ἀντίφαση, ἀποδίδοντας στήν κοινωνία δύο ἀλληλοσυγκρουόμενους ρόλους: τοῦ ἀπορρίπτοντος καί τοῦ ἐπανεντάσσοντος. «Δέν μπορεῖς νά ἀποκλείεις καί, ταυτόχρονα, νά διατείνεσαι ὅτι περικλείεις».³

Δεύτερον, ἡ παθολογία τήν ὁποία ἀναπαράγει ἀναλλοίωτη στό χρόνο ἡ φυλακή, ἀποτελεῖ ἕνα ἐγγενές στοιχεῖο, τό ὁποῖο δέν θεραπεύεται στό πλαίσιο μιᾶς «καλύτερης φυλακῆς». Ἡ φυλακή ὑπῆρξε, εἶναι καί θά εἶναι ἕνας κατ' ἐξοχήν ἀποκοινωνικοποιητικός θεσμός, ὀργανωμένος γιά τή φύλαξη καί ὄχι γιά τή μεταχείριση τοῦ ἐγκληματία. Ἄς σκεφτοῦμε μόνον ποιός εἶναι ὁ συσχετισμός μεταξύ κρατουμένων καί προσωπικοῦ ἀφ' ἑνός καί κρατουμένων καί προσωπικοῦ μεταχείρισης (ψυχολόγων, ψυχιάτρων, κοινωνικῶν λειτουργῶν κλπ.) ἀφ' ἑτέρου καί γιατί αὐτός ὁ συσχετισμός δέν ἄλλαξε ποτέ οὐσιαστικά.⁴

Τρίτον, ἀκόμα καί ἂν ὑποθέσουμε ὅτι θά μπορούσαν νά βρεθοῦν τεχνικές μεταχείρισης, οἱ ὁποῖες θά μπορούσαν νά λειτουργήσουν βελτιωτικά σ' ἕνα περιβάλλον ὅπως αὐτό τῆς φυλακῆς, ποιός εἶναι ὁ «ἐγκληματίας» στόν ὁποῖο θά ἐφαρμοσθοῦν; Ὁ μικροπαραβάτης, ὁ ὁποῖος ἐκτίει ποιή γιατί δέν εἶχε χρήματα νά τήν ἐξαγοράσει (μιά κατηγορία, ἡ ὁποία καλύπτει ἕνα πολύ μεγάλο ποσοστό τοῦ ποινικοῦ πληθυσμοῦ);⁵ Ὁ Τσιγγάνος ἢ ὁ Ἀλβανός μετανάστης πού διώνει τήν κοινωνική ἀπόρριψη καί περιθωριοποίηση ἐντός καί ἐκτός τῶν τειχῶν; Ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι βρῖσκονται στή φυλακή καί σιγματίζονται ὡς ἐγκληματίες λόγω τῆς πολιτισμικῆς, ἐθνικῆς ἢ κοινωνικῆς τους ἰδιαιτερότητας; Γιατί αὐτές οἱ κατηγορίες ἀποτελοῦν τόν συνήθη ποινικό πληθυσμό.

Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἔννοια τῆς μεταχείρισης προϋποθέτει τήν ὑπαρξη μιᾶς ἰδιαίτερης, ἐγκληματικῆς προσωπικότητας καί τή δυνατότητα νά παρέμβῃ κανείς βελτιωτικά σ' αὐτήν. Κατηγορίες, δηλαδή, ἰδεολογικά φορτισμένες καί ἐπιστημονικά ἀνυπόστατες.

Τέλος, ἀκόμα καί ἂν ἐπιμείνουμε στή θεωρητική ὑπόθεση ὅτι ἡ φυλακή μπορεῖ νά λειτουργήσει ἐπανακοινωνικοποιητικά, παραμένει σταθερή μιά παράμετρος, ἡ ὁποία ὑποδηλώνει τόν οὐτοπικό χαρακτήρα τοῦ ἐγκληματίας: ἡ ἀνελαστικότητα τῆς κοινωνικῆς δομῆς, ἡ ὁποία ἐμπεριέχει ἀποτελεσματικότερες ἀντιθέσεις πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς κοινωνικῆς ἐπανένταξης τοῦ κρατουμένου.⁶

Ἄν μεταφέρουμε, λοιπόν, τόν προβληματισμό στό πλαίσιο πού διαμορφώνει ἡ οἰκονομική κρίση, ἡ αὔξηση τῆς ἀνεργίας καί τῆς ὑποαπασχόλησης, ἡ οἰκονομική ἐκμετάλλευση ὅλο καί εὐρύτερων πληθυσμιακῶν στρωμάτων, θά ἦταν παράλογο νά ὑποθέσουμε ὅτι ἄτομα, τά ὁποῖα ἤδη πρὸ τοῦ ἐγκλεισμοῦ, βρῖσκονταν ἔξω ἀπὸ ἡ στίς παρυφές τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας, μετά τόν ἐγκλεισμό (ἢ ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ ἐγκλεισμοῦ-μεταχείρισης) θά μπορέσουν νά βγῶν ἀπ' αὐτό τό κοινωνικό καί οἰκονομικό περιθώριο. Ἀντίθετα, πέρα ἀπὸ τά ἐμπόδια τά ὁποῖα θέτει ἡ ἴδια ἡ οἰκονομική δομή, μποροῦμε νά ἐπισημάνουμε καί μιά ἄλλη παράμετρο τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἡ ὁποία μᾶς παραπέμπει στήν ἰδεολογική λειτουργία τοῦ ποινικοῦ συστήματος. Τό ποινικό σύστημα, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, πέρα ἀπὸ μηχανισμός κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ εἶναι καί μηχανισμός παραγωγῆς στερεοτύπων γιά τό ἐγκλημα καί τόν ἐγκληματία: ὁ φτωχός, ὁ ἀνεργός, ὁ μετανάστης, πέρα ἀπὸ ἡ παράλληλα μέ ὀτιδήποτε ἄλλο, εἶναι καί δυνάμει ἐγκληματίας. Πόσο μᾶλλον

ὅταν αὐτό ἔχει ἐπιβεβαιωθεῖ καί θεσμικά μέσα ἀπὸ μιά κατάδικη. Κατά συνέπεια, ὁ κοινωνικός ἀποκλεισμός τῶν ομάδων καί τῶν ἀτόμων τῶν ὁποίων τά χαρακτηριστικά ἀνταποκρίνονται στό στερεότυπο τοῦ ἐγκληματία νομιμοποιεῖται, στό πλαίσιο τῆς ἰδεολογικῆς ἀναπαράστασης μιᾶς κοινότητας συμπεφρόντων, τά ὁποῖα προστατεῖ ὁ ποινικός νόμος καί ἀπειλεῖ ὁ «συνήθης κρατούμενος».

Ὡς συμπέρασμα τῶν παραπάνω, θά μπορούσε νά ἀναζητήσει κανείς τούς λόγους ἐπιβίωσης τοῦ θεσμοῦ τῆς φυλακῆς σ' αὐτό τό ὁποῖο πράγματι παράγει: τή δημιουργία καί ἀναπαραγωγή τοῦ ποινικοῦ πληθυσμοῦ, τόν κοινωνικό ἀποκλεισμό τῶν πρῶν κρατουμένων. Κι αὐτό, ὅπως ἐπισημαίνεται στό πλαίσιο τῶν κριτικῶν τάσεων τῆς ἐγκληματολογίας,⁷ δέν ἀποτελεῖ ἕνα τυχαῖο γεγονός, μιά ἀνεπιθύμητη παρέκκλιση ἀπὸ τό γράμμα τοῦ νόμου καί τήν ἰδεολογία τοῦ νομοθέτη. Γιατί κάτι τέτοιο θά παραγνώριζε τό γεγονός ὅτι ἡ πραγματικότητα τοῦ δικαίου προκύπτει ἀπὸ τήν ἐνότητά του καί ὄχι ἀπὸ τόν τεχνητό διαχωρισμό μεταξύ κανόνα καί ἀποτελεσματικότητας τῆς ἐφαρμογῆς του. Στήν προκειμένη, λοιπόν, περίπτωση, τό γράμμα καί ἡ ἐφαρμογή τοῦ κανόνα δέν μπορεῖ παρά νά ἀποτελοῦν λειτουργικά στοιχεῖα τῆς πραγματικῆς, τῆς ἱστορικά διαπιστωμένης λειτουργίας τῆς φυλακῆς. Δέν πρόκειται, λοιπόν, γιά μιά ἀσκοπη θεσμική βία. Ἡ σκοπιμότητά της ἐντοπίζεται ἀκριβῶς σ' αὐτό πού προβάλλει ὡς ἀποτυχία. Στό γεγονός, δηλαδή, ὅτι ἡ φυλακή δέν προετοιμάζει τήν κοινωνική ἐπανάταξη ἀλλά διαχειρίζεται τήν κοινωνική περιθωριοποίηση ὡς ἀποτέλεσμα ὄχι μόνο τῆς κατασταλτικῆς ἀλλά καί τῆς ἰδεολογικῆς λειτουργίας της. Κι αὐτό ἀποτελεῖ ἕνα ἀναγκαῖο ὑπεροδομικό στοιχεῖο γιά τήν ἀναπαραγωγή τῶν ἀνισοτήτων καί τῶν κοινωνικῶν διαφοροποιήσεων, δηλαδή τῆς συνολικῆς κοινωνικῆς δομῆς.

νοικοῦ νόμου». Ἑλληνική Ἐπιθεώρηση Ἐγκληματολογίας, 1989, τ. 3-4, σ. 18.

3. Α. Baratta, *Criminologia Critica e Critica del Diritto Penale*, il Mulino, Bologna 1982, σ. 188.

4. Ἐνδεικτικά εἶναι τά στοιχεῖα πού ἀναφέρει ὁ Ἠλίας Δασκαλάκης σχετικά μέ τήν κατανομή τοῦ σωφρονιστικοῦ προσωπικοῦ σέ προσωπικό φύλαξης καί προσωπικό μεταχείρισης, μέ βάση στατιστικές τῶν ΗΠΑ, μιᾶς χώρας δηλαδή γιά τήν ὁποία, ὅπως ἐπισημαίνει, δύσκολα θά μπορούσε νά ὑποθέσει κανείς ὅτι τόν ὑπάρχοντα συσχετισμό τόν ἐπιβάλλουν οἰκονομικοί λόγοι. Βλ. Η. Δασκαλάκη, «Οἱ ἐπιστημονικές τάσεις ἐναντί τοῦ προβλήματος τῆς φυλακῆς», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν*, εἰδικό τεῦχος, ἀνοιξη 1988 (68Α), σ. 45.

5. Μιά ματιά σέ διεθνείς καί ἐλληνικές στατιστικές δείχνει ὅτι ἕνας πολύ μεγάλος ἀριθμός κρατουμένων ἐκτίει βραχυχρόνιους ποινές. Ἀκόμα, λοιπόν, καί ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ὑπάρχουν ἀναμορφωτικές τεχνικές οἱ ὁποῖες μπορεῖ νά ἐφαρμοσθοῦν καί νά ἔχουν ἀποτέλεσμα σ' ἕνα παθολόγο περιβάλλον ὅπως αὐτό τῆς φυλακῆς, γιά τή μεγάλη πλειοψηφία τῶν κρατουμένων δέν ὑπάρχει χρόνος νά ἐφαρμοσθοῦν.

Γιά τό θέμα αὐτό βλ. Τ. Σεράση, «Τό σωφρονιστικό ἄλλοθι: τό ἰδεώδες τῆς ἐπανακοινωνικοποίησης», *Σύγχρονα Θέματα*, 1990, τ. 41-42, σ. 47. Ἄ. Χάιδου, «Ἡ λειτουργία καί ἡ σκοπιμότητα τῶν βραχυχρόνιων στερητικῶν τῆς ἐλευθερίας ποινῶν» στόν εἰδικό τόμο *Ἀφιέρωμα στή μνήμη Ἠλίας Δασκαλάκη*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1991.

Ἐπίσης, γιά τίς μεταβολές πού ἐπιφέρει στόν χαρακτήρα καί τή λειτουργία τῆς φυλακῆς ἡ τάση μείωσης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀτόμων πού ἐκτίουν βραχυχρόνιους ποινές, βλ. St. Cohen, "Uno scenario per il sistema carcerario futuro", στό F. Basaglia e F. Basaglia Ongaro (eds), *Crimini di pace*, Einaudi, 1975, σ. 441.

6. Α. Baratta (1982), σ. 190 καί 197-8.

7. Βασική βιβλιογραφία αὐτοῦ τοῦ θέματος ἀποτελοῦν τά παρακάτω ἔργα: G. Rusche, O. Kirkheimer, *Punishment and Social Structure*, Columbia University Press, 1939. M. Foucault, *Sutveiller et Punir*, Gallimard, 1975. D. Melossi, M. Pavarini, *Carcere e Fabbrica*, Il Mulino, 1977.

Ο ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΠΛΟΥΤΟΣ ΚΙΝΔΥΝΕΥΕΙ

της Γεωργίας Πετράκη

Η ά μπορούσαμε από μία πρώτη ματιά να υποστηρίξουμε ότι η ταξινόμηση των όμιλούμενων γλωσσών σε γλώσσες διαλέκτους και τοπικά ιδιώματα είναι αυτονόητη και ότι μπορούμε αυτονόητα να αποφασίσουμε σε ποιά τάξη ανήκει κάθε όμιλούμενη γλώσσα. Η διάκριση θά ανταποκρινόταν στην ήδη υπάρχουσα ιεραρχία: υπάρχουν οι «πραγματικές» γλώσσες, οι επίσημες εθνικές γλώσσες, ρυθμισμένες και κανοναρχημένες, έπειτα είναι οι διάλεκτοι, παρέκκλιση από τον κανόνα αλλά με ισχυρή διάδοση σε μεγάλες περιοχές, και τέλος τά τοπικά ιδιώματα, ακόμη κατώτερα, χοντροειδείς παραμορφώσεις της γλώσσας, πού μιλιούνται μόνο μεταξύ των πλέον καθυστερημένων αγροτικών πληθυσμών και διαφοροποιούνται από χωριό σε χωριό. Όμως η παραπάνω παρουσίαση, κυρίαρχη έν πολλοίς, αποκρύπτει τους πολιτικούς και κοινωνικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων η γλωσσική διαφοροποίηση μετατρέπεται σε γλωσσική ιεράρχηση. Όταν μία πολιτική έξουσία επιβάλλεται σε μία επικράτεια, ό πρώτος γλωσσικός της στόχος είναι να επιβάλει έπειγόντως τή δική της γλώσσα στο σύνολο της επικρατείας της. Σ' έναν δεύτερο χρόνο και αφού οι γλώσσες των περιοχών έχουν υποστεί κοινωνική έκπτωση, οι κοινωνικές τάξεις πού είναι πιο ένσωματωμένες στην οικονομική και πολιτική ζωή υίοθετούν τή ένιαία κυρίαρχη γλώσσα. Ταυτόχρονα, διαδίδεται ή ιδέα της φυσικής ανωτερότητας της επίσημης γλώσσας σε σχέση με τά άλλα ιδιώματα της επικρατείας, ενώ οι όμιλητές τους, όλο και λιγότεροι, θά άπαντώνται πιά στά κοινωνικά στρώματα τά πλέον άπομακρυσμένα από τήν πολιτική και οικονομική έξουσία. Η διαδικασία αυτή γίνεται εύκολότερη από τό γεγονός ότι τό διαφορετικό κοινωνικοπολιτικό καθεστώς των όμιλούμενων γλωσσών έχει συνέπειες στην ικανότητά τους να αναπτύσσουν όρισμένες λειτουργίες. Η γλώσσα πρέπει να διαθέτει τά μέσα της έξάπλωσής της για να επιτρέπει στους χρήστες της να έρθουν σε έπικοινωνία σ' όλους τους τομείς με τό σύνολο των κατοίκων, πρέπει επίσης να μπορεί ν' ανταποκριθεί στις λεξικές ανάγκες πού αναπτύσσονται συνεχώς στους τεχνικούς και έπιστημονικούς τομείς. Στις σύγχρονες συνθήκες μόνο μία γλώσσα πού στηρίζεται στην ισχυρή πολιτική έξουσία μπορεί να ικανοποιήσει αυτές τις ανάγκες, με τήν κανονάρχηση της γλώσσας, τή σταθεροποίηση της γραπτής μορφής της, τήν ύποχρεωτική διδασκαλία της και τή διάχυσή της άπ' όλα τά μέσα (ραδιόφωνο, τηλεόραση, Τύπος, λογοτεχνία). Οι μη επίσημες γλώσσες μιας επικρατείας γίνονται όλο και λιγότερο ικανές να ικανοποιήσουν αυτές τις συνθήκες πού μπορεί να καλύψει μόνο ή κεντρική έξουσία. Τό αποτέλεσμα — πού έκλαμβάνεται ως αίτια — ή κυριαρχία της επίσημης εθνικής γλώσσας θά έμ-

φανιστεί ως νόμιμη άπ' όλους, συμπεριλαμβανομένων και των τελευταίων χρηστών των γλωσσών πού έξαφανίζονται.

Αν και ή ύποτιμητική χρήση των όρων «διάλεκτος» «τοπικό ιδίωμα» άναδεικνύει τήν άπόλυτη άνισότητα του πολιτικοκοινωνικού καθεστώτος των όμιλούμενων γλωσσών, ή γενική γλωσσολογία χρησιμοποιεί αυτούς τους όρους χωρίς έξιακή κρίση. Δέχεται, αντίθετα, τήν άπόλυτη ίσοτιμία όλων των ιδιωμάτων ως προς τήν ίδια τους τή φύση. Η γλωσσολογική χρήση του όρου «γλώσσα», άπαλλαγμένη από κοινωνιολογικές άποχρώσεις, άναφέρεται στά γλωσσικά συστήματα καθ' έαυτά, στή δομή των ιδιωμάτων. Κάθε όμιλούμενη γλώσσα άποτελεί όλοκληρωμένη γλώσσα, ενώ καμία γλώσσα δέν μπορεί να θεωρηθεί «φυσικά» άνώτερη σε σχέση με μία άλλη, όποιοι κι άν είναι οι όρόλοι τους στην κοινωνική και τήν πολιτική ζωή. Η ύπαρξη μιας γραπτής μορφής της γλώσσας ή μιας λογοτεχνικής δέν συνδέεται με τή φύση της γλώσσας αλλά όρίζεται άποκλειστικά από τις ιστορικές συνθήκες της ανάπτυξής της.

Σήμερα ή γλωσσική διαφοροποίηση μέσω της όποίας οι λαοί μιλιούν με τις δικές τους λέξεις άπειλείται. Από τήν οικονομική άποικιοποίηση, τήν έξάπλωση των μεγάλων μαζικών μέσων έπικοινωνίας ή από τήν άπόφαση μιας κεντρικής έξουσίας, όπως στην Κίνα. Αντίστροφα, οι γλώσσες πού έκφέρονται από έθνικισμούς καταφέρνουν να άντιστέκονται, όπως τά καταλανικά, τά βασκικά, ή να ξαναγεννιούνται, όπως τά ουκρανικά. Πέντε γλώσσες, τά άγγλικά, τά ισπανικά, τά ρωσικά, τά κινέζικα και τά ίνδονικά μιλιούνται από τόν μισό παγκόσμιο πληθυσμό, και άν προσθέσουμε καμία έκατοστή γλώσσες έχουμε τό 95% των κατοίκων της Γης. Όμως στόν πλανήτη μιλιούνται ακόμα γύρω στις 6.000 άλλες γλώσσες, των όποιων ή μεγάλη πλειοψηφία μιλιέται από έναν μικρό αριθμό ανθρώπων. Τόν αιώνα πού έρχεται περισσότερες από τις μισές άπειλούνται με έξαφάνιση μαζί με τους τελευταίους χρήστες τους. Αυτό ή είναι ή τύχη της αόρε (aore) πού μιλιέται από τόν μοναδικό κάτοικο ενός νησιού της Δημοκρατίας Βανουάτου (Vanuatu). Δεκάδες γλώσσες μιλιούνται από ένα ή δύο πρόσωπα, έξηγει ό Αντριου Γούντφιλντ (Andrew Woodfield), από τό Πανεπιστήμιο του Μπρίστολ. Στην Αιθιοπία, όπου έχουν καταγραφεί τό λιγότερο 90 γλώσσες, οι γλώσσες των μειονοτήτων άντιμετωπίζουν άμεση άπειλή. Περισσότερες από τό ένα τρίτο των γλωσσών του πλανήτη μιλιούνται από λιγότερους από χίλιους ανθρώπους και διατρέχουν άμεσο κίνδυνο. Όμως οι γλωσσολόγοι φοβούνται ότι και οι γλώσσες πού μιλιούνται από έκατοντάδες χιλιάδες θά ύποχωρήσουν και αυτές κάτω από

τήν πίεση των «μεγάλων» γλωσσών κύρους. Σύμφωνα με τόν Μιχαέλ Κρός (M. Krauss), γλωσσολόγο του Πανεπιστημίου της Άλάσκας, μόνο 600 από τις γνωστές γλώσσες δέν διατρέχουν κίνδυνο. Σύμφωνα με τόν ίδιο, μιά γλώσσα πού απειλείται από εξαφάνιση είναι εύκολο νά έντοπισθεί: οί γονείς δέν τή μαθαίνουν στά παιδιά τους, ούτε τά παιδιά τους θέλουν νά τή μιλήσουν. Από τις 20 γλώσσες της Άλάσκας μόνο 2 μαθαίνονται σήμερα τά παιδιά. Σέ μία ή δύο γενιές οί υπόλοιπες, πού χρησιμοποιείαν ως μέσο επικοινωνίας κατά τή διάρκεια αιώων, θά εξαφανισθούν γιά πάντα. Στίς 2 Άμερικές περισσότερες από 100 γλώσσες βρίσκονται σέ κρίσιμη κατάσταση, αφού καθεμιά αφορά λιγότερους από 300 όμιλητές. Στήν Παπούα-Νέα Γουινέα περισσότερες από 100 γλώσσες βρίσκονται στήν ίδια κατάσταση.

Όμως όλος ό κόσμος δέν λυπάται τό ίδιο γιά τήν εξαίλειψη αυτού του πλούτου. Ό γίγαντας τών ΜΜΕΡ. Μέρντοχ, γιά παράδειγμα, δηλώνει ότι ή όμογενοποίηση της γλώσσας είναι μιά δύναμη γιά τήν παγκόσμια άρμονία και τήν οικονομική άποδοτικότητα. Στίς Ινδίες, δήλωσε πέρυσι ό Μέρντοχ, με τήν άφιξη τών ηλεκτρονικών μέσων τά ίνδουικά εξαπλώνονται, «διότι όλος ό κόσμος θέλει νά κοιτάξει τά καλύτερα προγράμματα στήν τηλεόραση». Τό ίδιο θά συμβεί και στήν Κίνα, αφού ή δορυφορική τηλεόραση εκπέμπει σ' όλες τις περιοχές τή γλώσσα τών μανδαρίνων. «Σ' όλες τις περιπτώσεις τά δίκτυά μας συμβάλλουν όχι μόνο στήν ευμάρεια αλλά και στήν τάξη και τελικά στήν ειρήνη», πρόσθεσε.

Η έπιστημονική συζήτηση γύρω από τήν εξαφάνιση τών γλωσσών φαίνεται νά κυριαρχείται από βιολογικές προσεγγίσεις της γλώσσας, σύμφωνα με τις όποιες ή γλώσσα, ως «φυσικό» προϊόν, υπόκειται στίς μεταλλαγές και τις προσαρμογές του οικολογικού περιβάλλοντος πού τήν περιβάλλει. Τά τελευταία χρόνια οί γενετιστές του ανθρώπινου είδους επικαλούνται τις γενετικές μεταβολές γιά νά έρμηνεύσουν τις γλωσσικές μεταβολές και αντίστροφως. Παραδείγματος χάριν, ό Λουίτζι Καβάλι-Σφόρτζα (Luigi Cavalli-Sforza) του Πανεπιστημίου του Στάνφορντ, ένωσε τις 20 κύριες γλωσσικές ομάδες του κόσμου με τις γεωγραφικές διακυμαίνουσες στή συχνότητα κάποιων γονιδίων. Ό Μάρκ Πάτζελ (Marc Pagel), διομαθηματικός του Πανεπιστημίου της Όξφόρδης, θέλει νά δείξει ότι οί άνθρωπινες γλώσσες μπορούν νά μελετηθούν ως ζωολογικό φαινόμενο πού υπόκειται σέ φυσικούς νόμους, αυτό πού όνομάζει «γλωσσική οικολογία». Σύμφωνα με τόν Πάτζελ, ή ανθρώπινη γλώσσα επηρεάζεται σαφώς από τό οικολογικό της περιβάλλον και οί γλώσσες πολλαπλασιάστηκαν και αναπτύχθηκαν στίς περιο-

χές όπου ή φυσική έπιλογή δημιούργησε μεγάλη ποικιλία τούτων ζώων και φυτών.

Από αυτή τήν έρμηνεία του γλωσσικού πλούτου ως φυσικής διαδικασίας ή μετάβαση σέ μιά έξήγηση της συρρίκνωσής τους ως άπορροια της διαδικασίας φυσικής έπιλογής δέν είναι μακριά. Βέβαια οί κοινωνιοβιολόγοι δέν τό λένε άκριβώς έτσι. Οί κοινότητες τών γλωσσολόγων και τών κοινωνικών έπιστημόνων άντιστέκονται σ' αυτές τις προσεγγίσεις. Ό ίδιος ό Πάτζελ άναγνωρίζει ότι ή βιολογική προσέγγιση της γλώσσας έχει τά όριά της, υπογραμμίζοντας ότι εκεί πού μιλιέται ή άγγλική γλώσσα τό 80-90% τών τοπικών γλωσσών εξαφανίζεται. «Οί έξηγήσεις της βιολογικής διαφοροποίησης τών γλωσσών είναι πολύ ύπεροπτικές γιά τούς άνθρώπους πού γιά οικονομικούς λόγους σφαγιασθηκαν και τών όποιων οί γλώσσες εξαφανίζονται γιάτί ό λαός πού τις μιλούσε έξολοθρευθήκε». Με τήν παγκοσμιοποίηση τών μίντια, όλο και περισσότερο όμιλητές γλωσσών «μειοψηφών» κινδυνεύουν νά έγκαταλείψουν τή γλωσσική τους κληρονομιά πρός όφελος ενός κυρίαρχου τρόπου έκφρασης πού συνδέεται με τόν πλούτο, τό κύρος και τήν πολιτική έξουσία. Είναι ένα φαινόμενο πού τεχνικά όρίζεται ως γλωσσική μετατόπιση ή άλλιώς γλωσσικός ίμπεριαλισμός ή γλωσσική γενοκτονία. Η περίπτωση της Κίνας είναι άκρως ενδιαφέρουσα γιά μās τούς Δυτικούς. Νομίζω ότι τώρα ή Κίνα προσπαθεί νά πετύχει ό,τι τά κράτη-έθνη πέτυχαν στήν Ευρώπη μετά τόν 15ο αιώνα: Δηλαδή τή γλωσσική όμογενοποίηση σέ μιά ένιαία γλώσσα, τήν έπίσημη γλώσσα της πολιτικής έξουσίας και τήν άπορρόφηση-ύποβάθμιση τών υπόλοιπων και — ύπολειμματικών— γλωσσών της έθνικής επικράτειας. Η κυβέρνηση του Πεκίνου θεωρεί ότι οί διάλεκτοι φρενάρουν τήν ανάπτυξη και στόχος της είναι νά επιβάλει μιά ένιαία γλώσσα σ' όλη τή χώρα, τήν προφορική γλώσσα τών μανδαρίνων, τό πουτονγκούα (putonghua). Η ένιαία προφορική γλώσσα πουτονγκούα θά ώθήσει τή χώρα πρός τόν έκσυγχρονισμό, άναφέρει σέ άρθρο της ή *Ημερησία του Λαού*, και θά λειτουργήσει ευνοϊκά γιά τή βιομηχανική και γεωργική παραγωγή αλλά και τή δημιουργία έπιστημονικής και τεχνικής κουλτούρας. Σέ πολλές περιοχές της χώρας οί άνθρωποι μιλούν τά μανδαρίνικα στόν δημόσιο χώρο αλλά τις τοπικές διαλέκτους στίτι τους πάντως όχι στήν Ταϊβάν, διότι εκεί ό έκσυγχρονισμός έχει προχωρήσει περισσότερο. Η σημερινή κατάσταση είναι πιά ευνοϊκή σίγουρα, καταλήγει ό άρθρογράφος, απ' αυτήν πού αντιμετώπισε ό αυτοκράτορας Qin Shihuang όταν (206-220 π.Χ.) ξεκίνησε τήν ένοποίηση της γραπτής γλώσσας. Η Κίνα σήμερα διαθέτει τά μοντέρνα μέσα μετάδοσης της πληροφορίας: τό ραδιόφωνο και τήν τηλεόραση.

Όμως, φαίνεται ότι η εξαφάνιση μιάς γλώσσας που έχει χάσει την εμπορευματική της αξία είναι αντίστροφη κατάσταση από όρισμένες συνθήκες. Παράδειγμα τὰ λιθονικά και τὰ ουκρανικά. Από την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης παρατηρείται η έπιστροφή του ενδιαφέροντος για τὰ λιθονικά, μιά γλώσσα που διαθέτει λιγότερο από 10 πραγματικούς όμιλητές, που όμως όμιλείτο πριν από 300 χρόνια από δεκάδες χιλιάδες άτομα κατά μήκος της λετονικής ακτής. Τώρα η γλώσσα αυτή διδάσκεται στα χωριά της Λιβονίας σε πολυάριθμες τάξεις. Έπιπλέον, η λετονική κυβέρνηση χρηματοδοτεί στα λιθονικά μιά μηνιαία ραδιοφωνική έκπομπή και μιά εφημερίδα, ενώ η γλώσσα αυτή μέχρι τώρα ήταν μόνο προφορική.

Η ουκρανική γλώσσα μιλιέται από περίπου πενήντα εκατομμύρια άτομα. Γλώσσα απαγορευμένη από τὸ 1876, θύμα της γενικότερης πολιτικής έκρωσις μέχρι τὸ 1991, χρησιμοποιείτο παρ' ὅλ' αὐτὰ κατά πλειοψηφία στις έπαρχίες της χώρας και σε όρισμένους κύκλους διανοουμένων. Σήμερα διδάσκεται στα σχολεία ως έπίσημη γλώσσα.

Στην Ίσπανία τρεις γλώσσες μειονοτήτων προστατεύονται από τὸ 1983, τὰ καταλάνικα, τὰ βασκικά και τὰ γαλιτσιανά. Στην Καταλονία η γλώσσα στα σχολεία είναι τὰ καταλάνικα, τὰ καστιλιάνικα διδάσκονται ως δεύτερη γλώσσα, ενώ συγχρόνως δύο κρατικά τηλεοπτικά δίκτυα (Τ93, Κανάλι 33) έκ-

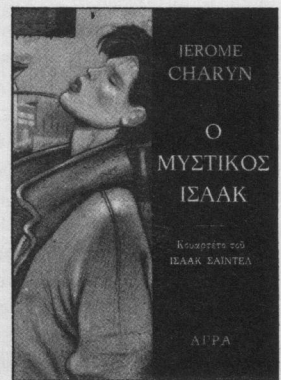
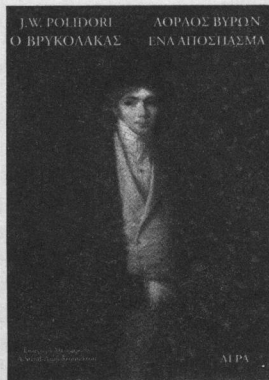
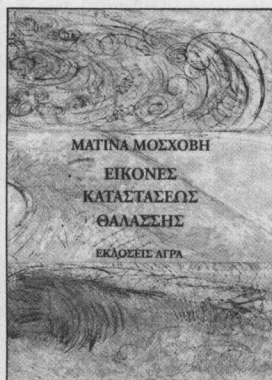
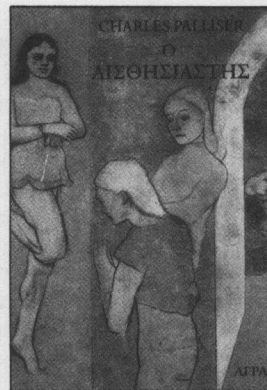
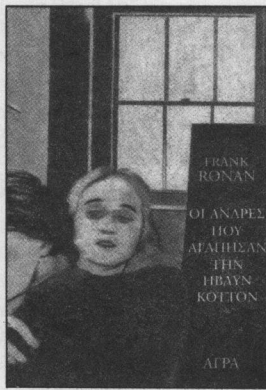
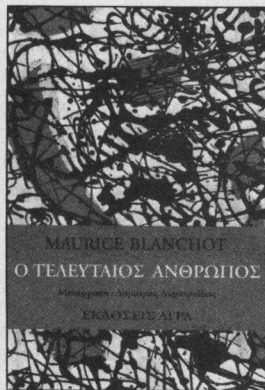
πέμπουν στην καταλανική. Στη χώρα των Βάσκων στην έκπαίδευση υπάρχουν 3 έπιλογές γλώσσας — πρώτη γλώσσα τὰ καστιλιάνικα και δεύτερη τὰ βασκικά. Ίσοτιμη διδασκαλία και στις δύο γλώσσες, τέλος πρώτη γλώσσα τὰ βασκικά και δεύτερη τὰ καστιλιάνικα. Στη χώρα των Βάσκων λειτουργούν παρομοίως δύο έθνικά κανάλια που εκπέμπουν μόνο στην βασική γλώσσα τὸ ένα (ETB1), και στις δύο γλώσσες τὸ άλλο (ETB2). Στην έπαρχία της Γαλιτίας δύο μόνο μαθήματα διδάσκονται στα γαλιτσιανά και ένα έθνικό τηλεοπτικό κανάλι εκπέμπει στην γλώσσα αυτή (ΤΑΓ).

Πάντως ὁ Ίσπανός φιλόσοφος Φερνάντο Σαβατέξ, ἂν και υπερασπίζεται τὸν γλωσσικό πλουραλισμὸ τῆς Ίσπανίας και την προστασία του, καταγγέλλει τούς έθνικιστές ὅτι στις περιοχές τους χρησιμοποιούν ως κριτήριο πατριωτικής καθάρτητας τὴ γλώσσα, υίοθετώντας έτσι ένα είδος γλωσσικού δόγματος: δέν θεωρείται κάποιος «καλός» Καταλανός, Βάσκος ἢ Γαλιτσιανός παρὰ μόνο ἂν μιλάει τὴν τοπική του γλώσσα, ενώ για τούς έξτρεμιστές δέν μπορείς νά είσαι Καταλανός, Βάσκος ἢ Γαλιτσιανός ἂν μιλάς καστιλιάνικα. Η στάση του γλωσσικού δόγματος συγχωρεί όλες τις μεθόδους που υπερβαίνουν τὴ θετική διάκριση υπέρ της τοπικής γλώσσας. Μέθοδοι που πλησιάζουν τὸν καταναγκασμὸ και τὴν πολιτισμική αὐθαγοσία και έπιδραθεύουν ὄχι τὸ πολιτικά ἀλλὰ τὸ γλωσσικά ὄρθον.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΙΓΡΑ

1979 - 1994

«ΕΝΑΝ ΑΞΙΟΠΡΕΠΗ ΘΑΝΑΤΟ· ΤΙΠΟΤΕ ΑΛΛΟ»

Γιά τό βιβλίό τοῦ Βασίλη Ἀποστολόπουλου «Τό χρονικό μιᾶς ἐποποιίας, ὁ ΔΣΕ στή Ρούμελη»,
ἐκδ. Σύγχρονη Ἐποχή, Ἀθήνα 1995

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

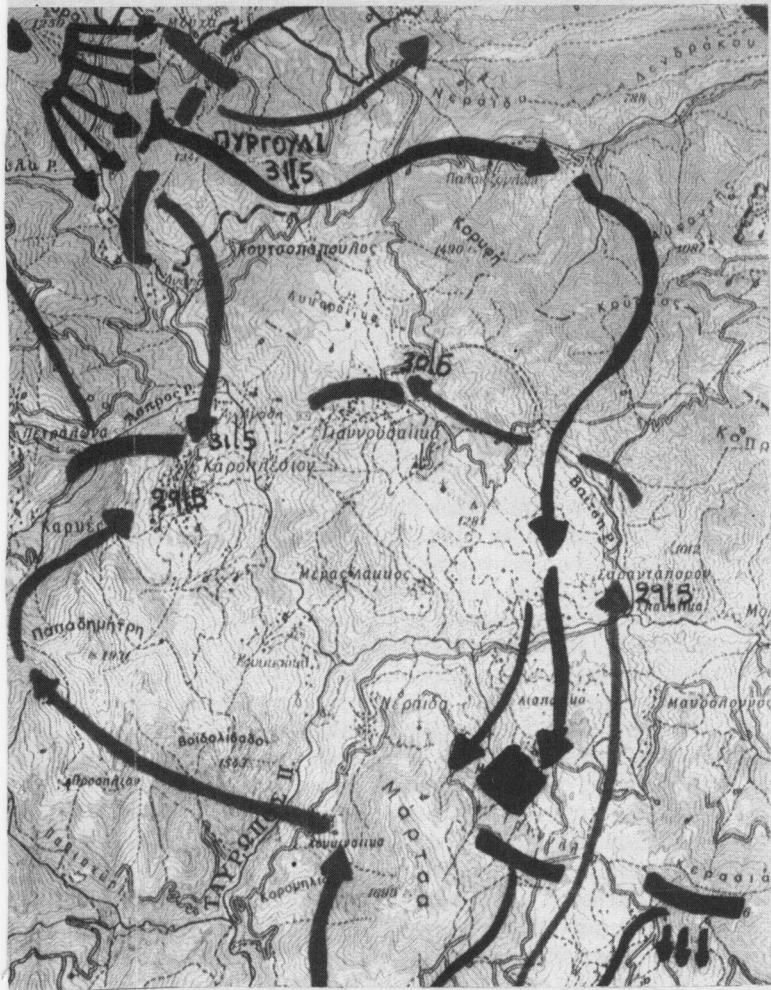
Τό ἀνθρώπινο σῶμα, ὡς ἀφύσικο, ὡς νόμο ὄντο-
τητα, εἶναι ἡ μόνη φύση τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρώ-
πος σέ ἀντίθεση μέ τά ἄλλα ἔμβια ὄντα, δέν αὐτο-
συντηρεῖται μόνο, ἀλλά καί ἐπαναστατεῖ καί ἐρωτεύεται
καί αὐτοκτονεῖ, δηλαδή διατρέχει ἐκούσια τόν κίνδυνο τοῦ
θανάτου. Τοῦ ἀνήκει ἡ ἐπίγνωση τοῦ ἀπόλυτου πέρατος,
τοῦ θανάτου. Γι' αὐτό ἡ ἐπαναστατική δραστηριότητα εἶ-
ναι βιολογικά παράλογη, ἐρχεται σέ ἀντίθεση πρός τό ἄμε-
σο συμφέρον μου, ἀφοῦ περιέχει τόν κίνδυνο τοῦ θανάτου.
γράφει ὁ Φαράκλας ὁ μικρός, ὁ Γιώργος.

Ἡ Ἐπανάσταση, λοιπόν, ὡς δραστηριότητα ἀλλαγῆς
τῆς νόμου ὄντοτητας τοῦ ἀνθρώπου, ἐξανθρωπίζει. Ἀλλά
δέν εἶναι φυσική δραστηριότητα, ὅπως ἡ ἀναπαγωγῆ
καί ἡ αὐτοσυντήρηση. Καί ἂν ἡ Διακήρυξη τῶν Δικαιωμά-
των τοῦ Ἀνθρώπου καί τοῦ Πολίτη τοῦ 1789 θεωρεῖ ὑπο-
χρέωση τῶν πολιτῶν νά ἐξεγείρονται ἐνάντια στήν τυραν-
νία, τοῦτο δέν συνιστᾷ δικαίωμα μέ τήν αὐστηρή ἔννοια
τοῦ ὄρου. Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει δέν μπορεῖς νά τό ἐπι-
καλεσθεῖς στά στρατοδικεῖα, ὅταν προσάγεται σ' αὐτά ὡς
κομμουνιστοσυμμοριτῆς ἢ κάτι τέτοιο. Μπορεῖς ὅμως νά
πεθάνεις αὐτοβούλως γιά μιάν ἰδέα τοῦ ἐξανθρωπισμοῦ
σου. Ὅπως τό ἔκαναν πολλοί. Νά τά βάλεις μέ τούς ἀν-
θρώπους, ἀκόμη καί μέ τήν ἄγρια φύση, ξέροντας ὅτι αὐτή
στό τέλος θά σέ τσακίσει, ὅταν ἐσύ θά ἔχεις χάσει τήν ἀν-
θρώπινη ἀρματωσιά σου, ὅταν δέν θά εἶσαι παρά ἓνα
ἄοπλο ζῶο πού τό λογικό του δέν τοῦ χρησιμεύει παρά γιά
ν' ἀπελπίζεται, ὅτι ἤγγικεν ἡ ὥρα...

Εἶχε φτάσει ἡ ὥρα τοῦ τέλους καί τοῦ διασυρμοῦ γιά
τούς ἀντάρτες τῆς 1ης «ἐπιλεκτικῆς» Μεραρχίας τοῦ Δημο-
κρατικοῦ Στρατοῦ Ἑλλάδας, τήν ἀνοιξη τοῦ 1949, ἀφοῦ
ἄσκησαν ἐπί τρία χρόνια καί ἐπί ματαίω τό δικαίωμά τους
στήν Ἐπανάσταση.

Τρία χρόνια ἀνηφοριές, κατηφοριές, λαγκάδα, λογιές,
βουνά ἀπάτητα, λόγχοι ἀδιάβατοι, τσουγκάνια, στουρνά-
ρόπτερες, πέτρες κοφτερές, ματωμένα ἴχνη πάνω τους ἀπό
τά ξιπόλητα ποδάρια. Χεῖμαρροι, ἀφρισμένα ποτάμια
ἀδιάβατα, βαρκά, νεροσυρμές, λάσπες, νερά, ἀστέγνωτο

τό κορμί, δρολάπια, βροχές, ἀνθρωποὶ ὑδρόβιοι, ὑδροστα-
γεῖς. Χιόνια ἓνα μπόι, κροστάλλα, πάγοι, χιονοθύελλες,
κρουπαγήματα, κροσταλλιασμένος ὁ τόπος, τόπια ἄξενα,
θανατικά, ἀπαγορεύεται ἡ φωτιά, ὁ καπνός προδότης.
Ψείρα κι ἀπλυσιά, ροῦχα μπαλωμένα, ξεφτίδια, πόδια γυ-
μνά, πείνα, ἀναφαγιά μέρες καί νύχτες, σιτηρέσιο ἀπό
μουλαρίσιο πατσά, σφαγμένο γάιδαρο, ἄλογο ἀνάλατο,
«ἀεροκουρκούτι», ψωμί δέν εἶχαν, δέν εἶχαν καί παντεσπά-
νι, μάταια ἔψαχναν στίς τσέπες τῆς χλαίνης γιά κανένα ξε-
χασμένο ψίχουλο καί κάτι βατόμουρα πού βόσκησαν στά
ὕψωματα τῆς Γκιώνας βγήκαν ξεαδέφια τοῦ μαυραγόρα,
τούς μαστοῦρωσαν. Ἐνα μῆλο μέσα ἀπό χιόνι, δῶρο στόν
στρατηγό-διοικητή τόν μέραρχο Διαμαντή, στρατηγός ξε-
στρατηγός εἶχε κι αὐτός μέρες νά φάει, ὡς εἴκοσι λογάρια-
ζαν προκαταβολικά τό κόστος σέ νεκρούς σέ ἐπιχειρήσεις
πού ἀπελπισμένοι ἀναλάμβαναν, μόνο καί μόνο γιά νά φᾶ-
νε καί νά ἀποσπάσουν κάτι ἀπό τά πλούσια ἐλέη τῆς ἐπι-
μελητείας τοῦ κυβερνητικοῦ στρατοῦ. Ἄγνωστο σέ ποιόν ὁ
κλῆρος. Ἄδεια τά χωριά, ἔρημοι οἱ δρόμοι, τσουκνίδες
στός κήπους, μισογκρεμισμένα τά σπίτια, κατεδασμένοι
στός πόλεις οἱ ἀνθρώποι, μέ τό ζόρι, «ἀνταρτοπληκτοί»,
στοιβαγμένοι στά τόλ καί σ' ἀντίσκηνα. Μόνο λιπόσαρχες
γάτες καί ἀγριεμένοι σκύλοι, χορτάτοι ἀπό πτώματα,
ἀραιοί «καπαλίτες» (Κ.Π.: κέντρα πληροφοριῶν, μεμονω-
μένοι ἀντάρτες στά μετόπισθεν, σύνδεσμοι, παρατηρητή-
ρια κλπ.), μέτωπο διάχυτο, ρευστό, πανταχόθεν θαλλόμε-
νοι, κρατημένα τά περάσματα, ὀχυρωμένοι οἱ δρόμοι. ἐνέ-
δρες, περιπολίες, ἀναγνωριστικές κινήσεις, ἐκκαθαριστικές
ἐπιχειρήσεις-σκούπα, σάρωμα λόχημ τή λόχημ, κλοιός καί
ἄλλος κλοιός, πού σφίγγει τήν τανάλια του στούς προ-
γραμμένους, εἴκοσι, τριάντα, πενήντα, ὀγδόντα χιλιάδες
πάνοπλοι καί καλοταϊσμένοι κυβερνητικοί, μ' ἀεροπλάνα
καί κανόνια καί μέ τούς φίλους τούς καλοῦς, τούς Ἀμερι-
κανοῦς, μάνδες (Μονάδες Ἀσφαλείας Ὑπαίθρου), παρα-
κρατικοί μαυροσκοῦφηδες διψασμένοι γιά αἷμα, ὀκτώ οἱ
μεραρχίες, δεκάδες τά τάγματα ν' ἀποκλείσουν τούς ἀν-
τάρτες ἀπό παντοῦ, νά τούς μαντρώσουν, νά τούς πετσο-

ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΚΙΚΑΣ

Κάστρα
Ταξίδια σ'τὴν Ἑλλάδα τοῦ θρύλου καὶ
τῆς πραγματικότητας.
Ἐκδοτικός οἶκος Ἀστήρ.

Μέ τὴν ἔκδοση τοῦ 5ου τόμου ὁλοκληρώθηκε ἡ σειρά τοῦ Γιάννη Γκίκα *Κάστρα*, ἡ ὁποία σίγουρα δὲν πέρασε ἀπαρατήρητη, ἀφοῦ ἐκτός τῶν ἄλλων τιμήθηκε μὲ κρατικό λογοτεχνικό βραβεῖο ἢ μᾶλλον τὸ τίμησε... Ὁ λόγος λοιπὸν γι' αὐτὸ τὸ σύντομο σημείωμα δὲν εἶναι ἡ ἔστω καθυστερημένη παρουσίαση ἢ κάποια κριτική ἀποτίμηση. Δὲν δά σταδοῦμε στὰ προτερήματα πού εἶναι πολλὰ, στὴν πρωτότυπη καὶ ὑποδειγματική σχέση τοῦ συγγραφέα μὲ τὸ ἀντικείμενό του, στὸν τρόπο γραφῆς, στὰ σχέδια καὶ τὶς γκραβούρες πού συνοδεύουν τὸ κείμενο. Μὲ λίγα λόγια, δὲν δά ποῦμε σχεδὸν τίποτα γιὰ τὸ βιβλίο. Ἡ ἐργασία τοῦ Γιάννη Γκίκα δικαιούται, ἀνεξαρτήτως ἰδιαίτερων ἐνδιαφερόντων, μιὰ θέση σὲ κάθε βιβλιοθήκη, ὡς ἐργαλεῖο συνεχοῦς καὶ πολλαπλῆς χρήσης. Εἶναι μιὰ ἔκδοση πού μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ «μνημειώδης», χωρὶς ταυτόχρονα, πράγμα σπάνιο, νὰ εἶναι μνημειακή.

Τὰ τελευταῖα χρόνια, ὁ ὑπερπληθωρισμὸς τῶν ἐκδιδόμενων τίτλων κάνει ἀκόμα καὶ τὸν πιὸ ἀδύνατο ἀναγνώστη νὰ βιώσει ἀμύητος καὶ σίγουρος πὼς κάτι σημαντικό δὲν πρόλαβε... Αὐτὴ, ὅμως, ἡ ἀγχώδης σχέση μὲ τὴν ἐκδοτική παραγωγή δὲν μᾶς ἀφήνει νὰ δοῦμε πὼς ταυτόχρονα φτωχαίνει ἀπελπιστικά αὐτὸ πού ὀνομάζουμε σύγχρονη γραμματεία, μιὰς καὶ πολλὰ «εἶδη» δὲν θεωροῦνται πιὰ ἀξία γραφῆς καὶ ἀνάγνωσης. Ἡ ταξιδιωτική λογοτεχνία εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ θύματα αὐτῆς τῆς κατάστασης, γιατί ἐκτός τῶν ἄλλων ἔχει πλέον νὰ ἀνταγωνιστεῖ τὴν εὐκολία τῆς μετακίνησης, τὴν πλεόραση καὶ τὶς «ζωντανές ἀνταποκρίσεις».

Σὲ πείσμα ὅλων τῶν καιρῶν, σὲ πείσμα ὅλων τῶν ἐκτάσεων... ὁ Γκίκας ἀποδεικνύει πὼς ἡ ταξιδιωτική λογοτεχνία δὲν ἔχει τελειώσει, δὲν εἶναι ἰδιοτροπία κάποιων, οὔτε ὁ «τόπος» ἀντικείμενο μόνο τῶν ἀρχαιολόγων, τῶν ἱστορικῶν, τῶν φωτογράφων, τῶν συνταξιούχων «λαογράφων» καὶ τῶν τουριστικῶν πρακτόρων. Πολλὰ ἀπὸ τὰ παραπάνω μποροῦν νὰ ἐμπεριέχονται καὶ νὰ συνομιλοῦν σ' ἓνα καλογραμμένο «ταξιδιωτικό». Μὰ τὸ συγκεκριμένο μᾶς ὠθεῖ νὰ σκεφτοῦμε ἢ μᾶς βοηθᾷ νὰ μάθουμε καὶ ἄλλα πράγματα —κάθε σημαντικό βιβλίο τὸ κάνει αὐτὸ— ὅπως, γιὰ παράδειγμα, τί σημαίνει ταξίδι καὶ ταξιδεῖω...

K.B.

Τί ἤθελαν, τί σκόπευαν, σέ τί πίστευαν οἱ ἀντάρτες τοῦ ΔΣΕ; Ἐναν ἔντιμο συμβιβασμό: νὰ μὴν τοὺς σκοτώσουν οἱ Βουρλάκηδες, νὰ μὴν τοὺς δέρουν οἱ Σουρλαῖοι, νὰ μὴν τοὺς καῖνε τὰ χωριά οἱ νταλῆδες, νὰ μὴν σαπίζουν στὰ Μακρονήσια, τὰ χαμίνια νὰ μὴ ρεζιλεύουν τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τοὺς καπετάνιους τοῦ ΕΛΑΣ, οἱ τρομοκράτες Χίτες καὶ οἱ Ταγματασφαλίτες νὰ πᾶνε στὰ σπίτια τους καὶ αὐτοί, νὰ σταματήσῃ τὸ κούρεμα κι οἱ διασμοὶ τῶν κοριτσιῶν. Ἐκεῖ πού ἔφτασαν τὰ πράγματα ἀπὸ τὸ '48 στὰ '49 οἱ ἀντάρτες ἤθελαν νὰ γυρίσουν σπίτι τους, ἀλλὰ ὄχι σάν ληστές καὶ «συμμοῖται». Ὡς Ἕλληνες πολῖτες, σάν τοὺς ἄλλους, τοὺς ἐθνικόφρονες, μὲ ἴδια δικαιώματα θά ἄφηναν τὰ ὄπλα. Καὶ πολέμησαν ἐνάντια σ' αὐτούς πού τοὺς τὰ στεροῦσαν σὲ ἑκατοντάδες μάχες. Εἶχαν στὸν ἔλεγχό τους τὴν ὀρεινὴ περιοχὴ ἀπὸ τὴν Πάρνηθα ὡς τ' Ἄγραφα καὶ τὰ Τζουμέρκα, κατέβαιναν στὸν κάμπο, ἀπειλοῦσαν τὶς πόλεις, κατέλαβαν τὴν Ἀμφιλοχία, τὸ Δομοκὸ, τὸ Καρπενήσι, τὸ Λιδωρίκι, τὴν Καρδίτσα. Ὅπλα δὲν εἶχαν πολλὰ οὔτε καλά. Τὸ καλύτερό τους ἦταν ἡ ἀέναη κίνηση καὶ ὁ αἰφνιδισμὸς: ἡ ἀντάρτικη τακτικὴ πού συμπυκνώνεται στὸ σύνθημα «πεδῖον δολῆς καὶ λακίσσεως». Καὶ τὸ ἀκόμη καλύτερο: ἡ ἀνήκουστη σωματικὴ ἄντοχή, ἡ ἄντοχὴ δηλα-

δή στην πίστη για τό δίκιο τους. Άλλά αντί για συμβιβασμό και κατευνασμό πέτυχαν τό αντίθετο: νά διαλυθούν, νά έξοντωθούν. Τά ύπολείμματα τους, μετά τόν Γράμμο τόν Αύγουστο του 1949, θά γνωρίσουν τό πικρό ψωμί τής Τασκένδης, όμηροι πιά, χρόνια σχεδόν τριάντα.

Πρέπει νά πάει κανείς μακριά πίσω στό χρόνο για νά βρει παρόμοια άναληγσία νικητών.

Λίγα είναι τά βιβλία για τόν εμφύλιο πόλεμο: ελάχιστες μελέτες, πού σχεδόν όλες ψάχνουν νά βρουν τά λάθη του Ζαχαριάδη, μερικά χρονικά και άπομνημονεύματα άγωνιστών.

Τό βιβλίο του Βασίλη Άποστολόπουλου *Τό χρονικό μιάς έποποιίας, ό ΔΣΕ στή Ρούμελη* (έκδ. Σύγχρονη Έποχή, 1995), για τό όποιο γράφω έδώ, δέν είναι ή ιστορία του Έμφυλιου στή Ρούμελη, δέν είναι ιστορική πραγματεία, δέν είναι καν ένα χρονικό. Είναι μιά έλεγεία για τό ψυχορράγημα των μαχητών, για τό αίμα πού άδειάζεται στότα στότα από τίς φλέβες, για τά μάτια πού ξεραίνονται χωρίς δάκρυα. «*Ήθελα νά κλάψω, αλλά δέν μπορούσα*», λέει. «*Δέν μās ένοιαζε ό θάνατος, αλλά ή διαπόμπευση*». «*Τί θέλαμε; έναν αξιοπρεπή θάνατο: τίποτε άλλο*». Μαχητής ό ίδιος στην Άλβανία, στον ΕΛΑΣ, στό Δεκεμβριανά, συνέχισε στον Έμφύλιο, τά έζησε τά τραγικά χρόνια, γι' αυτά έγραψε, όπως τά έζησε. Τό βιβλίο του με τήν εκπληκτική του παραστατικότητα έχει τόσα πληροφοριακά στοιχεία πού μπορεί νά δώσει ύλικό για δέκα διατριβές. Άλλά και κάτι τό άνεκτίμητο για τίς έπερχόμενες γενιές πού θά σκύβουν και θά ξανασκύβουν πάνω στην τραγική σελίδα τής νεοελληνικής ιστορίας: ένα γράψιμο τόσο σωματικό, τόσο κοντά στό άποκαμωμένο, τό πεινασμένο, τό λαβωμένο αλλά και περήφανο σώμα των ανθρώπων (και των ζώων), των άνδρών και των γυναικών του ΔΣΕ και των φαντάρων, πού σέ κάνει νά φαντάζεσαι τή φοβερή άντιμαχία πάνω στό βουνά τής Ρούμελης. Τά αγαπάει αυτά τά κακοτράχαλα «τόπια», πού τούς έπνιγαν, τούς σακάτευαν τά γυμνά πόδια, τούς πάγωναν. Βρίσκει καιρό νά τά κοιτάξει με σολωμικό λυρισμό, ενώ γύρω πέφτουν ριπές. Ρίχνει τό βλέμμα του στό διπλανό του, τόν συναγωνιστή, αλλά και τόν αντίπαλο, όταν κι αυτός ξεγυμνωμένος από τή δύναμη του μοιράζεται τήν ίδια μοίρα. Είναι μιά πραγματική άνθρωπογεωγραφία του πολέμου, άύστηρη και άκριβής.

Βρίσκει καιρό ακόμη και νά σαρκάσει, νά αυτοειρωνευτεί, νά περιγελάσει σά σέ σπουδογέλιοι, πού έλεγαν οί Άρχαίοι, κι έτσι με έγγύτητα προς άνθρώπους και τόπους εισάγει τόν άναγνώστη στην άμεσότητα τής έπαφής με τό ιστορούμενο γεγονός, για νά μπορέσει νά τό ψαύσει ό ίδιος και, τολμηρά έως βλάσφημα, νά δάλει στό νού του τίς καταστάσεις του Έμφυλιου πού δέν χωρά ό νούς του άνθρώπου.

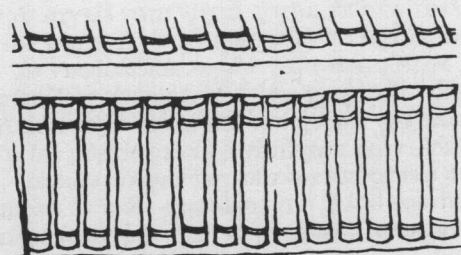
Όταν τό χειμώνα του 1953, ό Βασίλης Άποστολόπουλος, ό δάσκαλος, βγήκε από τή φυλακή, μιά Κυριακή πρωί έπήγα νά τόν πάρω στην στάση του λεωφορείου, νά πάμε σπίτι, σέ μιά παράγκα πού μέναμε τότε, στην Φραγκοκλησιά. Κατέβηκε από τό λεωφορείο και προσπαθούσα νά τόν άναγνωρίσω, είχα νά τόν δω από τό 1946. Είδα κάποιον,

με ένα πρασινωπό παλτό, πού έφαχνε με τό βλέμμα. Αύτός ήταν. Πήγαμε σπίτι, χαρές για τ' άνταμώματα, ύστερα από τόσα και τέτοια χρόνια, αυτός και οί δικοί μου. Μαζί και ή πρωτοξαδέλφη μου ή Μαρία, έπιστρατευμένη άντάρτισσα στην κατάληψη του Καρπενησιού τόν Φλεβάρη του 1949. Τά είχε κι αυτή νωπά τά γεγονότα, πολέμησε και τράβηξε των παθών της τόν τάραχο. Ό δάσκαλος μιλούσε, μιλούσε άσταμάτητα, χείμαρρος ή αφήγηση ως άργά τή νύχτα, για τά Βαρδούσια, για τή μάχη στό γεφύρι του Κόρακα, τή μάχη στό Πετρίλια, για τό πέρασμα στό Καγκέλια, τήν κατάληψη του Καρπενησιού, τόν «μουλαρίσιο πατσα», πού σκοτώθηκε ό τάδε, πού χάθηκε ό δείνα. Ήθελε νά τά πεί, έτσι φρέσκα όπως τά είχε, νά μήν ξεχαστούν. Δάσκαλος λόγιος ήταν, ήξερε τί πάει νά πεί προφορική παράδοση. Αύτά πού έλεγε τότε, και πού τά άκουσα κι άλλες φορές, αυτά τά ίδια είναι γραμμένα στό βιβλίο του. Ούτε περισσότερα ούτε λιγότερα, ούτε έξωραϊσμένα ούτε παραλλαγμένα.

Τό βιβλίο του δάσκαλου είναι μιά μάχη σκληρή με τόν πιό ύπουλο έχθρό, τή λήθη, τήν έπιλησμονή, μάχη στην όποια όλοι είναι λιποτάκτες, άλλος πολύ, άλλος λίγο, οί περισσότεροι αυτόμολοι στην λησμονιά. Ό δάσκαλος δέν λιποτάκτησε στον πόλεμο, προσδοκούσε απλώς έναν έντιμο θάνατο, πού μόνο κατά τύχη δέν ήρθε. Τόν συνέλαβαν όμως στό Νεχώρι, στό χωριό του και χωριό τής μάνας μου, στις 25 Νοεμβρίου 1949, μαζί με τόν συγχωριανό φοβερό άντάρτη Γιώργο Τσαξίρη και τόν Μοράβα από τή Σπερχειάδα. Έτοιμάζονταν νά διασχίσουν οί τρεις τούς διακόσιες χιλιάδες στρατιώτες και τήν άπόσταση από τό Βελούχι ως τήν Άλβανία. Μόνοι τους, σαν λύκοι. Όμως δέν ήταν λύκοι. Πρίν κινηθούν για τό μεγάλο ταξίδι πέρασαν από τό έρημο χωριό μας, νά άποχαιρετίσουν τούς πεθαμένους. Άπέθεσαν και δύο λουλούδια στό μνήματα, από τά τελευταία πού ύπήρχαν, μήνα Νοέμβρη. Έκει τούς συνέλαβαν οί στρατιώτες.

Ό δάσκαλος δέν λιποτάκτησε στον πόλεμο, αλλά ούτε και στον πόλεμο ενάντια στην λήθη. Είναι ά-ληθής. Μάρτυρας τό βιβλίο του για τά μαρτύρια των άνταρτών του ΔΣΕ στην Ρούμελη.

Ύστερόγραφο: Ό Βασίλης Άποστολόπουλος, πού άφηγείται αυτά τά σπουδαία και τρομερά από τόν Έμφύλιο στην Ρούμελη, ήταν δάσκαλος μου στο δημοτικό για λίγους μήνες, πρίν πάει άντάρτης στον ΕΛΑΣ. Μās μάθαινε 1 σύν 1 ίσον 2, βού και ά κάνει βά. Και άλλα σπουδαία. Διαβάζοντας τώρα τό βιβλίο του κατάλαβα, ακόμη μιά φορά, ότι από τούς μεγάλους δασκάλους μαθαίνεις σπουδαία πράγματα. Και καταλαβαίνεις. Ήμουν τυχερός πού τόν γνώρισα, τόν εύχαριστώ πού ύπήρξε.

ΣΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΤΩΝ ΦΑΝΑΡΙΩΤΩΝ ΣΚΗΝΗ

Γεώργιος Ν. Σούτσος, 'Αλεξανδροβόδας ὁ ἀσυνείδητος, κωμωδία ἐν ἔτει αἰπε': 1785, σχολιασμένη ἔκδοση καί συνοδευτική μελέτη γιά τή Φαναριώτικη Κοινωνία καί Σάτιρα ἀπό τόν Δημήτρη Σπάθη, Κέδρος 1995.

τῆς Διῶς Καγγελάρη

Ὁς εἶδωλο τῆς φαναριώτικης αὐλῆς τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνα ἀντιμετωπίζεται τό θέατρο ἀπό τόν Γεώργιο Ν. Σούτσο —τόν καί Δραγουμανάκην «ὑπό τῶν ἐν Φαναριῶ ἐπονομαζόμενον»— στήν τρίπρακτη κωμωδία του 'Αλεξανδροβόδος ὁ ἀσυνείδητος.

«Τῶν διχονοιῶν καθ' αὐτό κατοικητήριον» εἶναι τό Φανάρι καί ὁ «κατοπτροποιός» ἐπιλέγει τό κοῖλο κάτοπρον τῆς σάτιρας, πρόσφορο γιά μεγεθύνσεις καί στηλιτεύσεις. Γόνος τῶν Σούτσων —γιός τοῦ πάλαι ποτέ Δραγουμάνου (Μεγάλου Διερμηνέα) τῆς Πύλης— οἰκογενείας παλαιᾶς καί ἐπιφανοῦς τῆς Κωνσταντινούπολης, ὁ συγγραφέας «διήνυσε τόν βίον μακράν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων καλλιεργῶν τά γράμματα»· μεταφράσεις, στιχουργήματα. «Πονήματα τινά δραματικά» (1805). Παρά ταῦτα, μέ τήν πένα του ὁ Γ.Ν. Σούτσος συμμετέχει στούς ἀνταγωνισμούς καί τίς ἐριδες ἀνάμεσα στά ἰσχυρά «τζάκια» σατιρίζοντας μέχρις ἐσχάτων τόν ἀντίπαλο φατριαστή 'Αλέξανδρο 'Ιωάννη Μαυροκορδάτο (1754-1819).

Ἐκπρόσωπος τῆς μεγάλης δυναστείας τῶν Μαυροκορδάτων ὁ τελευταῖος, ξεκίνησε ἀπό Μεγάλος Διερμηνέας τῆς Ὑψηλῆς Πύλης στήν Κωνσταντινούπολη, ἐγινε Βοεβόδας (Ἡγεμόνας) τῆς Μολδαβίας τόν Ἰανουάριο τοῦ 1785 καί ὅταν καθαιρέθηκε, τόν Δεκέμβριο τοῦ ἐπόμενου χρόνου, κατέφυγε στή Ρωσία· ἐξ οὗ καί ἡ ἐπονομασία Φιραρῆς (Φυγάς).

Ὁ 'Αλεξανδροβόδας, οἱ συγγενεῖς καί ἡ ἐρωμένη του Ταρσῆ γίνονται τά δραματικά πρόσωπα τῆς κωμωδίας. Στίς πολιτικές ἱντριγκες καί τίς ἐρωτικές ἀμαρτίες τοῦ ἡγεμόνα ἐπικεντρώνεται ἡ δράση.

Γραμμένη ἐν ἔτει 1785, ἡ κωμωδία κυκλοφόρησε ἀνανύμωσ καί σέ χειρόγραφη μορφή τήν ἴδια χρονιά. Δέν εἶδε τό φῶς τῆς σκηνῆς, ἀφοῦ ἄλλωστε δέν εἶναι σίγουρο ἂν ἐκείνη τήν ἐποχή ἐλάμβαναν χώρα δημόσιες παραστάσεις. Ἐπιπλέον ὁ λιβελογραφικός χαρακτήρας καί ἡ ἀθυροστομία τοῦ κειμένου δέν θά διευκόλυναν τήν ἔκδοσή του. Χρειάστηκε νά περάσουν δύο δλόκληροι αἰῶνες γιά νά τυπωθεῖ. Τουλάχιστον χάρη στόν μόχθο καί τό ἐπιστημονικό κῆρος τοῦ θεατρολόγου-ἱστορικοῦ τοῦ θεάτρου μας Δημήτρη Σπάθη ἔφτασε στά χέρια μας μέσα στίς ἰδανικότερες συνθήκες.

Σ' ἓνα βιβλίο ἡ κωμωδία καί ἡ πόλη πού τή γέννησε: Στό πρώτο μέρος δλόκληρη ἡ σάτιρα ἠθῶν μέ τόν Αὐθέντη τῆς Μπογδανίας (Μολδαβίας), τούς Σπαθάρηδες, τή Δόμνα, τίς Δομνίτζες, τήν «πουτάνα τοῦ 'Αλεξανδροβόδα»· μέ τήν ἀφέλεια καί τή δροσιά τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου καί μέ τά ἰδιαίτερα χρώματα τῆς τουρκοφαναριώτικης προφορικῆς γλώσσας. Στό δεύτερο μέρος τό ἐκτενές ἐπίμετρο τοῦ Δημήτρη Σπάθη γιά τή Φαναριώτικη Κοινωνία καί Σάτιρα. Ἐξονυχιστική μελέτη πού τοποθετεῖ τή σάτιρα στό ἱστορικό της πλαίσιο, δίνει στοιχεῖα γιά τόν συγγραφέα, ἀποκαθιστᾶ τό ἱστορικό πρό-

σωπο τοῦ κεντρικοῦ ἥρωα καί ολοκληρώνεται μέ μιὰ ὑποδειγματική δραματολογική ἀνάλυση.

Μποροῦμε βέβαια νά ἀπολαύσουμε τό θεατρικό κείμενο καί χωρίς τή συνοδευτική μελέτη. Μέσα ἀπό τό φῶς πού ρίχνει ὁ ἐρευνητής, θά ἀνακαλύψουμε στόν διάλογο κι ἄλλα ἐπίπεδα, ὅπως καί ἄλλες συγκρούσεις πέραν τῆς δραματικῆς.

Ὁ Δ. Σπάθης, ἀκολουθώντας τά χνάρια τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ (ἕστερα ἀπό δική του προτροπή μάλιστα ἀνέλαβε τή μελέτη τοῦ χειρογράφου), σκύβει πάνω ἀπό τά 110 χρόνια τοῦ «αἰώνα τῶν Φαναριωτῶν» χωρίς προκαταλήψεις.

Ὁ «ἀχάριστος, πουτανιάρης, κακοποιός καί ἄθεος» Ἀλεξανδροδόδας ἐκπροσωπεῖ τούς Φαναριώτες ἡγεμόνες πού ἀποκόβονται ἀπό τήν παραδοσιακή ἠθική τάξη καί ἀρνοῦνται τή θρησκευτική προσήλωση. Στραμμένοι στήν Εὐρώπη, συνδέονται μέ τίς ἰδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ. Δέν εἶναι συνεπῶς μόνο τά συμφέροντα μεταξύ τῶν οἰκογενειῶν τους πού χωρίζουν τόν Σούτσο ἀπό τόν Μαυροκορδάτο: ὁ μοραλιστας συγγραφέας δέν συγχωρεῖ τόν ἀμοραλιστή «λιμπερτίνο» ἥρωά του.

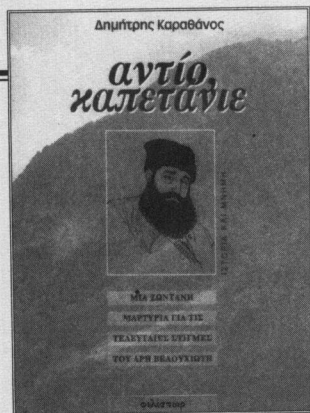
Ἐχουν περάσει ἀρκετοί μῆνες ἀπό τήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου, ἀλλά ἀκόμη θυμάμαι τά λόγια τοῦ Φίλιππα Ἡλιού: «Εἶναι ἡ πρώτη φορά πού μοῦ δίνεται ἡ εὐκαιρία

ὄχι ἀπλῶς νά παρουσιάσω ἀλλά καί νά πιάσω στά χεῖρα μου ἕνα τόσο μυρωδάτο βιβλίο». Στήν *Ξανθίππη Μπανιά* ὀφείλεται ἡ σπάνιας καλαισθησίας ἔκδοση, μέ τή διχρωμία τῶν σελίδων, τά κοσμήματα τῶν τίτλων καί τίς εἰκόνες. «Καί τό θεατρικό ἔργο τυπωμένο στίς ρόζ σελίδες ἔχει περιχυθεῖ μέ σανταλόξυλο»... Ἰδιαίτερη μνεῖα ὀφείλουμε στήν ἐπιμέλεια τῆς Νινέττας Μακρονικόλα, καί στίς τυπογραφικές διορθώσεις τοῦ Παντελή Μπουκάλα.

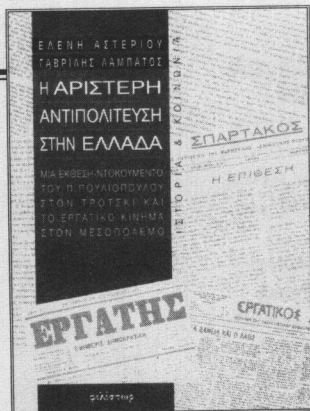
Χρειάζεται νά ἐπισημάνουμε τή συμβολή αὐτῆς τῆς ἔκδοσης στήν ἀποκατάσταση μιᾶς μέχρι τώρα χαμένης σελίδας τῆς νεοελληνικῆς θεατρικῆς παράδοσης; Μετά τά θεατρικά κείμενα τῆς Ἀναγέννησης στήν Κρήτη καί, ἀργότερα, στά Ἐπτάνησα, τούτη ἡ κωμωδία ὀρίζει τό σημεῖο ἐκκίνησης γιά τή δραματολογία στόν ὑπόλοιπο ἑλλαδικό χώρο.

Ὅσον ἀφορᾶ πιά συγκεκριμένα, τίς ἀπαρχές τῆς σάτιρας, ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Γ.Ν. Σούτσος ἀνοίξε τή δική του φαρέτρα πολύ πρῖν ὁ Ἰ. Ρίζος Νεροῦλας ἐπιθεθεῖ μέ τά «Κοραμιστικά» του «πρός διάχυσιν ἰδιαίτερων φίλων» (καί ὄχι μόνο).

Ἄς εὐχηθοῦμε ὁ Ἀλεξανδροδόδας ὁ ἀσυνείδητος νά βρεῖ σύντομα τόν δρόμο καί γιά τή σκηνή. Καί νά τύχει μιᾶς παράστασης ἀνάλογης ὑπευθυνότητας καί εὐαισθησίας.

Δημήτρης Καραθάνος
Αντίο, καπετάνιε

Ελένη Αστερίου
Γαβριήλ Λαμπάτος
**Η αριστερή
αντιπολίτευση
στην Ελλάδα**

Κούλα Ξηραδάκη
**Σελίδες από τον
αντιφασιστικό
αγώνα
στη Μέση Ανατολή**

φιλίστωρ

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ 31 • 106 77 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 38 18 457 FAX 38 19 167

Κεντρική διάθεση:

ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ, Γραβιάς 9-13 • Τηλ 38 07 689